

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRIGI**

**ÁJINIYAZ ATINDAĞI NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI**

Qol jazba huqıqında
UDK 373.3.016

MAGISTRATURA BÓLIMI

**SA111701- Tálim hám tábiya teoriyası hám metodikası (baslawish tálim)
qánigeliginin pitkeriwshisi 2-kurs magistranti**

Kosbagambetova Kaliya Jaleletdinovnanıń

Magistr akademiyalıq dárejesin alıw ushın jazılǵan

DISSERTACIYASI

**TEMA: BASLAWÍSH TÁLIMDI MODERNIZACIYALAW PROCESINDE
BOLONIYA DEKLARACIYASI JETISKENLIKLERINEN
MODIFIKASIYALIQ JAQTAN PAYDALANIW MÁSELELERİ**

MAKda jaqlawǵa ruxsat

Magistratura bólimi başlıǵı: f.i.k., doc A. Embergenov

Magistrant:

K. Kosbagambetova

Ilimiy bassı:

p.i.k., doc Z. Kurbaniyazova

Kafedra başlıǵı:

p.i.k., doc Z. Kurbaniyazova

**Kafedra májilisiniń 2020-jıl 8-may sánesindegi №26 protokoli menen qorǵawǵa
ruxsat berildi**

Nókis – 2020

MAKǵa jaqlawǵa ruxsat berilgen

Magistratura bólimi
başlığı: _____ f.i.k., docent A. Embergenov

Kafedra başlığı: _____ p.i.k., docent Z.K. Kurbaniyazova

Ilimiy bassıı: _____ p.i.k., docent Z.K. Kurbaniyazova

Magistrlik dissertaciya jumısı
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı rektorınıń
«____»_____ 20__ jıl _____ sanlı buyrıǵı menen jaqlawǵa jiberilgen.

M A Z M U N I

Kirisiw.....

I BAP. BASLAWISH TÁLIMDI MODERNIZACIYALANÍWDÍN ILIMIY-TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ

- 1.1   Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasında baslawish tálım túriniń tutqan ornı
- 1.2   Respublikamızda baslawish tálimdi modifikaciyalaw hám modernizaciyalaw processleri

II-BAP. BASLAWÍSh TÁLIMDI MODERNIZACIYaLAWDA EVROPA MÁMLEKETLERINIŃ TÁJIRIYBELERİ

- 2.1   Bolońya sistemi haqqında túsinik. Bolońya sistemi negizindegi joqarı oqıw orınlarınıń pitkeriwhileri hám Evropa mámleketerining mekteplerining ózgeshelikleri
- 2.2.   Evropa mámleketerinde baslawish tálım sistemasındaǵı kemshilikler
- 2.3.   Bolońya processi aspektinde baslawish klass oqıtıwshıların kompetentli pedagoglar sıpatında kásiplik tayarlaw máseleleri

III-BAP. BOLON'Ya DEKLORACIYaSÍ HÁM ONDAĞÍ PEDAGOGIKALÍQ IDEYaLARDÍ BASLAWÍSh TÁLIM SISTEMASÍNA ENDIRIW MÁSELELERİ

- 3.1.   Norvegiyada baslawish klass oqıtıwshılarınıń kásiplik kompetentligi
- 3.2.   Germaniya bilimlendiriw sistemi. Bunda baslawish tálimning tutqan ornı hám ózgeshelikleri.
- 3.3.   Baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin rawajlandırıwda innovaciyalıq qatnaslar
          Usınıslar
          Juwmaqlaw
          Paydalanylǵan ádebiyatlar dizimi
          Qosımshalar

K I R I S I W

Temanıń aktuallığı. Gárezsiz Ózbekstan Respublikası óziniń gárezsizligin belgile algan kúnnen baslap mámlekettiń túrli salalarında óziniń strategiyalıq rawajlanıw jolın belgilep aldı. Bul jol elimizde 1997 jılı qabil etilgen «Bilimlerdiriw haqqında»ǵı Nızam hámde «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması»nıń qabul etiliwi menen belgilengen bolıp, bul mámleketlik hújjetlerde Respublkasında bilimlendiriw tarawın túpten reformalaw, xalıqtıń sanasın rawajlandırıw, zaman talaplarına say kadrlardı tayarlaw mazmunın qáliplestiriw hám rawajlandırıw názerde tutlǵın. Bul is-ilájlar búgingi kenge shekem de basqıshpa-basqısh ámelge asırılıp barılmaqta. Buǵan

«2017-2021 jıllarda Ózbekstan Respublikasın bunnan bılay da rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyası»nıń qabil etiliwi mísal bola aladı. Bul strategiyalıq baǵdarlamada mámleketimizdi rawajlandırıwda tiykarǵı orındı iyeleytuǵın bes tiykarǵı tarawlarda ámelge asırılıp atırǵan barlıq reformalardıń nátiyjeliligin jáne de asırıw, mámleket hám jámiyettiń hár tárepleme hám jedel rawajlanıwı ushın shárt-sharayatlar jaratiw, mámleketimizdi modernizaciya qılıw hámde turmistiń barlıq tarawların liberallastırıw ushın tiykar bolıp xızmet etpekte. Háreketler strategiyasınıń 4.4. baǵdarı bolsa tikkeley bilimlendiriw hám ilim-pándı rawajlandırıwǵa qaratılǵan bolıp, bunda «Úzliksız bilimlendiriw sistemasın jánede jáne de rawajlandırıw jolın dawam etiw, sapalı tálim xızmetlerin kórsetiwge bolǵan imkaniyatları asırıw, miynet bazarınıń zamanagóy zárúriyatlarına say joqarı qánigeli kadrlardı tayarlaw» tiykarǵı hám baslı wazıypa etip belgilep berildi [11]. Úzliksız bilimlendiriw sistemásında belgilengen tálim túrleriniń ishinde baslawısh tálim túri ayırıqsha áhmiyetke iye. Baslawısh tálimde nátiyjeli tálim algan balanıń joqarı klasslardaǵı fundamental dúnyalıq bilimlerdi ózlestiriwi nátiyjeli keshedi. Yaǵníy baslawısh tálim barlıq bilimlerdiń bası, fundamenti sanaladı. Solay eken, bilimlendiriw tarawındaǵı reformalardı baslawısh tálimnen baslaw maqsetke muwapiq. Respublikamızda baslawısh tálim sistemásında óziniń iskerligin ámelge asırıp atırǵan tájiriybeli, óz ústinde tıńımsız islep atırǵan, izleniwsheń hám novator

muǵallimler hám xalıq bilimlendiriw aǵzaları tınımsız izleniwde. Sonıń ishinde baslawısh tálimdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan kóplep ilimiý izertlewler alıp barılmaqda, bul baǵdarda kóplegen dissertaciyalar jaqlanbaqta. Biraq soǵan qaramasdan elimizde baslawısh tálım sistemasın jáne de modernizaciyalawǵa qaratılǵan mashqalalar óziniń ilimiý sheshimin kútpekte. Sebebi ilim hám jámiyettiń, texnika hám texnologiyalardıń, sonıń menen bir qatarda balalardıń sana-seziminiń rawajlanıwı menen bilimlendiriw tarawına da talaplar jańalanıp bara beredi. Bunday talaplardı ámelge asırıw bolsa óz gezeginde elimizdegi novaciyalar, aldıńǵı qatar tájiriybeler menen bir qatarda aldıńǵı qatar shet el tájiriybelerin de úyreniwdi hám olardı ámeliyatqa en jaydırıw atalap etiledi. Jáchán tájiriybesinde Boloniya sistemasına kirgen mámlekетlerdiń bilimlendiriw sistemasınıń ózine tán ózgeshelikleri, olardıń tájiriybeleri kóphilik mámlekетler qánigeleriniń dıqqatın ózine tartpaqta. Usı orında Bolońya sistemasınıń ózi ne, onıń jetiskenlikleri hám keshilikleri nelerden ibarat, onıń basqa mámlekетlerdegi bilimlendiriw sistemasınan ózgeshelikleri nelerde kórinedi hámde Bolońya sistemasınıń jetiskenliklerin Respublikamızdıń bilimlendiriw sistemasına, tikkeley úzliksız tálimniń baslawısh tálım túrine kiritiw múmkinbe? – sıyaqlı sorawlardıń tuwılıwı tábiiy. Bunday sorawlar óz gezeginde bizde qızıǵıw oyatıp, magistrlik jumısımızdı usı mashqalaǵa qaratqan halda magistrlik dissertaciya jumısımızdıń temasın “Baslawısh tálimdi modernizaciyalaw processinde Boloniya deklaraciyası jetiskenliklerinen modifikasiyalıq jaqtan paydalaniw máseleleri» sıpatında qáliplestirdik.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń maqseti baslawısh tálım sistemasın modernizaciyalawda Boloniya sistemasınıń áhmiyetin aniqlawdan ibarat.

Joqarıda korsetilgen maqsetke erisiw ushın Biz tómendegi **wazıypalardı** belgilep aldıq:

1. Shet el tájiriybeleriniń biri sıpatında Boloniya sistemasınıń mánis-mazmunın úyreniw.

2. Modernizaciya hám modifikasiya túsinikleriniń interpretacısı hámde Boloniya sistemasınıń baslawışh tálım sistemasiń modernizaciyalawdaǵı áhmiyetin anıqlaw.

3. Baslawışh tálım sistemasiń modernizaciyalaw processinde Boloniya sistemasınıń tájiriybelerin en jaydırıw máselelelerin anıqlaw

Magistrlik dissertaciya jumısınıń ob`ekti. Ulıwma bilim beriw mekteplerinde baslawışh klass oqıtılıshılarıń ata-analar menen islesiw processi.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń predmeti. Mekteplerde baslawışh klass oqıtılıshılarıń ata-analar menen diploatiyalıq qatnasın ámelge asırıw mazmuni.

Magistrlik dissertaciya jumısının` ilimiý gipotezası: Ózbekstan Respublikasında baslawışh tálım sistemasiń modernizaciyanıp barıp, tálimniń sapası sırladı, egerde:

- shet ellerdegi bilimlendiriw sistemasiń Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasiń menen salıstırmalı túrde úyrenilse,
- baslawışh klass oqıtılıshılarıń metodikalıq kompetentligin jetilistiriw boyınsıha tájiriybeler úyrenilse,
- joqarı oqıw orınlarında baslawışh klass oqıtılıshıların tayaralwdıń alındıǵı qatar tájiriybelerin joqarı pedagogikalıq institatlardıń kadrlar tayarlaw ámeliyatına alıp kirilse.

Ilimiy izertlewdiń usılları. Izertlew processinde rawajlanǵan shet mámlekетlerinde baslawışh bilimlendiriw sistemasiń ózine tán ózgeshelikleri, jetiskenlikler menen kemshilikler, baslawışh bilimlendiriwdi joqarı sapalı, básekege shıdamlı kadrlar menen támiyinlew mashqalası informaciyalıq resurslardan alıngan maǵlıwmatlardı talqılaw (analiz), ulıwmalastırıw (sintez), baslawışh bilimlendiriw sistemasiń salıstırmalı úyreniw metodlarının paydalanıldı. Sol menen birge, salıstırmalı analiz, emprikalıq metod, sorawnama, sáwbet hám matematikalıq statistikalıq usıllardan da paydalanılǵan. Demek, ilimiý izertlew jumısınıń aldına qoyılǵan maqsetke erisiwge qaratılgan birin-biri tolterıwshı metodlar komplekslerinen paydalanılıp, biz olardı tómendegi klassifikaciylar kórinisinde usındıq. Bular:

1. **Ilimiy-teoriyalıq metodlar:** temaǵa baylanıslı ádebiyatlar hám hár túrli dereklerdi, Internet materiallарın ilimiyy teoriyalıq jaqtan úyreniw, analitik talqılaw, salıstırıw, sintez, juwmaqlar shıǵarıw, teoriyalıq modellestiriw.

2. **Empirik metodlar:** normativ hújjetlerdi úyreniw hám analizlew, ilimiyy-izertlewlərdiń nátiyjelerin psixologiyalıq-pedagogikalıq interpretaciyalaw metodlar.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń metodologiyalıq tiykarları: O`zbekstan Respublikası Prezidentiniń bilimlendiriw tarawın túpten reformalaw haqqındaǵı ideyaları, milliy górezsizlik ideya hám ideologiyası, «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hámde «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması», «2017-2021 jıllarda Ózbekistan Respublikasın bunnan bılay da rawajlandırıwdıń bes tiykargı baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyası», shet eldiń aldińǵı qatar tájiriybeleri, sonday-aq, temaǵa baylanıslı ilimiyy-pedagogikalıq, ilimiyy-metodikalıq materiallar, pedagogika pániniń sońǵı jańalıqları.

Izertlewdiń ilimiyy jańalığı tómendegilerden ibarat:

1. Boloniya sisteması shet el tájiriybeleriniń biri sıpatında baslawısh bilimlendiriw sistemásında tutqan orni, onıń baslawısh tálimde básekege shıdamlı kadrlardı tayarlawdaǵı ózgeshelikleri aniqlastırılǵan.

2. Modernizaciya hám modifikasiya túsinikleriniń mánis hám mazmunı interpretaciyalanǵan hám sol tiykrada Boloniya sistemásınıń baslawısh tálim sistemásın modernizaciyalawdaǵı áhmiyeti aniqlanǵan.

3. Baslawısh tálim sistemásın modernizaciyalawda Boloniya sistemásınıń tájiriybelerin en jaydırıw imkaniyatları úyrenilgen

Mashqalanıń úyrenilgenlik dárejesi. Elimizde bilimlendiriw sistemásın rawajlandırıw, tálimniń sapasın basqarıw, ulıwma orta bilimlendiriw sistemásın basqarıw, sapalı hám básekege shıdamlı kadrlar menen támiyinlew, úzliksiz bilimlendiriw rawajlanıwınıń salıstırmalı úyreniliwi respublikamız alımlarınan YU.Abdullaev, U.Begimqulov, R.Juraev, U.Inoyatov, J.Yuldashev, A.Karimov, YA.Ismadiyarov, L.Peregudov, M.Saidov, E.Seytxalilov, SH.Sharipov, M.Yuldashev, SH.Qurbanovlar tárepinen úyrenilgen. Tikkeley baslawısh tálim

sistemasındaǵı mashqalalar, baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw-biliw iskerligin rawajlandırıw hám tárbiyalaw máseleleri boyınsha ilimiy jumıslar alıp barılǵan. Pedagog ilimpazlar O.Roziqov, R.Safarova, M.Mahmudov, R.Ibragimov, M.Maxmudova, B.Adizov, T.Maxmutov, U.Musaev, G.Najmiddinov hám G.Toshevalardıń ilimiy jumısları buǵan misal bola aladı. Biraq olarda shet el tájiriybelerine ayırıqsha itibar qaratılmaǵan.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń nátiyjeleriniń ilimiy hám ámeliy áhmiyeti.

Ilimiy izertlewdiń ilimiy áhmiyeti baslawish bilimlendiriwde modernizaciyalaw mashqalası, onıń mazmunı hám áhmiyeti, baslawish bilimlendiriwdi modernizaciyalawda Boloniya sistemasınıń áhmiyeti máseleleriniń úyreniliwi, shet el bilimlendiriwinde aldıńǵı qatar tájiriybelerdiń qollanılıwin kórsetilip berilgenligi, baslawish tálimniń sapanıń tiykarǵı aldıńǵı faktorları ekenligin aniqlawdan ibarat

Izertlewdiń ámeliy áhmiyeti baslawish bilimlendiriw sistemasi pedagoglarınıń pedagogikalıq kompetentligin asırıwda Boloniya sistemasi sıyaqla shet ellerdiń tájiriybelerin en jaydırıwǵa qaratılǵan usınıslar beriwden ibarat.

Dissertaciya menen tanısqan hár bir pedagog hám klass basshısı óziniń pedagogikalıq xızmetin nátiyjeli shólkemlestiriwi ushın ilimiy-teoriyalıq maǵlıwmatlarǵa iye boladı.

Ilimiy-izertlew jumıslarınıń basqıshları. Ilimiy -izertlew jumısları úsh basqıshta alıp barıldı:

Birinshi basqısh, analitik-izertlew basqıshı bolıp, dissertaciyanıń temasına baylanıslı ilimiy-metodikalıq ádebiyatlar úyrenildi, kartotekalar düzildi, ilimiy derekler analizlenip, ilimiy-izertlew jumısınıń maqseti, ob'ekti, predmeti aniqlandi, ilimiy-izertlew jumısınıń metodologiyalıq apparatı hámde reje-bağdarlaması islep shıǵıldı.

Ekinshi basqıshta Respublikamızda baslawish tálim sistemasiń rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırǵan reformalar, baslawish tálimdegi innovaciyalar hám olardı jáne de modernizaciyalawǵa qaratılǵan ilimiy-izertlew

jumısları úyrenildi hám analizlendi. Eń áhmiyetlisi Boloniya sisteması tereńnen úyrenilip, onıń mazmunı hám áhmiyeti aniqlandı, sol tiykarda baslawışh tálım sistemاسın rawajlandırıw hámde baslawışh klass oqtıwshıların tayarlawǵa qaratılǵan joqarı oqıw orınlarındaǵı is-ilájlar úyrenip shıǵıldı.

Úshinshi basqısh, ulıwmalastırıwshı-juwmaqlawshı basqısh bolıp, bul basqıshta ilimiý-izertlewlerdiń nátiyjelerin ulıwmalastırıw, sistemalastırıw, alıngan nátiyjelerdi analizlew isleri alıp barıldı hámde tiyisli usınıslar islep shıǵıldı.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń dúzilisi. Dissertaciya jumısı kirisiw, úsh bap, juwmaqlaw, paydalanylǵan ádebiyatlar dizimi hám qosımshalardan ibarat.

I BAP. BASLAWÍSh TÁLIMDI MODERNIZACIYaLAWDÍN ILIMIY- TEORIYaLÍQ TIYKARLARI

1.1. Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasında baslawish tálim túriniń tutqan orni

Óárezsiz Ózbekstan Respublikası óziniń strategiyalıq rawajlanıwınıń tiykargı faktorlarınıń biri sıpatında kadrlar máselesin mámlekетlik siyasat dárejesine kóterdi. Bunı biz Ózbekstan Respublikasınıń «Kadrlar tayarlawdín milliy baǵdarlaması»nda kórsetilgen «Xalıqtıń bay intellektual miyrası hám ulıwma insaniylıq qádiriyatlari tiykarında, zamanagóy mádeniyat, ekonomika, ilim, texnika hám texnologiyalardıń jetiskenlikleri menen kadrlar tayarlawdín tolıq sistemasın qáliplestiriw Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń áhmiyetli shártı», [2.34] - degen pikirlerinen de kóriwimiz múmkin.

Haqıyqattan da mámlekettiń social-ekonomikalıq hám mádeniy tarawlarınıń támiyinlew dárejesi sol tarawda ámelge asırılıp atırǵan reformalar, onda jumıs islep atırǵan kadrlar, olardıń Respublakadaǵı hámde shet ellińdiń aldińǵı qatar tájiriybelerin úyreniwi, orlardı bilimlendiriw sistemasına en jaydırıw arqalı ámelge asatuǵınlıǵı málim. Bilimlendiriw tarawında, ilim, texnika, texnologiya, ekonomika hám mádeniyatta qatar jetiskenliklerge erisiliwi menen Xalıq bilimlendiriw sistemasında da bir qansha aldińǵı qatar tájiriybeler en jaydırılıp, qatar reformalar ámelge asırıldı. Milliy pedagogikamız benen milliy tárbiyamızdıń jámiyetlik áhmiyeti oǵada arttı, jas qánigelerdi zaman talabına ılayıq tayarlap shıǵarıwǵa bolǵan talap qatań kúsheydi.

Bunday reformalardıń eń dáslepkisi «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam menen «Kadrlar tayarlawdín Milliy baǵdarlaması»nıń qabil etiliwi hámde turmısqa engiziliwi boldı.

Yaǵníy biz baslawish tálim sistemasındaǵı modernizaciyalaw processlerin usı eki mámlekетlik hújjetten baslawımız kerek.

Ózbekstan Respublikasında «Bilimlendiriw haqqında» Nızam hámde «Kadrlar tayarlawdín milliy baǵdarlama»sı 1997-jıldın 29-avgust kúni

Ózbekstan Respublikası Oliy Májilisi IX sessiyasınıń qararı menen qabillandı. Bul Nızamnıń ulıwma mazmunı 5 bólım hám 34 stat'yadan ibarat bolıp, onıń «Bilimlendiriliw sisteması hám túrleri» dep atalǵan ekinshi bólimedde baslawışh tálım úzliksız tálımnıń ayırıqsha túri ekenligi tilge alıńgan. Bul bólimedde mámlekетlik standartlarǵa muwapiq bilimlendiriliw baǵdarlamaların ámelge asırıwshı mámlekетlik hám mámlekетlik emes mákemeler, bilimlendiriliw sistemasınıń xızmet kórsetiwin hám rawajlanıwın támiyinlew ushın zárúr bolǵan izertlew jumısların orınlawshı ilimiy-pedagogikalıq mákemeler, bilimlendiriliw tarawındaǵı mámlekетlik basqarıw organları, sonday-aq olargá qaraslı kárxanalar, mákemeler hám shólkemlerdi Ózbekstan Respublikası bilimlendiriliw sisteması óz ishine alatuǵınlıǵı atap ótiledi.

Bul sistemanıń mazmunı «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlama»sının mazmunında jáne de keńirek sáwlelengen. **Bul baǵdarlamaniń tiykarǵı maqseti** bilimlendiriliw tarawın túpten reformalaw, onı, ótmishten qalǵan ideologiyalıq qaraslar hám qaldıqlardan pútkilley tazalaw, rawajlangan demokratıyalıq mámlekетler dárejesinde, joqarı ruwxıy hám ádep-ikramlıq talaplarǵa juwap beretuǵın joqarı mamanlıqtaǵı qánigeler tayarlawdıń milliy sistemasın jaratıwdan ibarat.

«Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamada»ǵı eń áhmiyetli tárepi – bul «Kadrlar tayarlawdıń milliy modeli»niń islep shıǵılǵanlıǵı boldı. Bul modeldiń tómendegi quram bólekleri aniqlanǵan:

1. Shaxs.
2. Mámlekет hám jámiyet.
3. Úzliksız tálım.
4. Ilim
5. Islep shıǵarıw, yaǵníy óndiris.

Usılardıń ishinde úzliksız bilimlendiriliw sistemasınıń belgileniwi menen baslawışh tálım sistemasınıń da mazmunı modernizaciyalanıw basqıshına ótti. Tómende Respublikamızdaǵı bilimlendiriliw sistemasın quraytuǵın hám úzliksız

bilimlendiriw sistemasın ámelge asırıwdı támiyinleytuǵın bilimlendiriw túrlerin keltirip ótemiz:

1. Mektepke shekemgi tálím.
2. Ulıwma orta tálím
3. Orta arnawlı, kásip-óner tálimi
4. Joqarı tálím
5. Joqarı oqıw ornınan keyingi tálím.
6. Kadrlardıń qánigeligin jetilistriw hám qayta tayarlaw.
7. Mektepten tısqarı tálím

Usılardıń ishinde ulıwma orta bilim minnetli bolıp ol eki basqıshтан turadı.

1. Baslawısh tálım (I - IV klasslar)
2. Ulıwma orta bilim (I - IX klasslar).

Bunda mekteptiń birinshi klasına balalar 6 yamasa 7 jastan qabil etiliwi ayıraqsha atap ótilgen bolıp, **baslawısh tálım** ulıwma orta bilimniń tiykari ekenligi ayıraqsha atap kórsetilgen. Sonlıqtan-da ol mámleketlik bilimlendiriw standartına, oqıw baǵdarlamasına muwapiq baslawısh klass oqıwshıların ekinshi basqıshta oqıwdı tabıslı dawam etiwge járdem beretuǵın sawathlılıqtı, bilim, eplilik, kónlikpelerdi qálidestiredi. Baslawısh tálime iye bolǵan bala ulıwma orta bilim oqıwshıldı mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw baǵdarlaması talapları dárejesinde zárúriy bilimler menen qurallandırıwda, ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatlar ruwxında tárbiyalawǵa qaratılǵan buwıngá ótiledi. Bul tálım túri oqıwshıldı ózbetinshe pikirlewge úyretedi, dóretiwshilik oylaw menen dóretiwshilik miynet islew uqıplılıǵın rawajlandırıdı, biliw kúshlerin jetilstiredi. Kásipti hám bilimlendiriwdıń kelesi túrin durıs tańlap alıwǵa járdemlesedi, ózin-ózi basqarıwǵa hám ózin-ózi tárbiyalawǵa úyretetuǵınlığı ayıraqsha kórsetip ótilgen.

Búgingi kúnde bul reformalar jáne de jedellestirilip, bul tálım túrlerining jáne de zaman talaplarına say modernizaciyalanıp bariwi ámelge asırılmaqta. Bunday jańalanıwlar «2017-2021 jıllarda Ózbekistan Respublikasın bunnan bilay da rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdarı boyınsha Háreketler strategyası»nıń qabil

etiliwi menen tikkeley baylanıslı. Hareketler strategiyasında fundamental bilim beriwigə qaratılğan mamlaketlik siyaset fundamental pánlerdi ózlestiriwge qaratılğan. Mısalı oqıwshılarımızdını matematika, informatika, shet tili sıyaqlı pánlerdi tereńnen úyreniwi bul hújjettiń 4.4. baǵdarında anıq kórsetip berilgen. Matematika hám til nızamlılıqların úyreniw bolsa baslawısh klasslardan baslanadi. Sonlıqtan-da Respublikamızda fundamenatal dúnyalıq bilimlerdi mamlaketimizdegi hámde shet mamlaketlerdegi aldińǵı qatar tájiriybelerdi úyreniw talap etiledi. Yaǵníy sonı itibarǵa alıwımız tiyis, bul mamlaketlik hújjetlerdiń qabil etiliwnde de kadrlar tayarlawdaǵı milliy tájiriybeler hámde dúnya pedagogikasındaǵı jańalıqlar esapqa alıngan. Al, «2004-2009 jıllarda mektep tálimin rawajlandırıwdıń mamlaketlik ulıwma milliy baǵdarlama»sıńıń qabil etiliwi bolsa baslawqsh tálım sistemasın jańa basqıshqa qóteriwge qaratılğan hújjet boldı. Bunday hújjetlerdiń qabil etiliwi tiykarınan:

- bilimlendiriew tarawın túpten reformalaw;
- bilimlendiriew sistemasın eski ideologiyalıq kóz-qaraslardan tazalaw hám tálım-tárbiya islerindegi boşlıqlardıń ornın toltırıw;
- bilimlendiriew sistemasın milliy hám ulıwma insaniylıq, huqıqıy demokratiyalıq tiykarda quriw;
- ruwxıy, ádep-ikramlılıq talaplarǵa juwap beretuǵın, rawajlanǵan demokratiyalıq mamlaketler dárejesindegi básekege shıdamlı kadrlardı tayarlaw;
- respublkamızdaǵı hám shet mamlaketlerdegi aldińǵı qatar pedagogikalıq tájiriybelerdi úyreniw hámde elimizdegi bilimlendiriew sistemasın jáne de rawajlandırıw hám modernizaciyalawǵa qaratılğan.

Sonday-aq, 2014 jılı Ózbekistan Respublikasında “Baslawısh tálım Koncepciyası”nıń qabil etiliwi baslawısh tálimdi modernizaciyalarwdıń dáslepki qádemlerinen biri boldı [17].

Koncepciyada tómendegi máseleler óziniń sáwleleniwin tapqan:

1. Baslawısh tálımnıń maqset hám wazıypaları
2. Baslawısh tálım sapası hám nátiyjeligin asırıwdıń ilimiý-pedagogikalıq tiykarları

3. Baslawışh tálım mazmunı
4. Kompetenciyalıq qatnasqa tiykarlangan mámlekетlik bilimlendiriw standartların islep shıǵıw hám bilimlendiriw processine en jaydırıw
5. Oqıw-metodikalıq kompleksler menen támiyinlew
6. Bilimlendiriw processine innovacion pedagogikalıq texnologiyalardı hám informacion-kommunikaciyalıq texnologiyalardı en jaydırıw
5. Oqıwshılar bilimin qadaǵaław hám bahalaw
6. Oqıwshılardıń qábletlilik dárejelerin aniqlaw hám qábletlı oqıwshılar menen islesiw
7. Ata-analar menen birge islesiwdi shólkemlestiriw
8. Baslawışh klass oqıwshılarınıń salamatlıǵı
9. Baslawışh klass oqıtıwshısı
10. Koncepciyanı turmısqa en jaydırıw is-ilajları

Ulıwma milliy qadırıyatlarımızǵa súyengen halda jáhán tájiriybelerin úyrengen halda olardı respublikamızdaǵı bilimlendiriw tarawına endiriw búgingi dáwir talabı bolıp tabıladı.

Búgingi kún ilim-pán, texnika hám texnologiyalardıń rawajlangan, sóğan say túrde túrli informaciyalardıń aǵısı tezlesken dáwir sanaladı. Usı aǵısta balalarımız ózleriniń jolın taba biliwi, massalıq mádeniyat rawajlangan bir waqıtta ózligin ańlap jetiwi hám onı saqlap qalıwı eń aktual mashqalalardıń biri sanaladı. Sebebi búgingi globallasıw dáwirde insaniyattıń sana-sezimi ushın keship atırgan gúreslerde jaslarımızdıń mánáwiy immunitetiniń joqarı boliwın dáwirdiń ózi talap etpekte.

Demek, joqarıdaǵı pikirlerimizdi ulıwmalastırıp aycaq elimizdegi hámde shet ellerdegi aldińǵı qatar pedagogikalıq tájiriybelerdi úyrengen halda respublikamızdaǵı bilimlendiriw tarawına modernizaciyalaw múmkin. Usı orında modernizaciyalaw degenimizde neni túsiniwimiz múmkin, bunday, ásirese baslawışh tálimdi modernizaciyalawda qanday tájiriybelerden paydalaniw kútilgen nátiyjeler beriwi múmkin? – degan sorawlar tuwıladı.

1.2. Respublikamızda baslawış tálimdi modifikaciyalaw hám modernizaciyalaw processleri

Ílim-pán, texnika, islep shıǵarıw h'ám texnologiyaniń tez pát penen rawajlanıwı jámiyet turmısınıń barlıq tarawlarında rawajlanıwdıń jańa baǵdarların ashıp berdi. Ínsaniyattıń mámlekет h'ám jámiyet kuriłısına baylanıslı ásırılık tájiriybeleriniń sociallıq qatnasiqlarda jańasha jandasıwlar tiykarında tártipke salıw boyınsha aldıńǵı jandasıwlardıń ámelga asırırılıwına alıp keldi. Usınday janasha jandasıwlar sońǵı dáwirlerde modernizaciya túsinigi menen sáwlelenip kelmekte.

«**Modernizaciya**» túsinigi inglis tilinen alıńǵan bolıp, «**modern**» zamanagóy, aldıńǵı, jańalanıǵan degen mánilerdi bildiredi. **Modernizaciya** - bul obekttiń jańa talaplar h'ám ólshemler, texnikalıq, sıpat kórsetkishine say türde jańalanıw bolıp tabıladı. Jańalanıw jámiyetimizdiń barlıq tarawlarında júz bermekte. Ekonomikamızda, sociallıq turmısımızda, ilim tarawında, sonıń menen bilimlendiriw sistemاسında jańalanıwlar tez pát penen rawajlanıp atır.

Sociallıq modernizaciya jámiyettiń sociallıq sistemadan ashıp pukaralıq jámiyetine aylanıwın ańlatadı. Usınday türdegi jańalanıwdan jámiyettiń sociallıq qatlamlarında ulıwma yamasa jeke xarakterdegi ózgerisler júzege keledi. Usınday ózgerislerdiń biri bilimlendiriwdegi janalaniwlar bolıp tabıladı.

Modernizaciya processi modifikaciya túsinikleri menen tikkeley baylanıslı.

Modifikaciya túsinigi qádimgi lat. – *modificatio* ólshemdi belgilew, *modus* – ólshem, tür, obraz, ótkerilen yamasa kiritilgen ózgeshelik, *facio* – islep shıǵıw, - degen mánisti bildiredi. Yańıy **modifikaciya** - bul belgili bir predmet, hádiyse hám processlerdiń sapa jaǵınan ózgeriwi yamasa olardıń jańa túrleriniń qáliplesiwi bolıp tabıladı.

Modifikaciya barlıq tarawlarǵa tiyisli. Mısalı texnika tarawında modifikaciya dep jańa texnologiyalar yamasa belgili bir mexanizmniń jańa modelleriniń payda bolıwı túsiniledi. Sonday-aq modifikaciya psixologiya yamasa filosofiya ilimlerinde de qollanıladı hám onı sanadaǵı modifikaciya dep ataw mümkin. Sanadaǵı modifikaciya – bul psixikalıq statustıń xarakteristikası sanaladı. Yamasa

muzıkkadaǵı modifikasiya deytugın bolsaq bunda qosıq jazıwdaǵı termin sanaladı [37].

Bilimlentiriw tarawında bolsa **modifikasiya túsinigi eki mazmunda** qabil etiwdi maqul kórdik. Bular:

1. Pútkil bilimlendiriw tarawındaǵı, onıń mazmunındaǵı modifikasiyalar.

2. Oqıtıwshılıq kásibindegi, onıń dúnyaqarasındaǵı modifikasiyalar.

Magistrlik dissertaciya jumisimizda Respublikamızdaǵı baslawish tálım sistemasyndaǵı modifikasiyalaw processleri názerde tutıladı.

Modernizaciya processi modifikasiya menen baylanıslı bolsa, modifikasiya bolsa innovacyalar menen baylanıslı.

Bilimlendiriw sistemasyndaǵı jańalanıw-jámiyettiń ekonomikalıq, sociallıq, mádeniy talapların, onıń joqarı qánigeli kadlargá, al shaxstiń sıpatlı bilim alıwǵa bolǵan talapların qandırıw, bilimlendiriw sistemasin turaqlı rawajlanıwin támiynlew maqsetinde burıngı mexanizmdi qayta islep shıǵıw yamasa bekkemlew bolıp tabıladı.

Bilimlendiriw sistemasin túpten jańalaw aldına bir qansha wazıypalardı qoyadı:

- hár bir shaxstiń jeterli dárejede bilim alıwında basqalar menen teń h'uqıqlıǵı h'ám bilim alıwdıń ashıqlılıǵın támiynlew;

- úzliksiz tálım sistemasynda jańa sıpat kórsetkishine erisiw;

- jańa tálım resursların engiziw h'ám olardan nátiyjeli paydalaniw tiykarında úzliksiz tálım sistemasynda nátiyjeli normativ-h'uqıqıy h'ám shólkemlesken-ekonomikalıq mexanizmlerdi qálidestiriw;

- mámleket h'ám jámiyettiń qollap-quwatlawı tiykarında bilimlendiriw tarawı xızmetkerleriniń sociallıq dárejesi h'ám kásibiy kompetentligin rawajlandırıw;

- bilimlendiriw sistemasiń mámleket h'ám jámiyetshiliktiń basqarawına tiykarlangan principine muwapiq tálım procesi qatnasiwshıları-studentler, pedagoglar, ata-analar h'ám oqıw orınlarınıń rolin asırıw.

Ózbekstanda bilimlendiriw tarawınıń jańalanıwında mámlekет, jámiyet, aymaqlıq hám sociallıq shólkemler, joqarı hám tómengi basqarıw organlarınıń ornı h'ám roli, olar ortasındaǵı birlik, birge islesiw úlken áhmiyetke iye.

Búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasın jańalawdıń bir qansha baǵdarları bar bolıp olar tómendegiler bolıp tabıldadı.

- electron - axborot tálim resursların jaratiw;
- oqıtıwdıń buringı h'ám jańa texnologiyalıq formalarınıń óz-ara sáykes keliwi;
- tarawdaǵı kadarları tayarlaw isleri;
- oqıwshılardıń oqıw pánlerin óz betinshe ózlestiriwi ushın qolaylı pedagogikalıq h'ám texnologiyalıq sharayatlardıń júzege keliwi bolıp tabıldadı.

Soniń menen bir qatarda baslawısh tálimdi modernizaciyalaw máseleleri kóplegen ilimpazlar tárepinen de úyrenilgen.

B.Adizov, G.Jumasheva, R.Ibragimov, M.Mahmudov, M.Maxmudova, T.Maxmutov, U.Musaev, G.Najmuddinova, R.Nurjanova, O.Roziqov, R.Safarova sıyaqlı ilimpazlar tárepinen baslawısh klass oqıtıwshılarınıń biliw iskerligin qáliplestiriw hám rawajlandırıw máselelerin analizlegen.

M.G.Davlechin, R.Yu.Toshimov, E.Ógozievlar biliw iskerligining psixologiyalıq tiykarların izertlegen.

U.Aleuov, J.Bazarbaev, T.Jiemuratov, A.Pazılov, K.Seytmuratov, B.Sultanmuratov, A.Tilegenov, J.Urumbaev, T.Utebaev balalardı mánáwiy, ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw máselelelerin ilimiý jaqtan izertlegen.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń biliw iskerligin rawajlandırıw hámde oqıw situaciyalarınıń didaktikalıq hám psixologiyalıq tárreplerin górezsiz ellerdiń ilimpazları bolǵan A.S.Belkin, L.S.Vigockiy, U.Glasser, V.V.Davidov, M.Kagan, V.Kan-Kalik, A.N.Leont'ev, V.A.Slastenin, S.A.Smirnov, I.F.Xarlamov, G.A.Cukerman sıyaqlı pedagog hám psixologlar tárepinen izertlengen.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń biliw iskerligin rawajlandırıwdıń didaktikalıq processleri hám metodları boyınsha shet elli ilimpazlar A.Amutio, K.Anne-Katrien, E.Vervoort, M.A.Winzer, L.Gonzales, E.Giddens, B.Davies, A.Disterveg,

Ya.Komenskiy, L.Jantine, A.T.Collins, A.Maslou, L.A.Nabors, J.Piaje, I.Pestalocci, R.O.Reñe, L.Rosen, J.Russo, R.Sears, Spilt, K.Franco, A.Hargreaveslar sıyaqlı pedagog, psixolog, filosof, sociologlar tárepinen úyrenilgen.

Joqarıdaǵı jumislarda bilimlendiriw tarawlarınıń jańalanıwın hám zamanagóylesiwinde pedagogikalıq texnologiyalar úlken áh'miyetke iye ekenligi ayırıqsha atap ótilgen, sonıń menen birge bilimlendiriwdegi innovaciyalar búgingi kúndegi tálimdegi jańalanıwdıń tiykarın quraydı, - degen ideyalar ilgeri súrilgen halda innovaciyalar tálimdi modernizaciyalawda tiykarǵı orındı iyeleytuǵınlığı haqqında ideyalar bildirilgen. Sonday-aq Baslawısh tálim koncepciyasında da **bilimlendiriw processine innovacion-pedagogikalıq texnologiyalardı hám informacion-kommunikaciyalıq texnologiyalardı** en jaydırıw lazım ekenlige ayırıqsha toqtap ótilgen. Bunda baslawısh tálimge tiyisli bolǵan, onıń mazmunın modernizaciyalawǵa qaratılǵan tómendegi pikirler bildirilip, baslawısh tálim ushın áhmiyetli bolǵan tómendegi máseleler sáwlelengen:

1. Oqıw-tárbiya processiniń tiykarǵı forması bolǵan sabaqtıń nátiyjeliliği onı qay tártipte shólkemlestiriwge baylanıslı. Bul óz náwbetinde, sabaqta paydalanylataǵın tálim metodlarınıń úylesikliligin támiyinlewdi talap etedi. Buniń ushın sabaq processinde oqıtıwshı menen oqıwshılar arasında tereń birge islesiw, óz-ara baylanıs hám dóretiwshi belseñilik kórsetiw ushın qolaylıq jaratiw kerek. Sonlıqtan, baslawısh bilimlendiriw aldına jańa máqsetlerdiń qoyılıwı sabaqtıń jańa strukturasın islep shıǵıwdı talap etpekte. Sol menen bir qatarda, baslawısh bilimlendiriw processine nátiyjelilik dárejesin ilimiý jaqtan tiykarlangan innovacion-pedagogikalıq texnologiyalardı en jaydırıw zárúriyatı kúsheyemekte.

2. Baslawısh klasslarda sabaqlardıń nátiyjeliligin asırıw ushın oqıwshılardı jámáát túrinde oqıtıw menen bir qatarda, individual hám kishi toparlarda oqıtıwdı shólkemlestiriw maqsetke muwapiq. Oqıwshılardıń biliw iskerligi individual tárizde shólkemlestirilgende olar oqıw materialların górezsiz túrde ózlestiredi. Aqılıy rawajlanıwı, qızıǵıwshılıǵı, zárúriyatı, qábileti, bilimlendiriwdi ózlestiriw dárejesin esapqa alıngan halda dúzilgen oqıw

tapsırmaların oqıwshılar górezsiz túrde orınlayıdı hám óz biliw iskerliginiń subiektine aylanadı.

Oqıwshılar tapsırmalardı individual orınlaw processinde olardıń aqılıy iskerligi tartıladı, óz bilimi, kúshi hám qábletine bolǵan isenimi artadı. Buniń nátiyjesinde hár bir shaxs óz imkaniyatı dárejesinde rawajlanadı. Usı tárizde shólkemlestirilgen biliw iskerliginde waqıttan únemli paydalanıladı. Álbette, nátiyjede tálım nátiyjeliliği artadı. Bilimlendiriwdıń zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalarınan paydalanıp ótilgen sabaqlarda oqıwshılardıń biliw iskeligi individual tárizde shólkemlestiriledi.

3. Pedagogikalıq texnologiya degende, bilimlendiriw funkciyasın ámelge asırıwdaǵı sanaat hám sheberlik túsinilip, ol júdá qolaylı usıllar tiykarında oqıwshılardıń bilim, kónlikpe hám uqıplılıqların rawajlandırıwǵa tiykar boladı.

Pedagogikalıq texnologiyalar sabaqlardı ótiwde bilimlendiriw nátiyjeliligin asıradı, oqıwshılardıń erkin pikirlew processin qáiplestiredi, oqıwshılarda temanı úyreniwge qızıǵıwshılıǵın asıradı, bilimlerdi beklemlew, ózlestiriw, olardan ámeliyatta erkin paydalanıw kónlikpe hám uqıplılıqların qáiplestiredi.

Baslawısh klasslarda sabaqlardı didaktikalıq oyınlardan paydalanıp ótiwdiń nátiyjesi oǵada úlken. Oyın baslawısh klass oqıwshılarında, belgili sıpatlardı qáiplestiriw ushın qollanılatuǵın usıl bolıp tabıladı. Oyın járdeminde oqıwshılardıń bilimlerdi ózlestiriw processi qolaylasadı, hár túrli nárseler menen múnásebette bolıwǵa úyrenedi, sonday-aq, olarda qarım-qatnas mádeniyati qáipleseedi.

Sabaqlardı didaktikalıq oyınlar járdeminde alıp barıw balalardıń aqılıy iskerlige tezirek kirisiwleri hám adaptaciya payda bolıwinada járdemlesedi. Jańa sabaq baslanıwında yaki ótken sabaqtı beklemlewde didaktikalıq oyınlardan paydalanıp, oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıqların asırıw mümkin.

4. Baslawısh klass oqıwshılarında oqıw-biliw iskerliginiń komponentlerin basqıshpa-basqısh qáiplestiriw úlken áhmiyetke iye. Sonıń ushın hár bir sabaq oqıtıwshı tárepinen rejelestiriliwi, quram bólekleri anıq shegaralanǵan bolıwı kerek. Sabaqta oqıtıwshı hár bir oqıwshı menen óz-ara qatnas

hám birge islesiwdi ornata alıwı, dialogqa kirisiwi ushın qolay sharayat jaratılıwı oǵada áhmiyetke iye. Baslawish tálim nátiyjeligin asırıw ushın oqıwshılardı oyın iskerliginen oqıw-biliw iskerligine ótiwlerin támiyinlewge xizmet qılatuǵın innovaciyalıq metodlar kompleksin jaratiw talap etilmekte. Didaktikalıq oyınlar baslawish bilimlendiriewde oqıtıwdıń áhmiyetli metodı sıpatında ayraqsha orın iyelewi kerek.

5. Kadrlar tayarlaw Milliy dástúriniń tiykarǵı talaplarından biri informaciya texnologiyaların bilimlendiriew processine keń en jaydırıp, oqıwshılardı górezsiz bilim alıwǵa, erkin pikirlewge úyretiwden ibarat. Usı maqsette mekteplerdiń material-texnika bazası bekemlenedi, mektepler kompyuter hám basqa texnika quralları menen támiyinlenedi. Bulardıń hámmesi bilimlendiriew nátiyjeliligin asırıwǵa qaratılǵan.

Házirgi waqıtta pedagog kadrlardı xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalar boyınsha uqıplılıqların asırıw isleri keń jolǵa qoyılǵan. hár bir pedagog óz kásiplik iskerliginde kompyuter imkaniyatlarından erkin hám jedel paydalaniwı, sabaq processinde en jaydırılıwı názerde tutadı. Pedagoglardıń xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalardan paydalaniw boyınsha tayarlılıǵı bir neshe komponentlerdi óz ishine aladı. Olardan biri xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalardan paydalaniw tiykarları hám olardı kásiplik iskerliginde qollaw metodikasın iyelew esaplanadı.

6. Sesler hám multimedialar menen islew multimedia quralları dep atalatuǵın arnawlı texnik asbap-úskeneler járdeminde ámelge asırıladı, «Multimedia» ataması «Kóp tarmaqlı ortalıq», «Multiortalıq» mánislerin ańlatadı. Mutimedia degende, túrli formadaǵı maǵlıwmatlardı qayta islewshi qurallar jámlemesi túsiniledi. Elektron qollanba eń birinshi náwbette bul – jańa oqıw maǵlıwmatların kórsetiw, dástúriy tálim usılında basıp shıgarılǵan qollanbalar mazmunın toldırıwshi, kórgizbeli qurallarǵa animaciya beriwshi, temanı audiovizual (kóriw hám esitiw) toldırıwshi, iyelegen bilim hám kónlikpelerdi tekserip kóriwine imkaniyat jaratiwshi kompyuter informacion dástúriy qural bolıp, onda multimedia imkaniyatlarından keń paydalanylادı. Derlik hár bir bilimlendiriew mekemesi kitapxanalarında multimedia principlerine tiykarlangan

elektron maǵlıwmatlar, enciklopediyalar, dilmashlar hám sózlikler bar. Baslawışh klass oqıtıwshıları elektron enciklopediyalardan ashıq sabaqlar dawamında nátiyjeli paydalaniwları kerek.

Sabaq processinde tómendegi túrdegi xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalardan paydalaniwǵa itibar beriledi:

- jańa temanı bayanlaw yaki bek kemlew ushın slaydlar;
- ayırım temalardı bayanlaw ushın hár biri 5-10 minuttan ibarat multimedialar;
- derlik hámme temalardı bayanlaw ushın hár biri 5-10 minuttan ibarat multimedialar;
- túrli shınıǵıwlardı, ámeliy tapsırmalardı orınlawǵa mólshellengen oyınlı multimedialar.

Bulardan basqa, oqıwshılar górezsiz túrde shugıllanıwları ushın elektron sabaqlıqlar jaratiw kózde tutıldı. Elektron sabaqlıqlarda ayırım áhmiyetli temalar yaki derlik hámme temalar bayarı, ondaǵı shınıǵıwlardı, tapsırmalar hám testler oyınlı multimediyalardan ibarat boladı.

Elektron sabaqlıqlar oqıwshılardı bilim alıwǵa qızıqtıradı, óz ústinde górezsiz túrde islewge úyretedi, bos waqıtların mazmunlı hám paydalı ótkeriwge járdem beredi.

Baslawışh bilimlendiriw processinde multimediatan paydalaniw oqıtıwshıǵa:

- sabaqtı zamanagóy kóriniste modellestiriw;
- bilimlerdi tereńlestiriw ushın qosımsa maǵlıwmat hám informaciyalarǵa iye boliw;
- teoriyalıq hám górezsiz túrde islew imkaniyatın beredi.

Baslawışh bilimlendiriw processinde multimediatan paydalaniw oqıwshılarǵa:

- pánge qızıǵıwshılıq oyatıw, óz bilimlerin qadaǵalaw hám bek kemlew;
- enciklopediyalıq kórinstegi informaciyalardı tez aliw;
- temanı úyreniwde ózi ushın qolay bolǵan tezlik hám ózlestiriw dárejesin tańlaw;

- zamanagóy xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalardı tartıw, onı iyelew hám oǵan turaqlı islewge bolǵan zárúriyattı qálidestiriw imkaniyatların beredi.

Baslawısh klasslarda oqıw pánleri boyınsha multimediaǵa tiykarlangan sabaq islenbeleri oqıtıwshı tárepinen tayarlaw oǵada úlken miynetti talap etedi. Bul jumıslardı oqıtıwshılardıń hámmeside orınlay almaydı. Sonıń ushın multimediaǵa tiykarlangan sabaq islenbeleri oraylastırılgan halda tiyisli qánigelikler tárepinen tayarlap beriliwi maqsetke muwapiq.

Multimediaǵa tiykarlangan sabaq islenbeleri oraylastırılgan halda tayarlaw xabar-kommunikaciyalıq texnologiyaların biletuǵın, yaǵníy multimediani tayarlay alatuǵın qánigeleri menen usı oqıw pániniń qánigeleri birgelikte ámelge asırıwları kerek. Bunıń ushın pán qánigesi xabar-kommunikaciyalıq texnologiyalardan, multimediani tayarlaw texnologiyasınan jeterli dárejede xabardar bolıwı kerek. Bunda pán qánigesi tiyisli sabaq ushın multimediaǵa tiykarlangan sabaq islenbesiniń scenariysin dúzip beriwi hám multimediani tayarlaw processinde sózsiz qatnasıwı lazım.

Multimediaǵa dawıs beriw ushın arnawlı qánigeler tartılıwı, dawıs anıq hám túsinikli türde beriliwi, oqıwshılardıń dıqqatın tartatuǵın dárejede bolıwı kerek.

Oqıw tapsırmaların multimediali qurallar járdeminde oqıwshılarǵa usınıw bir qatar qolaylıqlar jaratıp bered. Sebebi, multimediali qurallar oqıwshılardıń górezsiz türde shuǵıllanıwlارın támiyinlewge xizmet etedi. Hár bir oqıwshını oqıtıwshı hám klasslasları menen qatnasqa kirisiwine, birge islesiwine iytermeleydi. Bunday jaǵdaylarda multimediali qurallar ayrıqsha didaktikalıq funkciyanı orınlayıdı [16].

Joqarıdaǵı pikirlerdiń barlıǵı baslawısh tálimdi modernizaciyalawǵa qaratılǵan máseleler sanaladı. Kórinip turǵanınday olardıń barlıǵı baslawısh tálimdi innovacion türde shólkemlestirip, sol tiykarda baslawısh tálimniń mazmunın modernizaciyalawdıń tiykarın quraytuǵınlığı málım bolmaqta.

Sonday-aq, kóphsilik ádebiyatlarda **innovaciya** túsinigi inglis tilinen awdarmalanǵanda (innovation) «jańalıq kirgiziw» degen mánini ańlatadı dep kórsetilgen. Mazmunı jaǵınan innovaciya anıq jaǵdaydı sáwlelendiredi, belgili bir sistemanıń ishki dúzilisin ózgertiwge qaratılǵan xızmetti bildiredi.

«Ózbekstan Milliy enciklopediyasında» kórsetiliwinshe innovaciya tómendegi mazmun hám túsiniklerge iye: «**Innovaciya** (ingl-«innovationas»-kirgizilgen jańalıq, ixtiro) – bul:

- 1). Texnika h'ám texnologiya áwladların almastırıwdı támiynlew ushın ekonomikaǵa jumsalǵan qarjılar;
- 2). Ílim-texnika jetiskenlikleri h'ám aldıńǵı tájiriybelerge tiykarlangan texnika, texnologiya, basqarıw h'ám miynetti shólkemlestiriw sıyaqlı tarawlardaǵı jańalıqlar h'ám olardıń túrli tarawlarda, xızmetlerde qollanılıwı» [44]

A.I.Prigojinniń pikirinshe, innovaciya maqsetke muwapiq túrde sociallıq birlik shólkem, xalıq, jámiyet, toparǵa bolǵan qatnasta jańasha jandasıw, bul qatnasiqlardı bir qatar turǵın elementler menen bayıtıp bariw túsiniledi. Avtordıń kózqarası sociallıq qatnasiqlar, olarǵa innovaciyalıq jandasıw áh'miyetin sáwlelendiredi. Usınnan kelip shıqqan h'alda, h'ár bir shaxs, puqara, qánige, basshi, xızmetker, qala berse, túrli sociallıq qatnasiqlar procesiniń qatnasiwshısı sıpatında ózine tán innovatorlıq xızmetin shólkemlestiredi.

Amerikalı psixolog E.Rodgers óz izertlewlerinde innovaciyalıq xarakterge iye sociallıq qatnasiqlardıń sociallıq-psixologiyalıq tárepleri, sociallıq qatnasiqlarǵa jańalıq kirgiziw, bul processlerde qatnasiwshı shaxslardıń qatlamları, olardıń jańalıqqa bolǵan múnásibetleri, jańalıqtı qabil etiwi, áh'miyetin ańlawǵa bolǵan tayarlıq dárejesi h'ám belgili bir shaxslar ortasındaǵı innovaciyalıq xarakterge iye sociallıq qatnaslardıń xarakteri máselelerin úyrengen.

Innovaciyalıq tálım – bilim alıwshıda jańa ideya, ólshem, qaǵıydaladı jaratıw, ózga shaxslar tárepinen jaratılǵan aldıńǵı ideyalar, ólshem, qaǵıydalardı tábiyyiy qabil etiwge baylanıslı sıpatlar, tájiriybelerin qaliplestiriw imkanın beretuǵın tálım.

Innovaciyalıq tálım procesinde qollanılatuǵın texnologiyalır innovaciyalıq tálım texnologiyaları yamasa tálım innovaciyaları dep ataladı.

Tálım innovaciyaları-bilimlendirıw tarawında yamasa oqıw procesinde paypa bolǵan mashqalanı jańasha jandasıw tiykarında sheshiw maqsetinde qollanılıp, áwelgiden bir qansha tabıslı nátiyjege kepillik bere alatuǵın forma, metod h'ám

texnologiya bolıp tabıladı. Baslawışh tálım Koncepciyasında da «Innovaciya» inglizshe «Innovation» sózinen alıńǵan bolıp, «jańalıq» degen mánisti bildiredi. Innovaciyalıq texnologiyalar arqalı pedagogikalıq processke, oqıtıwshı hám oqıwshı iskerligine jańalıq, ózgerisler kirgiziw ámelge asırıladı. Innovaciyalıq texnologiyalardı ámlge asırıwda interaktiv metodlardan paydalanıladı.

«Interaktiv» inglizshe «interactive» sózinen alıńǵan («inter» – «óz-ara», «act» – «háreket») bolıp, «óz-ara háreket qılıw» degen mánisti ańlatadı. Interaktiv metodlardıń ózine tánligi, olar tek ǵana oqıtıwshı hám oqıwshılardıń birgelikte iskerlik kórsetiwi arqalı ámelge asırıladı», - dep kórsetilgen [16].

«Innovaciyalıq tálım» túsinigi birinshi márte 1979-jılı Rim klubında qollanılǵan.

Tálım innovaciyaları bir neshe **túrge ajıraladı**.

1. Xızmet baǵdarına qaray:

- pedagogikalıq processte qollanılatuǵın innovaciyalar,
- bilimlendiriw sistemasın basqarıwda qollanılatuǵın innovaciyalar

2. Kirgizilgen ózgerislerdiń xarakterine qaray:

- radikal innovaciyalar,
- modifikasiyalanǵan innovaciyalar
- kombinaciyalanǵan innovaciyalar

3. O'zgerislerdiń kólemine qaray:

- tarmaq (lokal) innovaciyaları,
- modul innovaciyaları
- istema innovaciyaları.

4. Kelip shıǵıw dáregine qaray:

- jámáám tárepinen tikkeley jaratılǵan innovaciyalar,
- ózlestirilgen innovaciyalar.

Sonday-aq, innovaciyaladıń tómendegi **kórinislerge** iye ekenligi ilimde dáliyllengen. Tiykargı kórinislerine tómendegiler kiredi:

- jańa ideyalar;
- sistema yamasa xızmet baǵdarların ózgertiwge qaratılǵan aniq maqsetler;

- dástúriy emes jandasıwlar;
- dástúriy bolmaǵan iniciativalar;
- aldińǵı is metodları.

Bilimlendiriw sistemasında yamasa oqıw xızmetinde innovaciyalardı qollanıwda sarplanǵan qárejet h'ám kúshten imkanı barınsha eń joqarı nátiyjeni alıw maqseti gózlenedi. Ínnovaciyalardıń h'ár qanday jańalıqtan parqı sonnan ibarat, ol basqarıw h'ám qadaǵalawǵa imkan beretuǵın mexanizmge iye bolıwı zárúr.

Basqa tarawlarda bolǵanı sıyaqlı bilimlendiriwde de “novaciya”, “innovaciya” h'aqqında tusinikler bar.

Eger xızmet qısqa müddetli, ayrım sistema ózgesheligine iye bolıp, tek sistemadaǵı ayrım elementlerdi ózgertiwge xızmet ece ol novaciya (jańalanıw) dep júrgiziledi. Eger xızmet málım bir konceptual jandasıw tiykarında ámelge asırılıp, onıń nátiyjesi belgili bir sistemaniń rawajlanıwına yaki onı túpten ózgeriwine xızmet ece, ol innovaciya (jańalıq kirgiziw) dep ataladı.

Í.P.Podlasıydíń pikirinshe, tálim innovacionlari tómendegi ózgerislerge alıp keledi:

- pedagogikalıq sistemaniń pútkilley ózgeriwi;
- oqıw procesiniń ózgeriwi;
- pedagogikalıq teoriyanıń ózgeriwi;
- oqıtıwshı xızmetiniń ózgeriwi;
- oqıwshı xızmetiniń jańalanıwı;
- pedagogikalıq texnologiyaniń ózgeriwi;
- tálim mazmunınıń jańalanıwı;
- oqıtıw forması, metod h'ám qurallarınıń ózgeriwi;
- bilimlendiriw sistemasi basqarıwınıń ózgeriwi;
- bilimlendiriwdıń maqseti h'ám nátiyjeleriniń ózgeriwi.

Pedagogikalıq innovaciya procesiniń áh'miyeti. Zamanagóy bilimlendiriwge say áh'miyetli táreplerdiń biri-pedagog xızmetiniń innovaciyalıq xarakterge iye bolıwına erisiw bolıp tabıladı.

Rawajlangan shet el mamlaketlerinde pedagog xızmetiniň innovaciyalıq xarakterge iye bolıwına erisiw maselesi ótken ásirdiň 60-jıllarınan baslap úyrenile basladı. X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M.Maylz, A.Xeyvlok, V.A.Slastenin sıyaqlı ilimpazlar tárepinen alıp barılğan jumislarda innovaciyalıq xızmet, pedagogikalıq xızmetke innovaciyalıq jandasıw, innovaciyalıq ideyalardı tiykarlaw hám olardı ámeliyatqa engiziw, shet el h'ám respublikamızda jaratılgan pedagogikalıq innovaciyalardan xabardar bolıw arqalı pedagog xızmetinde olardan nátiyjeli paydalaniw haqqındaǵı ámeliy h'áreketler mazmunı jaratılğan.

Áhmiyetine qaray innovaciylar qarım-qatnas yaki processke janalıq kirgiziwdiň dinamikaliq sistemasi esaplanadı.

Innovaciyalıq xızmet-jańa sociallıq talaplardıň dástúriy ólshemlerge mas kelmesligi yamasa jańa qáliplesip atırǵan ideyalardıň buringı ideyalardı biykarlaw nátiyjesinde júzege keletuǵın kompleksli mashqalalardı sheshiwge qaratılğan xızmet.

Innovaciyalıq xızmet ilimiý izlenisler, islenbeler jaratiw, tájiriybe-sınaw jumislارın alıp barıw, pán-texnika jetiskenliklerinen paydalaniw tiykarnda jańa texnologiyalıq process yaki jańa jetilisken ónim jaratiwdan ibarat.

Pedagogtiň innovaciyalıq xızmeti jańalıqlardı qollanıwga tayarıǵı, pedagogikalıq jańalıqlardı qabil etiwi, novatorlıq dárejesi, kommunikativlik qábletininiň rawajlanganlıǵı, dóretiwsheńligi menen belgilenedi.

Innovaciyalıq xızmet pedagogtiň ruwxıy, aqılıy, fizikalıq kúshin anıq maqsetke baǵdarlaw tiykarnda teoriyalıq bilim, ámeliy kónlikpe h'ám uqıplılıqtı iyelew, ámeliy xızmetin teoriyalıq bilimler menen toldırıp barıw, joybarlaw, kommunikativlik sóylew h'ám shólkemlestiriwshilik sheberligin rawajlandırıwdı talap etedi.

Tálim innovaciyların pedagogikalıq processke engiziw birneshe basqıshlardan ibarat. Sonday-aq, innovaciyalıq jandasıwdıň bir neshe túrleri ilimiý ádebiyatlarda kórsetilip ótilgen.

Izertlewlerde innovaciyalıq tálimniň formaları, oqıtıw procesinde qollanılatuǵın innovaciyalıq metodlar, innovaciyalıq qurallar, texnologiyalar

belgili. Mine usılardan orınlı paydalana biliwde pedagoglardıń innovaciyalıq xızmet kónlikpe, uqıplılıqqa iye bolıwı úlken áh'miyetke iye.

Oqıw joybarların islep shıǵıw innovaciyalıq tálimde keń qollanıladı. Biz ózimizdiń jumısımızda qánigelik pánlerimiz boyınsha dúzilgen oqıw joybarın keltirip ótiwdi maqlıaptıq.

Baslawısh klass oqıwshılarıńıń biliw iskerligin rawajlandırıw hámde olardı nátiyjeli tárbiyalaw boyınsha joqarıdaǵı sıyaqlı kóplegen ilimiý izertlew jumıslar alıp barılıwına qaramastan bul processlerdegi aldıńǵı qatar shet el tájiriybelerin úyreniw, sonıń ishinde Bolońya sisteması sıyaqlı Evropa mámlekетleriniń bilimlendırıw sistemасına únemli tásır kórsetgen táreplerine jeterli dárejede itibar berilmegen hámde olar ayıraqsha ilimiý izertlew ob'ekti sıpatında analizlenbegen.

Dúnya bilimlendırıw talaplarına muwapiq shet elli kásiplesleri menen básekige belsene túse alatuǵın, miynet bazارında ónimli, básekeli ortalıqta kadrları tayarlaw kún tártibine bas másele etip qoyıldı.

Elektronlı bilimlendırıw ásırı oqıw orınlarınıń, professor-oqıtıwshılardıń hám studentlerdiń aldına qoyılatuǵın wazıypalarına qatar jańalıqlar kírgizdi. Endigiden bılay professor-oqıtıwshı studentlerdiń bilimdi óz betinshe izlep tabıwın maqsetke muwapiq basqarıwshı, olarǵa bilimdi óz betinshe ózlestiriw ónerin úyretiwshı, óz betinshe, erkin túrde dóretiwshilik penen pikirlewge ádetlendırıwshı, kásiplik sheberlikti qunt penen iyelewge shınıqtırıwshı hám basqa wazıypalardı orınlayıdı.

Shet mámleketerde sociallıq hám ekonomikalıq tarawlarda integrallasıw, xalıqaralıq standart talaplarına juwap beretuǵın kadrlar tayarlaw mazmuni, bilimlendırıw orınlarında oqıw procesin tereńlestiriw hám ilimiý metodikalıq bazasın bekkemlewge ayıraqsha itibar qaratılmaqta. Baslawısh bilimlendırıwdegi sapa hám básekege shıdamlılıqtı támiyinlewshı mexanizmler ózgesheliklerin úzliksız sapanıń jaqsılanıwın támiyinlewge hám aldıńǵı tájiriybelerdi úyreniwge baǵdarlangan metodlardan paydalaniw ilimiý-ámelyi jaqtan áhmiyetli bolıp esaplanbaqta.

Respublikamız úzliksız bilimlendırıw sistemасında keń kólemli reformalardı ámelge asırıwǵa baǵdarlangan is-ilajlarında hár bir bilimlendırıw mekemesin

dunyaniń rawajlanǵan mámlekетlerindegi bilimlendiriw orınları menen basqarıw sistemasi, qarjılandırıw, akademiyalıq hám ilimiý baylanıslardı ornatiw arqalı aldińǵı tájiriybelerdeń úyrenip barıwǵa hám onı ámeliyatqa en jaydırıwǵa ayriqsha itibar qaratılmaqta. «2017-2021 jıllarda Ózbekstan Respublikasın jánede rawajlandırıw boyıńsha Háreketler strategiyası»nın bes aldińǵı baǵdarların ámelge asırıwǵa qaratılǵan mámlekетlik dástúrinde xalıqaralıq tájiriybelerge súyengen halda joqarı bilimlendiriwdıń milliy sistemasi sapasın asırıw, diplomlardı ózara tán alıwda hám oqıtıwshılar almasıwında hámme qatnasiwshı mámlekетlerdi qollap quwatlawshı Boloniya procesine qosılıw máselesin sheshiw is-ilajlarının áhmiyetliliği atap ótilgen [12.108]. Bul jumıslardı ámelge asırıwda xalıqaralıq dástúr proektleri kóleminde alıp barılıp atırǵan jumıslar, Evropa, Rossiya hám Aziya mámlekетleri menen birge islesiw baylanıslarınıń jolǵa qoyılǵanlıǵı, qospa diplom bilimlendiriw iskerliginiń keńeyip baratırǵanlıǵı úlken áhmiyetke iye. Nátiyjede mámlekетimiz joqarı bilimlendiriw sistemاسın jánede rawajlandırıw ushın joqarı bilimlendiriw mekemelerimizdiń dunyaniń 500 xalıqaralıq shólkemler tán algan eń jaqsı universitetler menen baylanıslardıń keń jol ashılıp atrıǵanlıǵı bul tarawda salmaqlı jumıslar ámelge asırılıp atırǵanlıǵınan derek beredi.

Joqarıdaǵı pikirlerdi ulıwmalastırǵan halda tómendegi formulanı keltirip shıǵarıw múmkin.

Baslawısh tálimdi modernizaciyalaw onı modifikasiyalaw menen baylanıslı, al modifikasiya bolsa innovaciyalar menen baylanıslı.

Innovaciya ----- Modifikasiya ----- Modernizaciya

Bunnan kórinip turǵanınday, Respublikamızda baslawısh tálim sistemасın modernizaciyalanıw processleri baslawısh tálim túrine innovaciyalardı kiritiw arqalı processti modifikasiyalawdı talap etedi. Yaǵniy baslawısh tálimge **innovaciyalardı (sırttan jańalıqlardı)** kiritiw, sol tiykarda sistemanı **modifikasiyalaw (sistemaǵa ózgeris kiritiw)** hámde nátiyjede **modernizaciyalaw (zamanagólestiriw)** ámelge asırılıadi.

II-BAP. BASLAWÍSh TÁLIMDI MODERNIZACIYaLA WDA EVROPA MÁMLEKETLERINIÝ TÁJIRIYBELERI

2.1. Bolon'ya sistemasi haqqında túsiniк. Bolon'ya sistemasi negizindegi joqarı oqıw orınlarınıн pitkeriwshileri hám Evropa mámlekетlerining mekteplerining ózgeshelikleri

Ózbekistan Respublikası «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hámde «Kadarlar tayarlawdıń milliy baǵdarlama»sı tiykarında evolyucion túrde onıń baiqışlarıńıń biri sıpatında baslawish tálım sistemásında da jańalanıwlar, modernizaciyalanıwlar ámelge asırılmaqta.

Tómende shel ellerdegi bilimlendiriw sistemasiń ózine tán ózgesheliklerine qısqa toqtap ótemiz hám sol arqalı Ózbekistan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasiń tiykarǵı túrlerinen biri bolǵan **baslawish tálım túri** hám ulıwma **baslawish tálım sistemasińdaǵı ózgesheliklerge ayıraqsha toqtap ótemiz hámde kirip kelip atırǵan innovacion jańalıqlar, aldińǵı qatar tájiriybelerdiń mazmunın sáwlelendiriewge háreket etemiz.**

Álbette, ilim-pán rawajlanǵan jerde, jámiyyette rawajlanadı. Jámiyettiń rawajlanıwı bolsa, sózsiz jas áwladtıń hár tárepleme rawajlanǵan kámil shaxs bolıp qáliplesiwinde óziniń unamlı tásirin tiygizedi. Bunda jas áwladqa beriletugın tálım hám tárbiyanıń ornı ayıraqsha. “Tálım – oqıwshılarǵa teoriyalıq bilim beriw tiykarında olardıń biliw qábiletlerin ósiriw, olarda ámeliy kónlikpe hám uqıplıqlar, dunya qarasın qáiplestiriwge baǵdarlanǵan process”.

Tálimniń sapasın asırıwda tiykarǵı itibar qaratılıwı lazım bolǵan táreplerinen biri bul dunyanıń rawajlanǵan mámlekетleriniń bilimlendiriw sistemasiń hár tárepleme úyreniw hám uqsaslıq tárepleri menen bir qatarda ózine tán ózgesheliklerdi salıstırıw.

Óz rawajlanıwınıń tiykarǵı gitti hám tayanısh noqatı sıpatında bilimlendiriw tarawın kórgen Evropa mámlekетleri Evropa joqarı bilimlendiriw aymaǵın jaratiw ushın salmaqlı jumıslardı ámlege asırǵan. 1998 jıl 25-mayda qabil etilgen Sarbon dekloraciyası universitetlerdiń Evropa mádeniy qádiriyatların rawajlandırıwdagı

áhmiyetin atap ótti. Bul hújjet Evropa joqarı bilimlendiriw aymaǵın jaratıw imkaniyatın berdi. Bunnan gózlengen maqset kontinenttiń ulıwma rawajlanıwı ushın tájiriybeli qánigelerdi jetkerip beriw boldı.

Bir túrdegi bilimlendiriw keńligin jaratıw hám joqarı bililendiriw sistemasın birlestiriw jolında 1999 jıl qabil etilgen Boloniya dekloraciyası da úlken áhmiyetke iye.

Bunnan 20 jıl aldın bir túrdegi Evropa joqarı bilimlendiriw aymaǵın (European Higher Education Area) dúziw maqsetinde 29 Evropa mámleketi úlken maqsetlerdi aldına qoyǵan misli kórlimegen reformalar dástúrin qabilladı. Reformalardıń maqseti Evropa mámlekетleri joqarı bilimlendiriw sistemaların birlestiriw, talabalardıń aymaq boylap kóship júriw hám jumısqa ornalasıw imkaniyatların jaratıwǵa járdem beriw hám Evropa joqarı bilimlendiriw kólemi hám baǵdarların asırıwdan ibarat edi. Búgingi kúnge kelip 47 mámleketti qamtıp alǵan Baloniya processi dep atalatuǵın bul reforma dástúrine keyinshelik joqarı bilim alıw imkaniyatınıń hámme ushın teńdey bolıwı, talaba bilim dárejesi hám talaplarǵa tiykarlańǵan úyreniw hám óz oqıw orınlarında sapanı kepillew, basqarıwda talabalardıń qatnasın támiyinlew sıyaqlı jańa idealar qosıladı. Prosesstiń eń áhmiyetli maqsetleri qatarında oqıw hám limiy dárejelerdi ańsat teńlestiriw sistemasın, 3 basqıshqa tiykarlańǵan sistema hám kredit sistemasın dúziw, talaba hám jumısshılardıń bir jerden basqa jerge barıp oqıw yaki jumısların dawam ettiriwine jol ashıwdan ibarat.

Baloniya processi tómendegi imkaniyatlardı ashıp beredi:

- oqıw dástúrlerin dúziw hám talabalar bilim alıw jolların dúziwde kóbirek erkinlikler jaratıw;
- Evropa kredit toplaw hám olardı ótkeriw sistemasın (ECTS) en jaydırıw;
- Talabalar, oqıtılıshılar hám izleniwişhiler ushın milliy hám Evropa universitetlerine barıp/ótip bilim alıw, jumıs islew, izertlewler alıp barıw barısında kóbirek imkaniyatlar jaratıw;
- Alıngan qanige/kvalifikaciyanı bilim sheńberi hám kásiplik tarawda tán alınıwıń támiyinlew ushın diplom kóshirmesin beriw;

- Evropa joqarı bilimlendiriy aymaǵın dúziw processinde qatnasıwshı kóplegen mámlekетlerde diplomlar tán alınıwı ushın joqarı bilimlendiriy dúzilmelerin standartizaciya qılıw hám ulıwma kónlikpe-tájiriybeler kólemin qabillaw;
- Qánige/kvalifikaciyalardıń tán alınıwı;
- Sapanı kepillew: ulıwma standartlar hám ulıwma tártibatlar islep shıǵıw;
- Avtonom mekemeler;
- Talabalar qatnasıwı: joqarı bilimlendiriy basqarıwında olar tolıq birge islesiwshi sıpatında tán alınıwı;
- Joqarı bilimlendiriy ushın sociallıq juwapkershilik.
- Baloniya processi tiykarında Evropanıń túrli milliy bilimlendiriy sistemaların anıq hám bir-birine sáykes keletuǵın halǵa keltiriw maqseti jatadi. Búgingi kunde onıń eń kózge taslanatuǵın jetiskenligi joqarı bilimlendiriy sistemaların 3 oqıw basqıshına shekem standartlastırıw boldı: 3 yaki 4 jıllıq bakalavr dárejesi bilimlendiriyi, 1 yaki 2 jıllıq magistrlik bilimlendiriyi hám doktorlıq (PhD) ilimiý dárejesin alıw basqıshı. Baloniya processi baslanıwınan aldın hár bir mámlekettiń óz qatnasları bar edi: ayırm mámlekетlerde birinshi basqısh, máselen, basqalarǵa qaraǵanda kóbırık waqıt talap qılatuǵın edi.
- Talabalardıń basqa jerlerge barıp bilim alıw imkaniyatın asırıw maqsetinde Baloniya processi Evropa kredit toplaw hám olardı ótkeriw sisteması (ECTS) keń en jaydırıwına alıp keldi.

Baloniya processi hám Ózbekstan milliy nızamshılıǵı

- Baloniya dekloraciyası tilekler bayanatı edi. Evropa joqarı bilimlendiriy aymaǵı ideasın ámelge asırıw ushın, Ózbekstanda parlament qararları qabillanıwı lazım, bizdiń joqarı bilimlendiriy tarawındaǵı milliy nızamlarımız ózgeriwi kerek:
- Universitetler avtonom maqamǵa iye bolıwı kerek;
- Talabalar joqarı bilimlendiriy jámiyechiliginıń tolıq aǵzaları bolıwı kerek;
- Tálim dárejelerin beriw sisteması úsh tiykarǵı basqıshlarǵa tiykarlangan bolıwı lazım;

- Talabalar hám oqıtılıwshı, alımlardıń basqa jerlerge erkin barıp bilim alıwı hám jumıs islewi ushın tosqınlıqlardıń bolmawı;
- Ózbekstan joqarı bilimlendiriw ministrligi Baloniya processi hújjetlerin ne sebepten ratifikasiya qılmaqta?

Joqarı bilimlendiriwdiń eki basqıshlı modelinde akademiyalıq dárejelerdi salıstırıw, akkumulyaciya (jámlew) hám kreditler transferti (ESTC - Kreditler transferti boyınsha Evropa sisteması), bilimlendiriw sisteması kepillikleri tarawındaǵı birge islesiwdi rawajlandırıw, atap aytqanda, akkreditaciya hám sertifikatlastırıw mexanizmleriniń óz-ara tán alınıwı dekloraciyada názerde tutılǵan processler qatarınan. ESTC – Evropada ótkeriw sisteması lyuksemburglarǵa joqarıda sanalǵan imkaniyatlardı jaratıp berdi. Bunıń ushın bilim alıwshılar sistema normaları boyınsha ózleri kóshirilip atırǵan joqarı oqıw ornı talabalarına juwap beriwi kerek.

Evropa aymaǵında qollap-quwatlanıp atırǵan shet elde joqarı bilimlendiriw basqıshında bilim alıw Lyuksemburg húkimeti tárepinen de arnawlı qarjılandırıw dástúrleri menen qollap-quwatlanadı hám kepillik beriledi. Mámlekет tárepinen bilimlendiriwge ajıratılǵan qárejetler byudjettiń 11,3% quraydı. Bul barısında bilimlendiriw qárejetleri tek ǵana sociallıq qárejetlerden keying ekinshi orındı iyeleydi.

Bunday mámlekетler qatarınan tómendegi mámlekетlerdi keltirip ótiwimizge boladı.

Franciya bilimlendiriw sisteması

Franciyaniń rásmiy ataması – Franciya Respublikası

Paytaxtı – Parij

Aymaǵı – 551000 kv.km

Xalıq sanı – 61024316

Mámlekетlik tili – francuz

Dini – katolik (tiykarınan)

Pul birligi – evro

Franciya Respublikasında tálım sisteması házirgi dáwirde ámelde bolǵan 1989 jıl 10 iyulda qabil etilgen “Bilimlendiriw haqqında”ǵı Nızam tiykarında alıp barıladı. Oǵan shekem Franciya tariyxında 1955 jılda “Bilimlendiriw haqqında” Nızamı qabil etilgen hám bul Nizamǵa 1975 jılda ózgerisler kirdgizilgen. Jańa bilimlendiriw haqqındaǵı Nızamnıń qabil etiliwine tálım strategiyasında júz bergen ózgerisler, ishki hám sırtqı siyasatta payda bolǵan modernizaciya procesleri hám tiykarınan mámlekет tálım sistemасına shet el pedagogikasındaǵı alındıǵı tájiriybelerdiń kirip keliwi, predmetlerdiń integraciyalaniwı sebep boldı.

Franciyaniń bilimlendiriw sisteması tómendegi strukturaǵa iye:

1. Mektepke shekemgi tálım (2 -6 jas)

2. **Baslawish tálım (6-11jas).** Baslawish mekteplerde tiykarınan ana tili hám ádebiyatı menen matematika pánleri tereńnen úyretilip, geografiya, tariyx, ádepnama, miynet tálimi, fizikalıq hám estetikalıq tárıya pánleri qosımscha pán sanaladı.

3. Orta tálım (11-18jas) –liceý hám kolledjlerde ámelge asırıladı.

Joqarı tálım (universitetler hám joqarı mektep) hám onnan keyingi tálım. Franciyada Sorbonna (universitettiń janında kambaǵal xalıq ushın kollej de ashılgan) universiteti eń qádimgi hám abıroylı universitet sanaladı. 1968 jılı bul universitet bir neshe avtonom institutlarǵa bólingen. Máselen Panteon Sorbonna (huqıq, ekonomika, iskusstvo hám arxeologiya tariyxı, geografiya, tarix, filosofiya, matematika, informatika, basqarıw hám menejment boyınscha diplomlar beriledi), Jańa Sorbonna (bunda gumanitar baǵdarda tálım beriledi, maselen francuz, latin, nemis, ispan, arab tilleri hám ádebiyatı). Sonday-aq Strasburg universiteti de tarixiy universitetlerinen biri sanaladı

Franciya Respublikasında tálım sisteması tómendegi basqıshlarda alıp barıladı:

- mektepke shekemgi tálım – 2-6 jas

- baslawish tálım – 6-11 jas

- orta tálım – 11-18 jas

- joqarı bilimlendiriw hám onnan keyingi tálım.

Franciyada mámlekетlik mektepler, jeke menshik mektepler hám aralıq mektepleri bar.

Franciyada tálim sisteması mektepke shekemgi tálim orınlarınan baslanadı. Balalar baqshaǵa 2 jastan qabil etiledi, mektepke shekemgi tálim májburiy emes. 3 jastan balalar tayarıq toparlarına baradı. Bul mekteptiń tiykarǵı wazıypası: balalardı mektepke taylorlaw hám ózligin kórsetiwge úyretip bariw. Balalardı mektepke taylorlaw ushın arnawlı dástúrler hám sabaqlıqlar islep shıǵılǵan bolıp, olar tiykarında oqıw shınıǵıwları alıp barıladı. Bunnan kórinip turǵanınday balalar mektepke xattı tanıp, sawat ashıp keledi. Bul bolsa mektepke shekemgi tálim hám baslawısh tálim arasında keń baylanıstiń jolǵa qoyılǵanınan derek beredi.

Franciya Respublikasında baslawısh tálim tiykarının 6 jastan baslanıp, 5 jıl dawamında tálim-tárbiya aladı.

1-jıl CP (Curs préparatoire) 6-jasta “Taylorlaw klası” dep ataladı;

2-3-jıllar CE1 CE2 (Cours élémentaire) 7-8 jas aralığı “Elementar klass”;

4-5-jıllar CM1 CM2 (Cours moyen) 9-10 jas aralığı “Orta” klaslar dep ataladı.

Franciya Billimlendiriw ministrligi tárepinen dúzilgen oqıw dástúrlerinde oqıw predmetleriniń hámmesine úsh basqısh boyınsha anıq hám ayriqsha talaplar qoyıladı. Hár túrli pánler boyınsha belgilengen tablicalar tálimniń 7 tiykarǵı baǵdarlarınıń hár biri ushın jetkilikli waqıttı támiyinleydi.

Franciya Respublikasında baslawısh tálimde bilim alıw hámme ushın májburiy hám húkimet tárepinen qarjılangan. Oqıw sabaqları azanǵı saat 9 dan 12ge hám 14 ten 16 óa shekem 5 saat dawamında alıp barıladı. Mekteplerde túski awqatlanıw pullı biraq, bahalar birqansha arzanlastırılgan.

Balalar baqshasınıń joqarı toparlarının baslanatuǵın tiykarǵı tálim cıklı (2-dáwir) – bul keyingi nátiyjeli oqıtıw ushın tiykar bolǵan sóylew mádeniyatı, oqıw hám jazıw sıyaqlı bilimlerdiń qáliplesiw dáwiri bolıp tabıladı. Oqıwshı áste-aqırınlıq penen óz betinshe islewge úyrenip baradı. Bunnan tiykarǵı maqset balalardı jaslayınan jámiyyette óz ornın tabıwǵa iytermelew hám buniń ushın bilim

alıw tiykarǵı qural ekenligin túsindiriw. Francuzlar pikirinshe bala qay dárejede erkin islewge úyrense dunyalıq bilimlerdi tereń úyrene aladı.

Bilimlendiriwde tiykarǵı baǵdarlar tómendegishe alıp barıladı:

- sóylew mádeniyatı hám francuz tilin biliw uqıplığı;
- birgeliktegi turmıs;
- matematika;
- dunyanı biliw;
- dóretiwshilik tálim.

Balalardıń oqıw hám jazıw kónlikpeleri ayrıqsha itibargá alınıp, olar ushın sabaqlardıń ekiden bir bólegi ajıratılıdı. Taza hám anıq jazıw, tolıq, túsinikli oqıw uqıplıqları tereńlestirilip barıladı. Hár bir sabaqlarda balalardıń sóylew mádeniyatına keń itibar qaratılıp barıladı. Baslawish tálimde ana tili sabaqları kúniń birinshi yarımında ótiledi. Kúnniń ekinshi yarımında bolsa ulıwma rawajlandırıwshı predmetler ótiledi.

Insaniyat jámiyetiniń rawajlanıwında tálim-tárbiyanıń ornı ayrıqsha mániske iye ekenligi bárshegemizge málím. Hár bir dáwirde tálim óziniń aldına zaman talabına sáykes tiykarǵı maqset hám wazıypalardı belgilep kelgen. Biz ótken jıllarǵa názer taslap qarasaq oqıtıw processi tek ǵana «úyretiw» menen sheklenip kelingen, búgingi kúnde bunday usıl menen oqıtıwǵa zamanniń ózi bol bermeydi.

Úzliksiz bilimlendiriwdıń dáslepki basqıshı bolǵan mektepke shekemgi tárbiya tarawına qaratılıp atırǵan úlken itibar, álbette, onnan keyingi bilim beriwdıń oshaǵı esaplanǵan mektepke tayarıqtı támiyinlep beredi. Bul óz náwbetinde mektepke shekemgi hám baslawish tálim arasındaǵı integraciyanıń bek kemleniwine xızmet etedi. Baslawish tálim tiykarınan ulıwma orta bilim beriwdıń dáslepki basqıshı, bul basqısh bizdiń mámlekетimizde basqa kóplegen mámlekетler siyaqlı balalardıń 7-10 jas aralıǵın óz ishine aladı. Bul dáwir tálim alıwshılarǵa bilim beriw, ruwxıy hám fizikalıq jaqtan tárbiyalaw, hár tárepleme qábiletlerin rawajlandırıwdıń tiykarǵı buwını retinde qaraladı. Bala mektepke dáslep qádem taslaǵanda jańa belgisiz álemge ǵana kirip keliwi menen birge jámiyetlik statusıda ózgeredi. Bala baslawish tálimnen baslap bilim alıw menen

qatar hár tárepleme tárbiyalanıp baradı, bunda onıń sırtqı álem menen óz ara qarım-qatnasi keńeyip keledi, jańa shegaralar jasaladı, balada ózin-ózi ashıp beriw zárúriyatı payda boladı. Baslawish mektepte oqıwshı tek ǵana jazıw hám oqıw menen sheklenip qalmastan, usı basqıshta onıń jeke dunya qarası yaǵníy jeke pikirleri bekkemlene baslaydı, ol, átiraptaǵı waqıya-hádiyselerge analiz hám sintez usılı menen qaray baslaydı. Aldın oyın balası bolǵan balada óz-ózin ańlaw hám ózin-ózi húrmetlew sezimleri rawajlanıp baradı. Bul bolsa óz náwbetinde baslawish klass oqıwshısında bilim alıwǵa bolǵan motivaciyanıń kúsheyiwine tásir etedi. Usılardı esapqa alǵan halda baslawish tálimdi nátiyjeli shólkemlestiriw oqıwshınıń aldaǵı waqıtta bekkem bilim alıwına tiykar bolıp esaplanadı.

Dunyanıń rawajlangan mámlekетleriniń tálim-tárbiya sistemasındaǵı qatar tájiriybelerine názer taslap qaraytuǵın bolsaq, balanıń jetik insan bolıp kamal tabıwınıń tiykarǵı buwnı esaplangan mektepke shekemgi hám baslawish tálimdi shólkemlestiriwde hár túrli qatnalar qáliplesken. Tálim procesin nátiyjeli shólkemlestiriwde usınday qatnaları úyrenip, jetiskenlik táreplerin óz is tájiriybelerimizde qollaw maqsetke muwapiq. Atap aytqanda, Evraziya materiginiń aldińǵı mámlekетleri qatarına kiriwshi Rossiya Federaciyası tálim sistemasında ózine tán ózgesheliklerdi kóriwımız mümkin. Baslawish mektepke qabillaw balalardıń altı hám jeti jasınan baslanadı. Bul mámlekette búgingi künde úsh jıllıq hám tórt jıllıq baslawish bilimlendiriw mektepleri bar. Kóplegen qánigeler tórt jıllıq baslawish mektep balalardıń bilim alıwına jeterli dárejede maslaşıwin támiyinleytuǵına isenedi. Házirgi waqıtta baslawish mekteptiń tórt jıllıq dásturın tamamlawdıń ózine tán tendenciyası bar bolıp, bul jas balalar ushın keń imkaniyatlar jaratadı, olardıń bilim alıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqların qollap-quwatlaydı hám tereń bilim alıw qábiletlerin qáliplestiredi. Mekteptegi dáslepki jıllardıń qalay ótiwi qosımsıha oqıw nátiyjeligin aniqlaydı. Tiykarınan tálim sistemasındaǵı qollanılatuǵın usıllar xalıqaralıq standartlarǵa sáykes keledi.

Joqarıda biz **Evropanıń eń rawajlangan mámlekетleriniń** bilimlendiriw sistemasiń hám ondaǵı baslawish tálimniń tutqanornı, áhmiyeti hám ózine tán ózgeshelikleri haqqında keltirip óttık. Germaniya baslawish bilimlendiriw

sistemasında kóbirek balalardı kásiplik iskerlikke baǵdarlaw, tájiriybelerin asırıp barıwǵa itibar qaratıladi hám balalardı erkin pikirlewge, óz betinshe islew kónlikpeleri menen támiyinlep barıladı. Germaniyada balalar mektepke 6 jastan keledi hám bul dáwirde olar tolıq mektepke tayar boladı. Dáslepki eki jıl dawamında olardıń bilimleri bahalanbawı kóp tárrepten balalardı erkinlikke hám psixologiyalıq jaqtan rawajlanıwına da unamlı tásır kórsetedi. Franciyada bolsa, mektepke shekemgi tárbiya hám baslawish klass arasındań nátiyjeli úzliksizlik hám izbe-izliktegi baylanıslar júdá áhmiyetke iye ekenligin aytıp ótiwimizge boladı.

Italiya bilimlendiriw sistemasi

Italiyanıń bilimlendiriw sistemasi tómendegi strukturaǵa iye:

1. Baslawish tálim (1-5 klass)
2. Birinshi cikl orta tálim (3 jıl)
3. Ekinshi cikl orta tálim (5 jıl)
4. Joqarı orta tálim (kásiplik oqıw ornı hám liceyler - 14-19 jas)
5. Joqarı tálim sistemasi

Pol'sha bilimlendiriw sistemasi

Polshada 1 jilliq **mektepke shekemgi** tálim qabil etilip, ol májbúriy 1 jilliq mektepke shekemgi tayarılıq basqıshı sanaladı. Bunday tayarıqtı bala baqshada yamasa mekteptiń ózinde ótewi mümkin.

Al baslawish tálim bolsa tómendegi **eki basqıshitán** ibarat:

Birinshi basqısh 1 hám 3 klasslardı qamtıp alıp, oqıtılıwshı oqıw baǵdarlamasın oqıwshılardıń ózlestiriw imkaniyatlarından kelip shıqqan halda ámelge asıradı.

Ekinshi basqısh 4 hám 6 klasslardı qamtıp alıp, oqıtılıtuǵın pánler dástúriy hámde bloklı pánlerge bólinedi. Bunda polyak tili, tariyx, matematika, shet tili sıyaqlı pánler dástúriy pánler sanalsa, ximiya, biologiya, geografiyanı ózinde birlestiriwshi pánler tábiyat páni blogı pánleri sıpatında oqıtılıdı.

Mekteplerde sabaq 45 minut dawam etedi. Baslawışh klasslardı balalar májbúriy imtixan tapsırıw menen juwmaqlaydı hám gimnaziyalarda oqıwǵa jollanadı.

Gimnaziyada tálim 3 jıl dawam etedi hámde oqıwdıń sońında úsh basqıshlı, yaǵniy:

- gumanitar pánler,
- matematika hám tábiyat,
- shet tili boyınsha imtixan tapsıradı.

Polshada orta tálim 3 jıllıq licey hámde 4 jıllıq texnikumlardı óz ishine aladı. Liceydiń pitkeriwshisi hesh qanday qánigelikke iye bolmaydı. Ol tekǵana Joqarı oqıw orınlarında oqıwǵa tayaranadı. Sonlıqtan ayırim pánler tereńlestirilip oqıtılıdı. Al texnikumnıń pitkeriwshisi bolsa óz qánigeligi boyınsha oǵada quramalı imtixanlardı tapsıradı. Licey hám kollejlerdiń pitkeriwshileri jetiklik attestatı imtixanların tapsıradı. Bunda ana tilinen jazba yamasa awazeki, shet tilinen imtixan, oqıwshı ózi tańlaǵan pán boyınsha imtixan tapsırıwı hám imtixannan ótiwi ushın 31% ball toplawı talap etiledi hám belgili kriteriyalar negizinde joqarı oqıw orınlarına jollanba beriledi.

Joqarı oqıw orınlarına qabil etiw jetiklik attestatında toplaǵan balları negizinde ámelge asırıladı. Joqarı tálim eki basqıshtan ibarat. Bular:

- magistr dárejesin alıw - 5 jıl yamasa,
- licenziat (3 jıl) hámde magistr dárejesi (2jıl)

Oqıtılıdıń juwmaqları zachet hám imtixanlar tiykarında bahalanadı. Oqıw diplom jumısın qorǵaw menen juwmaqlanadı. Texnika universitetlerinde bolsa texnikaǵa baylanıslı imtixanlar da tapsırladı.

Pitkeriwshiler 3 jıllıq doktoranturada oqıwdı dawam ettiriwi hámde doktorlıq dárejesine iye bolıwı mümkin.

Avstriya bilimlendiriw sisteması

Avstriyanıń bilimlendiriw sisteması Federal bilimlendiriw ministrliginiń juwapkershiliginde bolıp, ol tómendegi strukturaǵa iye.

1. Mekteplek shekemgi tálim:

- ata-analardıń qálewi menen ámelge asırılıdı (3-5 jas)
- májbúriy tálım bolıp 5-6 jastı óz ishine aladı.

Mekteplerdiń tómendegi túrleri ashılǵan: xalıq mektebi (Volksschule), baslawış mektep (Grundschule) hám arnawlı kútimgé mútáj balalar ushın mektepler (Sonderschule).

2. Baslawış mektep (6-10 jas). Dáslepki 4 jılda bir oqıtıwshı barlıq pánlerdi ótedi.

4. Orta mektepler (Oqıw müddeti 4 jıl)

Mekteplerdiń túrleri:

1. Ádettegi orta mektep (Haupcchule),
  2. Akademiyalıq orta mektep (Allgemein bildende höhere Schulen).
  3. Gimnaziyalar (Gymnasium):
- ilimiy pánlerdi tereń úyretiwshi gimnaziyalar (Realgymnasium),
  - úy xojalığın júrgiziwdi úyretiwge baǵdarlanǵan gimnaziyalar (Wircchafckundliches Realgymnasium).

5. Joqarı tálım

Avstriyada joqarı oqıw orınları Federal ilim izertlew ministrligi tárepinen finanslanadı hám qadaǵalanıp barıladı. Avtriyada 23 jámiyetlik hámde 11 jeke universitetler bolıp, jaslar ushın úlken tańlaw imkaniyatın beredi. Vena, Grac, Insbruk, Zal'zburg universitetleri Avstriyaniń eń eski hám iri universitetlerinen sanaladı,

Angliya bilimlendiriw sisteması

Avstriyaniń baslangısh hám orta bilimlendiriw sistemasına 1962-jılı nızamlı túrde tiykar salındı. Baslawış, orta hám 2000-jıldan baslap joqarı bilimlendiriwdiń finans másaleteleri hám qadaǵalaw jumısları Federal bilimlendiriw ministrliginiń juwapkershilige esaplanadı.

Mektepke shekemgi tálım:

3 jasqa shekemgi, kishi jastaǵı balalar hám mámlekетlik balalar baqshasındaǵı bilim – pullı.

Jeke balalar baqshaları bar.

Mektepke shekemgi bilimlendirip biypul esaplanadı.

Angliyada 5 jastan 16 jasqa shekem tálim májbúriy bolıp, ata-analar balaların qanday mektepke beriw kerekligin ózleri tańlap aladı. Bunıń ushın Angliya mektepleri:

1. Tólemsiz mámlekетlik mektepler.
2. Tólemli jeke mektepler.
3. Mektep internatlar bolıp bólinedi.

Solardıń ishinde mektep-internatlar úlken abiroyǵa iye bolıp, bul jerde balalar derlik barlıq waqtın mektepte ótkeredi. Úylerine bolsa tek ǵana bayramlarda jiberiledi. Britaniyada bunday mekteplerdiń sanı búgingi kúnge kelip 35 000 ǵa jetken. Barlıq mekteplerdegi oqıwshılar uniformaǵa, yaǵníy bir túrdegi kiyiniw stiline (mektep formasına) iye.

Angliyada mektep tálimi tiykarınan **eki modulden** ibarat:

1. Baslawish tálim – 4 jastan 11 jas aralığı. Bul tálim tómendegi basqıshlardı óz ishine aladı:

- júdá kishkene balalar ushın mektepler (NurserySchool) - (4 jastan 7 jasqa shekem)

- kishkene mektep - 7 jastan 11 jas aralığındaǵı balalarǵa beriletugın tálim.

Bala 4 jasınan baslap mektepke qádem qoyǵanlıǵı ushın da Angliyada balalıq dáwir erte juwmaqlanadı. Usı waqıttıń ózinde balalarǵa jazıw hám oqıw úyretiledi. Háptega bir márte úyge wazıypalar beriledi. Tiykarınan balalardıń bilimdi balalardıń ózleri izlep tabıwı hám olardı ámelde qollanıwǵa ayırıqsha itibar qarataldı. Sonlıqtan balalar kóphilik waqtın kitapxana yamasa laboratoriyalarda ótkeredi. Olardıń iyelegen bilim hám kónlikpeleri jazba formada, yaǵníy esse jazıw yamasa proektlər tayarlaw menen bahalandı. Bunda oqıtıwshı belgili bir mashqalanı sáwlelendiredi, al oqıwshı bolsa oǵan tema qoyıwı hám tiyisli materillardı jiynawı tiyis boladı. Sabaqlar oǵada jaǵımlı oyın formasında shólkemlestiriledi. Hár bir balanıń individual' rawajlanıwına ayırıqsha itibar qarataldı.

2. Orta tálím –11 jastan 16 jas aralığı. Bul basqısh tómendegi úsh bólímen ibarat:

1. «Grammatikaliq» mektepler bolıp, olardı tiykarınan akademiyalıq ulıwma tálım berilip, JOOlarında tálım alıwǵa baǵdarlanadı.
2. «Zamanagóy» mektepler. Bunday mekteplerdiń tiykarǵı maqseti balalardıń ámeliy kónlikpelerin qáliplestiriw hámde kásiplik qánigelikke baǵdarlawdan ibarat.
3. «Bir pútin» mektepler. Balalarǵa akademiyalıq bilim beriw menen birge ámeliy kónlikpelerin qáliplestiriw bir pútin halda alıp barıla.

Tolıq orta mekteplerdiń sońǵı eki jılı orta mektep penen joqarı tálime ótiw aralığı sanaladı. Balalar gumanitar hám tábiiya-matematik baǵdarlardıń birin anıq tańlap alıwı tiyis. Universitetke oqıwǵa tapsırıwshı talabanlarǵa 2 jıllıq A-levels. Kursı usınıs etiledi. Hár oqıw jılınıń sońında talabanlar imtixan tapsırıp baradı. Oqıwǵa túsiw ushin pánlerden toplaǵan ballar tańlangan fakul'tettiń kiriw ballı menen salıstırıldı.

Angliya mekteplerinde túrli millet wakilleri tálım alıp, onda oqıw jılı trimestr, yaǵníy úshke bólip oqıtılıdı. Bunda 1 trimestr (sentyabr-dekabr), 2 trimestr (dekabr'-mart) hám 3 trimestr (mart-iyuldıń bası) bolıp, mekteplerde oqıw háptesi 5 kúnlik dep belgilengen. Ullıbritaniyada balalar bilimin bahalawdıń «hárip sisteması» engizilgen, yaǵníy:

- A* - «joqarı baha» («5»)
- A - «jaqsı» («4»)
- V - «qanaatlandırıralı» («3»)
- S - «qanaatandrıarsız» («2»)

	
Mektep forması	Mektep tálimi

Angliyada mektep táliminiń strukturası

Oqıw jılı	Balaniń jası	Mekteplerdiń tipi			Tálimniń dárejesi		
14-18	18-23	Gramm matik mek tepler	Kásiplik mektepler, Kollejlar, Texnikaliq mektepler				
12-13	16-17		Zamanagóy mektep ler			Orta tálim	
11	15-16		Ulıwma orta tálim				
10	14		Jeke mektep Ler				
9	13					Máj búri y tálim	
7	11						
6	10		Bas lawish mektep	Yunior- departamentler			
5	9						
4	8						
3	7			Infant-departamentler (balalar bólimleri)			
2	6						
1	5			Mektepke shekemgi tárgya orınları			
	4						
	3						

Angliyada jeke mektepler de is alıp barıp, olarǵa basqa mámlekет balaları oqıwǵa tapsırıw huqıqına iye. Bunday jeke mekteplerde oqıw tólemlı bolıp, ol bir jılga 35 miń dollardan baslap 55 miń dollarǵa shekem tóleniwi múnkin. Oqıwshılardı oqıwǵa qabil etiwde tómendegi talaplar qoyıladı:

1. Ingliz tilinen test.
2. Matematika páninen test.
3. Mektepte alǵan bahaları (kúndelik baxaları)
4. «Ne ushın men Britaniya mektebinde oqıwdı qáleymen» temasında motivacion jazba jumıs

Sonday-aq, Angliyada gender pedagogikasına say jinisini jaǵınan da mektepler ajıralıp turadı. Bular:

1. Aralas metepler, yaǵníy qız balalar menen er balalar aralasıp oqıtyuǵın mektepler.

2. Qız balalar ushın mektepler. Bunday mekteplerde tekǵana qız balalar tálım-tárbiya alıp, bunda tómendegi argumentler esapqa alınadı:

- qız balalar fizikalıq jaqtan er balalarǵa qaraǵanda tez rawajlanadı hám emocionall' tez er jetedi, sol sebepli «arqada qalatuǵın er balalar» menen bir klassta oqıw shárt emes,

- qız balalardıń tártip-intizamǵa qatań ámel qılıwı hám jıynaqlılığı,

- báseke ortalığı olarǵa keri tásir kórsetiwi de múmkin

3. Er balalar mektepleri. Bunday mekteplerde tekǵana er balalar tálım-tárbiya aladı hám bunda tómendegi argumentler esapqa alınadı:

- er balalardıń tábiyatán hárekecheńligin hám aktivligin esapqa alıp olarǵa kóbirek háreket oyınların qollanıp, sport penen shugıllanıwına kóbirek itibar qaratıw kerek,

- pánlerdi ózlestiriw kriteriyaları qızlarǵa qaraǵanda ózgeshelikke iye, olarda itibarsızlıq penen qaraw, liderlikke umtılıw, qopallıq ústemlik etedi,

- erkinliginiń ústemligi

Britaniyalılar 3 formada joqarı tálimege iye boladı. Bular:

- universitetler,

- universitet kollejleri,

- joqarı tálimniń kollejleri.

Ullıbritaniya ulıwma 89 universitet hám 70 JOO is alıp barmaqta. Sonıń ishinde 39 JOOları 1992 jıldan soń ashılğan.

Britaniyada universitetlerdiń reytingi de júdá joqarı orınlardı iyelep kelmekte. Máselen Oksford universiteti (1117 j), Kembrdj universiteti (1209 j), Sent-Endryus universiteti (1410 j), Glazgo universiteti (1451 j), Aberdina universiteti (1495 j) sıyaqlı universitet solar qatarında.

Joqarı tálimniń barlıǵında oqıw tólemli, biraq qarızǵa oqıw imkaniyatı jaratılıp, bul qarızdı diplom algannan soń hám jumıs islep tólew imkaniyatı jaratılǵan.

Oksford, Kembridj sıyaqlı ataqlı hám hámmäge málím bolǵan XI-XIII ásirlerde ashılgan universitetlerde klassikalıq akademiyalıq tálimege kóbirek itibar berilse, jańa ashılgan universitetler de bolsa kóbirek belgili bir kásipke baǵdarlaw ústemlik etedi. Kollejlerde bolsa tar qánigelik beriw názerde tutılǵan. Barlıq universitetler mámlekет quramında bolıp, qániegelerge ilimiý dárejeler beriw máselelerin universitetlerdiń ózleriniń qarap shıǵıwı olardıń basqa ellerdegi universitetlerden ajıralıp turatuǵın tiykarǵı ózgesheliklerinen biri sanaladi. Universitetlerge mektepti juwmaqlap bolıp ta, kollej pitkeriwhileri de tapsırıw huquqına iye.

Lyuksenburg bilimlendiriw sisteması

		
Bayraǵı	Gerbi	Lyuksenburg

Luksemburg G‘arbiy Yevropadagi maydoni bor-yo‘g‘i 2586 km. kv. bo‘lgan kichik bir davlat. Uning aholisi ham o‘ziga yarasha - 443 ming (2001) kishidan iborat. Ammo mamlakat fuqarolari shu darajada ilmga chanqoqki, hatto yetuk mutaxassis bo‘lish uchun o‘zga davlat universitetlari eshigini taqillatishga va jahon xaritasida yuksak darajada rivojlangan industrial davlat sifatida qayd etilgan vatanlari rivojiga hissa qo‘shishga doimo tayyor.

Tiykarǵı rásmiy tilleri: nemis, francuz.

Lyusenburg bilimlendiriw sisteması ózine tán tań qalarlıq ózgeshelikke iye. Bul jerde joqarı bilimlendiriw mekemeleri joq. Durıs, mámlekette 4 institut iskerlik

kórsetedi. Biraq olar haqıqıy mánistegi joqarı akademiyalıq bilim beriwshi mekemeler esaplanbaydı, bálki kóbirek kásiplik baǵdardaǵı institutlar wazıypasın atqaradı. Lyuksemburg bilimlendirıw sisteması 1912 jıldan berli (usı jılı sistemaǵa tiykar salıńǵan) ózgermegen. 16 jasqa shekem bolǵan hámme balalar bilim alıw ushın dizimnen ótken bolıwı kerek. Oqıw jámi 11 jıl dawam etedi. Bul waqt ishinde 2 jillıq tayarlıq kursları kírgizilgen.

Lyuksenburgta xalıq bilimlendirıw sisteması tómendegi basqıshlardı óz ishine aladı:

1. Mektepke shekemgi tárbiya. Ol 4-6 jas arasındaǵı balalarǵa tálim-tárbıya beredi.
2. Baslawısh tálim. Ol biypul májbúriy tálim bolıp, 6-12 jastaǵı balalar oqıw müddeti 6 jıl (6-12 jastaǵı balalar) bolıp tabıladı.

Oqıw jılı oktyabrde baslanıp, iyul ayında juwmaqlanadı. Májbúriy mekteplerde tálim nemis tilinde alıp barılatdı. Orta mektepte bolsa francuz tilinde ótiledi. Francuz tili usı tártipte májbúriy mekteplerde de úyretiledi. Aytıp ótiw kerek, shet tillerin úyreniwde balalar da, úlkenler de mámlekет tárepinen birdey qollap-quwatlanadı. Buniń ushın Lyuksemburg tiller orayı turaqlı türde xizmet etip keledi. Usı oraydiń ápiwayı til oraylar qatarında emesligin atap ótiw kerek.

Ol sonshaliq belgili, oray hámme mûrájáát etiwshilerdi qabillawǵa imkan tabalmay qaladı. Oray til úyreniw ushın zárür bolǵan hámme qolaylıqlar, atap aytqanda, biypul kompyuter tálimin beriw imkaniyatına iye. Mámlekет tárepinen kórsetilip atırǵan járdem hámde puqaralardıń umtılıwları nátiyjesinde, mámlekет tuǵınlarınıń derlik hár biri keminde 3 shet tilin ózlestirgen.

3. Orta tálim. 12 jasqa tolǵan balalar orta tálimde 3 jıl dawamında tálim aladı. Orta tálim óz ishine ulıwma tálim, ekinshi dárejeli texnikalıq tálim, 7 jıl dawam etetuǵın klassik liceyler hámde 6 jıl dawam etetuǵın zamanagóy liceylerdi óz ishine aladı. Biraq bunday tálim pullı ámelge asırılıp, májbúriy emes.

Lyuksemburgté bar bolǵan injiner-texnikler ýáki baslawısh mektep oqıtıwshıları kursları ýáki 2 jillıq ámeliy kurslar pitkeriwshileriniń abırayı oǵada joqarı. Olar ushın jumısqa ornalasıw ýáki dunyanıń basqa bir mámleketine barıp

oqıwdı dawam ettiriwde hesh qanday qıyıñshılıqlar bolmaydı. Biraq olar joqarı maǵlıwmatlı qánigeler esaplanbaydı.

Lyuksenburgtiń xalqı ushın tiykarınan Ullıbritaniya, Belgiya, Avstriya, Germaniya, Fraciya mámlekетlerindegi joqarı oqıw orınlarında tálim alıwı qolay sanaladı.

2.2. Germaniya bilimlendiriw sisteması. Bunda baslawish tálimning tutqan ornı hám ózgeshelikleri

Germaniya bilimlendiriw sistemasında mektep tálimi ózine tán ózgesheliklerge iye. Germaniyada **baslawish tálim 1-4 klasslardı** qamtıp aladi. Baslawish klasstı pitkernennen soń balalar tómendegi mekteplerge bólinedi:

1. Xalıq uchilishesi (5-9 klass) – bunda balalar belgili bir kásipke baǵdarlanadı hám soń olar kásiplik mektepler oqıwǵa haqlı. Bilimli balalar real' mektepler 10-klasstı da oqıwı mûmkin
2. Real' uchilishe (5-10 klass) - bul mekteplerde balalar islep shıǵarıw, sawda hám basqarıwǵa baylanıslı bolǵan kásiplerge tereńnen tayaranadı. Olardı májbúriy pánler menen bir qatarda balalardıń tańlap alıwı ushın arnawlı kurslar da oqıtıladi.
3. Gimnaziya (5-13 klass)larda da balalar belgili bir baǵdarlarǵa baǵdarlanadı.

Shet tilin úyreniwge ayırıqsha itibar beriledi

Germaniyada joqarı tálim tómendegi ózgesheliklerge iye:

1. Klassikalıq (eski) universitetler. Bularǵa Geydel'berg universiteti, sonday-aq, Freybur penen Tyubingen qalalarındaǵı universitetler kiredi. Búgingi künde bul universitetler ilimiý hám oqıw orayları sıpatında kóplegen fakul'tetlerge iye.
2. Texnikalıq (taraw) universitetleri. Bularǵa Gannover joqarı texnikalıq mektebin kiritiw mûmkin. Bul mektep 1968 jılı texnikalıq universit, al 1978 jılı bolsa universitet statusına iye boldı.
3. 30-40 jillardan soń payda bolǵan universitetler. Bul universitetlerde jańa metodlardı tájiriybe sınawdan ótkeriw isleri ámelge asırıladı, ámeliy sabaqlarǵa kóbirek itibar qaratıldı.

Búgingi künde tómendegi universitetler eń iri, reytingi joqarı universitetler sanaladı:

1. Gyote (*Johann Wolfgang Goethe-Universität*) universiteti. Ol 1914 jılı Frankfurt-Maynede ashılıp, bugingi künde 16 fakul'tette 170 qánigelik boyınsha talabalar bilim almaqta.
2. Karlsrue universiteti (*Universität Karlsruhe (TH)*) — bul texnikalıq oqıwornına 1825 jılı Karlsruede Lyudovik I Badenskiy tárepinen tiykar salıńgan.
3. Drezden texnikalıq universiteti.
4. Bremen universiteti
5. Vil'gel'm atındaǵı Vestfal' universiteti (Myunster q.1780 j.).
6. Gumbol'dtov universiteti (Berlin q. 1809 j.).

Germaniya Federativ Respublikasında 16 federal aymaqlar bar bolıp, olardıń hár biri ózleriniń tálım haqqındagı nızamına iye. Sonlıqtan oqıwdı shólkemlestiriw hám alıp bariwda ayırm parıq boliwı múmkın. Máselen, Berlin hám Brandenburgta balalar baslangısh mektepte 6 jıl, mámlekettiń qalǵan aymaqlarında bolsa 4 jıl oqıydı. Germaniyada tálım alıw hár tárepleme hám biypul. Germaniya nızamlarına muwapiq, mektep bilimlendiriliwi mámlekет qadagalawında bolıp tabıladı. Bilimlendiriliw sisteması klassikalıq dúziliske iye bolıp, ol úsh basqıshitı óz ishine aladı: mektepke shekemgi tálım, orta hám joqarı bilimlendiriliw. Altı jastan 18 jasqa shekem puqaralar májbúriy bilim aladı. Hár bir altı jastan asqan hámme balalar tálimdi baslawısh mektepte baslaydı (Nemisshe: *Grundschule*). Baslawısh mektep tórt jıl dawam etedi (tórt klasta), júkleme háptesine 20 dan 30 saatqa shekem. Baslawısh mektepte birinshi hám ekinshi klasslarda balalarga baha qoyılmayıdı. Oqıtıwshılar baha ornına balanıń individual hám psixologiyalıq rawajlanıw halatı boyınsha esabatlar tayarlaydı. Oqıwshılarǵa úshinshi klastan baha qoyılıp baslanadı. Germaniyada 6 ballıq bahalaw sisteması qabil etilgen. Buğan qaray, 1 – ayrıqsha, 2 – jaqsı, 3 – qanaatlanarlı, 4 – jeterli, 5 – jeterli emes hám 6 – qanaatlanarsız. Dáslepki basqıshta balalarǵa matematika, nemis tili, tábiyattanıw, muzıka hám estetika pánleri ótiledi. Germaniyada balalar baqshası menen baslawısh mektep arasında úzliksiz baylanıs jolǵa qoyılǵan. Balalarda óz

pikirin erkin bildiriw, teńlesleri hám úlkenler menen qarım-qatnas mádeniyatına úyretiwde hám baslangışh tálimge tayarlawda balalar baqshası úlken xizmet atqaradı. Al, balalardıń tolıq hám jeterli dárejede bilim alıwında mektep sisteması ayrısha áhmiyetke iye. Nemis pedagogları qábileciz oqıwshınıń ózi joq, dep esaplaydı. Sogan qaray olar oqıwshınıń ashılmagan qırların ashıp, olardı jańalıq hám oylap tabılıwlar ruwhında tárbiyalawǵa umtiladı. “Pikirleymen, demek men jasap atırman!” deydı belgili filosof Rene Dekart. Germaniya mámlekетlerinde usı naqıl altın qagıyda esaplanadı. Pedagoglar birinshi náwbette oqıwshınıń, háteki qáte bolsada, balanıń gárezsiz pikiri bolıwına erisiwdi maqset etip qoyadı. Tálım procesinde bolsa ata-ana hám oqıtıwshı arasında úzliksız baylanısqa súyenedi.

En tómen nátiyjedegi oqıwshılar qosımsıha bilim alıw ushın “Tiykargı mektep”(nemisshe: Haupcchule) te 5 jıl dawamında bilim aladı. Bul mektepiń tiykargı maqseti kásibiy iskerlikke taylorlıq kóriw. Ol tiykargı bilimdi támiyinleydi. Ortasha júkleme háptesine 30-33 saattı quraydı.

Germaniya Federativ Respublikasında bilimlendiriw sisteması klassikalıq dúziliske iye bolıp, ol úsh basqıshı óz ishine aladı: mektepke shekemgi tálım, orta hám joqarı bilimlendiriw. Hár bir altı jastan asqan hámme balalar tálimdi baslawısh mektepte baslaydı (Grundschule). Baslawısh mektepte birinshi hám ekinshi klassarda balalarǵa baha qoyılmayıdı. Oqıtıwshılar baha ornına balanıń individual hám psixologiyalıq rawajlanıw halatı boyınsha esabatlar taylorlaydı. Oqıwshılarǵa úshinshi klastan baha qoyılıp baslanadı. Germaniyada 6 ballıq bahalaw sisteması qabil etilgen. Yaǵníy 1 – ayrıqsha, 2 – jaqsı, 3 – qanaatlanarlı, 4 – jeterli, 5 – jeterli emes hám 6 – qanaatlanarsız sıpatında baxalanadı. Dáslepki basqıshıta balalarǵa matematika, nemec tili, tábiyattanıw, muzıka hám estetika pánleri ótiledi. Germaniyada balalar baqshası menen baslawısh mektep arasında úzliksız baylanıs jolǵa qoyılǵan. Balalarda óz pikirin erkin bildiriw, teńlesleri hám úlkenler menen qarım-qatnas mádeniyatına úyretiwde hám baslawısh tálimge tayarlawda balalar baqshası úlken xizmet atqaradı. Al, balalardıń tolıq hám jeterli dárejede bilim alıwında mektep sisteması ayrısha áhmiyetke iye. Pedagoglar birinshi náwbette oqıwshınıń, háteki qáte bolsada, balanıń gárezsiz pikiri bolıwına

erisiwdi maqset etip qoyadı. Tálim procesinde bolsa ata-ana hám oqıtıwshı arasında úzliksiz baylanısqa súyenedi.

2.2. Evropa mámleketerinde baslawışh tálim sistemasındaǵı kemshilikler

Hámmemizga belgili bolǵanınday, Ózbekistan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı, «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması» hámde «2017 - 2021 jıllarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń bes baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyası» sıyaqlı mámlekетlik hújjetlerdiń bárshesinde de tálim hám tábiya máselelerine ayırıqsha itibar berilip, elimizde ámelge asırılıp atırǵan reformalardıń barlıǵı da keleshek jaslarımızdı hár tárepleme rawajlangan kámıl shaxs sıpatında qáliplestiriwge qaratılǵan. Usı orında Ózbekistan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoevtiń Oliy Majiliske Múrajáatnamasında [15] «Ózbekstan ilim-pán, intellektual potencialı salasında, zamanagóy kadrlar, joqarı texnologiyalar boyınsha dúnya kóleminde básekege shídamlı bolıwı shárt» - degen ideyasın eslep ótiw orınlı. Jaslarımızdıń dúnya kóleminde básekege shídamlı bolıwı birinshiden, oqıw orınlarında alıp barılıp atırǵan oqıw-tárbiya processleriniń nátiyjeliliği, tálimniń sapası menen baylanıslı bolsa, ekinshiden jáhán tájiriybesin úyreniw, olardan nátiyjeli paydalaniw sıyaqlı máseleler menen baylanıslı. Ásirese mektep hám mektepke shekemgi tálim jas áwlad kelesheginıń deregi sanaladı. Usı kóz-qarasdan Múrájatnamada bir jılıdń ózinde 12 ulıwma bilim beriw mektebi, jańadan qurılǵanlıǵı, 320sı rekonstrukciya qılınǵanlıǵı, 152 mektep kapital remonttan shıqqanlıǵı, 107 mektepke shekemgi tárbiya orınları rekonstrukciya qılınıp, remonttan shıǵarılǵanlıǵı, 195 baqsha kapital remontlanǵanlıǵı atap kórsetilgen [15]. Sonday-aq, bilimlentiriw sistemasyndaǵı innovaciya ham kreativ jantasiwlar tiykarında Muxammad Xorazmiy hámde Mirzo Uluǵbektiń atları menen atalǵan, anıq pánler tereńnen úyretiletuǵın arnawlı mekteplerdiń ashılǵanlıǵı jaslar ushin úlken imkaniyat sanaladı. Bu islerdi jánede rawajlandırıwda rawajlangan mámleketerdiń aldıńǵı qatar tájiriybelerin úyreniw, sitezlew hám ámeliyatqa alıp kiriw maqsetke

muwapiq. Ásirese baslawish tálimdi shólkemlestiriw, onıń mektepke shekemgi tálim menen integraciyası boyınsha aldıńǵı qatar tájiriybelerdi elede úyreniw balalarımızdıń tereń bilim iyesi bolyına, olardıń hár tárepleme rawajlanıwına, sonıń menen bir qatarda pedagog-tárbiyashılar arasında básekege shídamlı kadrlardıń qáliplesip bariwına sharayat jaratıp beredi. **Rawajlanǵan mámlekетlerdiń bilimlentiriw sistemasın** úyreniw nátiyjesinde baslawish tálim hám onıń mektepke shekemgi tárbiya orınları menen baylanısı máselerleri boyınsha **Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sisteması** menen uqsaslıq tárepleri menen bir qatarda ózine tán ózgesheliklerge iye ekenligi málım boldı. Máselen, Franciyada mektepke shekemgi tálim 2 - 6 jas aralığındağı balalardı qamtip alsa, 6 hám 11 jastaǵı balalar baslawish tálim aladı. Al Italiyada bolsa baslawish tálim 1-5 klasslardı óz ishine qamtip algan bolsa, Germaniyada baslawish tálim 1- 4 klasslar dep qabil etilgenligin kórip óttik. Al Qıtayda bolsa mektepke shekemgi tálimde 3-6 jastaǵı balalar tárbiyalanıp balalar baqshaları mámlekетlik hámde menshik baqshalar bolıp ekige bólinedi. Biraq menshik baqshilar kóphılıktı quraydı. Al baslawish klasslarda bolsa balalar 6 jıl dawamında bilim aladı.

Al Koreyanıń bilimlendiriw sisteması boyınsha baqshalar mámlekет quramında bolmay, al ata-analar balaların jeke shólkemler yamasa tárbiyashılarǵa beredi. Baslawish tálim bolsa 6 jıl dawam etip, bul basqıshta balalar 8-14 jasları aralığında tálim aladı. Baslawish klasslarda koreec tili, matematika, anıq pánler, muzıka, súwretlew óneri, jámiyet haqqında pánler siyaqlı predmetler úyreniledi.

Kórinip turǵanınday, balanıń ómirinde úlken áhmiyetke iye bolǵan «burılıs» dáwiri sanalatuǵın mektepke shekemgi hám baslawish tálimdi rawajlandırıw boyınsha túrli mámlekетlerde túrlishe jantasiwlar, strukturalar qáliplesken. Demek, elimizde baslawish tálimdi jánde rawajlandırıw, olardı forma hám mazmun jaǵınan elede jetilistiriwde jáhán tájiriybelerin tereńnen úyreniw maqsetke muwapiq.

Biraq elimizde baslawish tálim sistemasın modernizaciyalawda **shet ellerdegi barlıq tájiriybelerdi de innovacyıalar sıpatında qabil etiw múmkin emes.** Geypara innovacyıalar respublikamızdaǵı baslawish tálimniń modifikasiya

processine keri tásir jasawı da kerek. Sebebi hár bir mámlekет hám ózine tán ózgesheliklerge (demografiyalıq, geografiyalıq, siyasıy, sociallıq) hám milliy mentalitetine iye.

Sebebi biz Boloniya sistemasına kirgen mámleketerdegi bilimlendiriw sistemasın, sonıń ishinde **baslawısh tálimge kadrlar tayarlaw sistemasiń úyrengendimizde** bul boyınsha hár túrli maǵlıwmatlarǵa iye boldıq. Bunday tájiriybelerdi úyreniw nátiyjesinde shet ellerdegi baslawısh tálimniń ózine tán kemshiliklerge de iye ekenligi haqqındaǵı Xalıq aralıq xabar egentligi tárepinen berilen maǵlıwmat bugan anıq mísal bola aladı. Bul maǵlıwmatta Evropa xalqınıń kóphılıgı, atap aytqanda İtaliyanıń 64%, Fransızıyanıń 63% hám Germeniyaniń 54% xalqı óz mámleketerindegi baslawısh hám orta bilimlendiriw sistemasınan qanaatlanbaydı, dep kórsetiledi. Mneniya sorawına tiykar Evropa xalqınıń kóphılıgı, atap aytqanda İtaliyanıń 64%, Fransızıyanıń 63% hám Germeniyaniń 54% xalqı óz mámleketerindegi baslawısh hám orta bilimlendiriw sistemasınan qanaatlanbaydı. Fransızıada 28%, İtaliyada 31% hám Germaniyada 41% turǵınlar óz mámleketerindegi bilimlendiriw sistemasınan qanaatlanatuǵınlıǵıń málimetken. Bul maǵlıwmatlar Sputnik xabar agantligi buyırtpası menen Ifop izleniwler kompaniyası tárepinen ótkerildi.

İtaliyada bilimlendiriw sistemasınan narazılar sanı úlken kórsetkishti bergen, yaǵníy olarda – 62%, bilimlendiriw sistemasınan qanaatlanatuǵınlar bolsa 33%dan ibarat ekenligi aniqlanǵan. Bul kórsetkish jası 35ten kishi hám úlken xalıq arasında birdey.

Fransızıada jası 35 ten kishi bolǵanlar arasında bilimlendiriw sistemasınan narazı bolǵanlar sanı 53% hám onnan qanaatlanatuǵınlar sanı 37% dı quraydı. Jası 35ten úlken bolǵanlar arasında bul kórsetkish 66% hám 25%dan ibarat. Germaniyada bolsa bul máselede hayallar hám erkekler pikiri hár túrli boldı. Sorawnamada qatnasqan hayallardıń 57% baslawısh hám orta bilimlendiriwden narazı ekenliklerin hám 38% onnan qanaatlanatuǵınlıǵıń bildirgen. Erkekler arasında bul kórsetkish 50% hám 45% dı quraydı. Sorawnamada qatnasıp atırǵan hayallardıń (35 jasqa shekem) yarımı 50% bilimlendiriw sistemasınan

qanaatlanatuǵınlıǵın, 47% narazı ekenligin bildirgen. Jasi 35 ten joqarı bolǵan turǵınlardıń 56% bolsa – narazı ekenligin bildirgen. Sol menen bir waqtta Batis Germaniyada bilimlendiriw sistemasınan narazılar sanı 51% dı, odan qanaatlanıwshılar sanı – 44%dı quraydı. Shıǵıs Germaaniyada bolsa, narazılar sanı kóbirek – 61%, razılar sanı bolsa – 33%. Bilimlendiriw sistemasın maql kórmeytuǵınlardıń eń kóbi Berlinde eken – 74%.

Sorawnama Franciyanıń sociallıq izertlewler menen shuǵıllanıwshı eń eski kompaniyalarınan biri bolǵan Ifop kompaniyası tárepinen 2016 jıldızıń 28 iyunnan 4-iyulgá shekem ótkerildi. Sorawnamada Germaniyadan 1000 kisi, Franciyadan 1004 kisi, Italiyadan 1002 kisi qatnasti. Sorawnamada qatnasıp atırǵanlardıń jasi, jınsı hám jasaw ornı keltirilgen. Sorawnamada qátelik ihtimalı 3,1%, isenimlilik ihtimalı 95%dı quraydı.

Mneniya – jámiyechilik pikirin úyreniwge qaratılǵan xalıq aralıq proekt bolıp óz iskerligin 2015 jıldızıń yanварında basladı. «Sputnik. Mneniya»niń sorawnamalar ótkeriw boyıńsha dunyada jetekshi bolǵan Populus, Ifop hám Forsa kompaniyaları menen birge islesedi. «Sputnik. Mneniya» turaqlı túrde GMD, AQSH hám Evropa mámlekетlerinde eń áhmiyetli sociallıq hám siyasıy mashqalalar boyıńsha xalıq pikirin úyreniw menen shuǵıllanadı.

Sputnik (sputniknews.com) – xalıq aralıq xabar egentligi bolıp, dunyaniń onlaǵan mámlekетlerinde óziniń multimedia hám xabar tarqatiwshılarına iye. Sputnik óz ishine internet saytları, sanlı radioesittiriwler, mobil dástúrlar hám sociallıq tarmaqlardaǵı iskerligin qamtıp aladı. Sputnik jańalıqları turaqlı túrde 30 tilde basپadan shıǵarılıp kelinbekte. Ingliz, arab, ispan hám qıtay tilinde xabarlar 24 saat dawamında shıǵıp turadı [30].

Evropa mámlekетlerinde baslawısh tálim sistemasınıń ózine tán **kemshilikleriniń eń tiykarǵılarım** tómendegishe sanap ótiw mûmkin:

1. Baslawısh klasslarda zamanagóy oqıtıwshıǵa say kásiplik kompetentliginiń baslawısh tálim modernizaciyaciyalaw talaplarına jeterli dárejede say kelmewi.

2. Baslawışh klass oqıtıwshılarıńı normativ-orınlawshılıq pozicyyadan proektlew, innovacion hám izertlewshilik iskerlikke ótiwinde qıynshılıqlarǵa dus keliwi.

3. Mektep oqıtıwshılarıńı funcional wazıypaları kóleminiń keńeyip barıwı, sonıń nátiyjesinde pedagogikalıq iskerliginiń sapasınıń túsip ketiwi.

4. Zamanagóy oqıtıwshınıń tálimniń joqarı sapalılılıq dárejesine tayar emesligi. Bul pedagogikalıq iskerliktiń qatıp qalǵan stereotipleri menen baylanıslı.

5. Joqarı oqıw orınlarında tiykarınan pán boyınsha kadrlar tayarlanıwı. Al negizinde joqarı oqıw orınlarında hár túrli sharayatlarda da jumıs islep kete alatuǵın baslawışh klass oqıtıwshıların specifik iskerlikke úyteriw máselesine jeterli itibar berilmegen h.t.b.

Kórinip turǵanınday, baslawışh tálimdi modernizaciyalaw máselesi pedagog kadrlardıń kásiplik tayarlığı menen baylanıslı bolıp qalmaqta. Sonday eken, Bolońya sistemasında baslawışh klass oqıtıwshıların tayarlawdaǵı tómendegi jetiskenliklerine ayırıqsha itibar qaratiw, sol tájiriybelerdi elimizdegi baslawışh tálim sistemasyına en jaydırıw maqsetke muwapıq dep oylaymız.

2.3. Boloniya processi aspektinde baslawışh klass oqıtıwshıların kompetentli pedagoglar sıpatında kásiplik tayarlaw máseleleri

Xalıqaralıq kompetenciyalar dárejesinde baslawışh klass oqıtıwshıların tayarlawǵa bolǵan zárúriyat Boloniya kelisiwi aspektendegi globallasıw processler menen belgilenedi. Boloniya kelisiwi boyınsha kompetentli jandasıw bolajaq baslawışh klass oqıtıwshılarının tómendegi **universal kompetenlikti** talap etedi:

- rawajlanǵan búgingi künde mobilli bolıw,
- óziniń kásiplik rawajlanıwınıń traektoriyasın belgilew,
- óziniń dóretiwshilik qábilitlerin rawajlandırıw ushın tálim ortalığında óziniń ornın belgilewi,
- óziniń jeke pedagogikalıq «MEN» koncepciyasın rawajlandırıp barıwı,
- oqıwshılar, pedagogikalıq jámááti hámde ata-aanalar menen xalıq aralıq hám mádeniy kommunikaciyalarga kirise alıw,

- óziniń pedagogikalıq iskerliginiń nátiyjeliligine refleksiya etiw h.t.b.
- bolajaq pedagog kadrlardıń jańa kommunikaciya quralların ieylewi tiyis bolıp, olar ulıwma bilim beriw mekteplerinde joqarı sapalı informaciyalıq ortalıqtı qálidestire alıw,
- bolajaq baslawışh klass oqıtılıshıları bolatuǵın búgingi talabalardıń sóylesiw mádeniyatın qálidestiriw talap etilip, informaciyalardı (oqıw materialıların) bayan etiwdiń logikasın saqlaw mádeniyatın qálidestiriw,
- tálimdi modernizaciyalaw sharayatında baslawışh klass oqıtılıshılarınıń jańa túrdegi kompetenciyaların rawajlandırıw talap etiledi.

Demek, Evropa mámlekетleri bilimlendiriw sisteminde Boloniya kelisiwiniń ideyaları tiykarında pedagogikalıq processler modernizaciyalanıp barmaqta. Bunda **Bolońya sistemasynda Evropa mámleketerindegi barlıq joqarı oqıw orınlarında** tómendegi **MODEL'** tiykarında ulıwma bilim beriw mekteplerine oqıtılıshılar, sonıń ishinde **baslawışh klass muǵallımları tayloranadı:**

- joqarı oqıw orınlarında úsh dárejeli sistema tiykarında oqıtılıwı,
- ECTS akademik kreditler tiykarında tálim alıw,
- pedagoglar hám talabalardıń akademik mobil'ligi;
- diplomlarga Evropa prilojenieleriniń jazılıwı,
- tálimniń sıpatın regulyativ túrde qadaǵalap barıw,
- bir pútin evropa keńisligin jaratıw,
- kadrlardı tayloraw bağdarları boyınsha tálimniń mazmunın gumanitarizaciyalaw,
- talabalardıń liniyalı bolmaǵan tálim traektoriyaları, pánlerdi olardıń ózleriniń tańlap alıwı,
- madul' sistemasynda tálim alıw,
- aralıqtan tálim alıw,

- elektron kurslardı shólkemlestiriw,
- pedagoglar menen talabalardıń akademiyalıq reytinglarınıń belgilenip barıwı h.t.b.

Búgingi kúnde hátteki Rossiya mámlekетlerinde de bilimlendiriw sistemasın **Boloniya sistemasına identifikasiyalanǵan**, yańniy Boloniya sistemasına uqsaǵan halda modernizaciyalawdı támiyilewge qaratılǵan sharayatlar jaratıwǵa háreket etpekte.

Qálegen mámlekетler Boloniya sistemasına identifikasiyalanıwda tómendegi táreplerdi esten shıgarmaw talap etiledi:

1. Eki túrdegi bilimlendiriw sistemasınıń bir-birine tuwra kelmeytuǵın táreplerin esapqa alıw.
2. Eki túrdegi bilimlendiriw sistemasınıń bir-birine bayıtatuǵın hám bir-birin tolıqtıratuǵın táreplerin esapqa alıw.

Talim sistemasın **Boloniya kelisimi boyınsha bayıtiwda tómendegi baǵdarlargá** itibar qaratıw tiyis:

- mámlekетlik bilimlendiriw standartlarınıń mazmunın qayta kórip shıǵıw hám bayıtıw,
- kompetentli jandasıwǵa tiykarlangan talaba hám oqıwshıllardıń dóretiwshilik qábletlerin rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıtıw texnologiyaların rawajlandırıw hám tálim processine en jaydırıw,
- kadrlardı tayarlawda bazar ekonomikasınınń talapların esapqa alǵan halda kásiplik tálimniń mazmunın hám strukturasın optimizaciyalaw arqalı tálim xızmetleriniń nátiyjeli bazarın qáliplestiriw,
- kem támiyinlengen puqaralar ushın sapalı tálim alıwı imkaniyatların asırıw,
- oqıw orınlارın finanslıq támiyinlewdiń jańa formalarını en jaydırıw,

- aldińǵı qatar informaciyalıq-kommunikativ tálım texnologiyaların islep shıǵıw hám en jaydırıw.

Ulıwma tálimdi modernizaciyalaw processleri **baslawışh** klass oqıtıwshıların qáliplestiriwdıń jańa modelin jaratıwdı talap etedi. Ilimpazlardiń izertlewinshe (M.V. Gamezo, G.I. Spijankova, N.N. Bogorodskiy, S.N. Radin, M.E. Barskiy, P.I. Kisilyov, N.A. Oshueva, A.N. Pryadexo, N.S. Chaevskaya, B.A. Grickyuk, E.S. Drujkova, T.A. Kulikova, T.D. Rechkina), bolajaq baslawışh klass oqıtıwshıların tayarlawda tomendegiler itibarǵa alınıwı tiyis:

- joqarı oqıw orınlارında beriletugın tálım bolajaq muǵallimlerdiń sociallıq funkciyalarına say boliwı,
- óziniń bilimlerin pedagoglar jámáátine transformaciya qıla alıwı,
- mektepterdiń oqıw rejeleri hámde oqıw pánleriniń oqıw baǵdarlamalarına óziniń pikirlerin bildire alıwı hám olardıń mazmunın modernizaciyalawǵa úles qosa alıwı,
- bolajaq oqıtıwshılardıń oqıw-biliw iskerligin oqıw-metodikalıq jaqtan qollap-quwatlanıp barılıwı,
- bolajaq oqıtıwshılardıń óz betinshe izleniwin hámde óz betinshe iskerligin jolǵa qoyıw h.t.b.

Boloniya sisteması tiykarında tálimniń mazmunın modernizaciyalawda tómendegi eki faktor esapqa alınıwı tiyis:

3. Boloniya sistemاسınıń xalıqaralıq mazmunın.
4. Regional ózgesheliklerdi hám milliy mentalitetti.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde **baslawışh tálimniń mazmunı** joqarı oqıw orınları ushin tómendegi talaplardı qoyadı:

- bolajaq baslawışh klass oqıtıwshılardıń baslawışh klasslarda oqıtılatuǵın pánlerdi oqıtw metodikası hám sheberligi boyınsha bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlarǵa,

- baslawish klass oqıwshıları, yaǵníy kishkene jastaǵı balalar menen kommunikaciyaǵa kirise alıw qábileti hám qatnas mádeniyatına iye bolıw,
- balalar jámáátin qáliplestiriw hám bir maqset átirapında birlestire alıw qábiletine iye bolıw h.t.b.

Solay eken, joqarı oqıw orınlarında zaman talaplarına juwap beretuǵın hámde informaciyalardıń aǵısı dáwirindegi quramalı pedagogikalıq wazıypalardı nátiyjeli sheshe alatuǵın, pedagogikalıq processlerge informacion-pedagogikalıq en jaydırǵan halda búgingi sociallıq turmıstiń talaplarına juwap bere alatuǵın kásiplik sociallıq kompetentlikke iye kadrlar talabalar menen tálim-tárbiyalıq islerdi alıp bariwı búgingi kúnniń sociallıq zakazına aylanbaqta. Yaǵníy baslawish tálim boyınsıha bolajaq qaniyeniń iyeleytuǵın diplomı onıń ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde pedagogikalıq iskerligin ámelge asırıw dáwirinde kásiplik kar'erasınıń ósip bariwına, avtorlıq koncepciyalardı jaratıwına, kishi mektep jasındıǵı balalardıń nátiyjeli tálim-tárbiya alıwı ushın programmalar jarata alıwı, muǵallımniń dóretiwshilik aktivligin támiynlewge qaratılıwı tiyis. Ulıwma orta bilim beriw mektepleri ushın joqarı maǵlıwmat alǵanlıǵın dáliyllewshi doplom menen birge jumısqa qabıllanǵan joqarı oqıw ornınıń pitkeriwshisiniń:

- óziniń pedagogikalıq xızmeti hám iskerliginiń sapası ushın juwapgershılıktı seziniwi,
- óziniń pedagogikalıq xızmetin ózi qadaǵalap bariwı,
- tarawdaǵı jańalıqlardı, bilimlendirıw sistemasynda ámelge asırılp atırǵan modernizaciyalıw processlerin, pedagogikalıq innovaciyalardı ózlestiriwine ayırıqsha itibar qatarıwı tiyis.

Bul kórsetkishlerdi ózinde jámlegen baslawish klass oqıtıwshısı ǵana balalardı sapalı oqita alıwı, olarǵa nátiyjeli tárbiyalıq tásır kórsete alıwı, oqıwshılardıń ata-anaları menen pedagogikalıq birge islesiw stregiyasına iye bolıwı hámde kásiplik akmeologiyalıq baǵdar alıwshańlıǵı menen kózge taslanıwı mümkin.

Joqarı oqıw orınları tálim xızmetlerin kórsetiwshi organ sıpatında rol' atqarsa ulıwma orta bilim beriw mektepleri usınday xızmetlerdiń ónimi sanalǵan pedagog

kadrlardı jumısqa qabil etip alıwshı tálım xızmetlerinen paydalaniw(tutınıw)shılar sanaladı. Tálım tovarǵa aylanıwı tiyis. Hár bir kárخana óziniń islep shıǵarıw ónimine iye. Bul ónim qashan tovarǵa aylanadı? Ónim óziniń islep shıǵarıwshısı menen onı satıp alıwshılarǵa iye bolǵan waqıttaǵana ol tovarǵa aylanadı. Sapasız ónim tovar sıpatında payda keltirmeydi. Sapasız ónimdi hesh kim satıp almaydı. Búgingi bazar ekonomikası sharayatında tovar qunsız bolsa ol hesh kimge payda alıp kelmeydi. Solay eken, joqarı oqıw orınlarında tayloranatuǵın bolajaq pedagog kadrlar oqıw orınlarınıń ónimi (produkciyası) sanaladı. Bul ónimniń qunlılıǵı bolsa onıń sapası, yaǵníy pitkeriwshi-kadrlardıń sapası menen baylanıslı. Sonlıqtan-da búgingi künde joqarı oqıw orınlarında tálimdi tovarǵa aylandıra alatuǵın professional kadrlarǵa bolǵan talap kúsheyip barmaqta. Demek, búgingi künde bolajaq baslawısh klass oqıtıwshıların tayloraw sisteması jáháń hámde milliy talaplarǵa juwap beretuǵın dárejede modernizaciyalawdıń jolların izlep tabıwdı talap etpekte.

Baslawısh tálım boyınsha bakalavrıldı taylorawda tómendegilerge ayırıqsha itibar qaratıladı:

1. Baslawısh klass oqıtıwshıların taylorawda tálimdi xalıqaralıq hám milliy-regionallıq talaplar kóleminde modernizaciyalap bariw.
2. Baslawısh tálım profili boyınsha bakalavrıldı taylorawda joqarı oqıw orınlarınıń pitkeriwshileriniń diplomları olardıń kar'eralıq jaqtan ósip bariwına, jámiyyette joqarı poziciyalardı iyelewine xızmet etiwi tiyis.
3. Joqarı oqıw ornın pitkerip atırǵan pitkeriwshiler mekteplerge barganda óziniń avtorlıq koncepciyaların islep shıǵa alıwı, baslawısh klass oqıwshılarına tálım hám tárbiya beriwe qaratılǵan baǵdarlamalardı islep shıǵa alıwı tiyis.
4. Joqarı oqıw ornınıń pitkeriwshisi tekǵana diplom alıwı emes, al óziniń pedagogikalıq iskerligin nátiyjeli shólkemlestire alıwı tiyis.

Boloniya sisteması bilimlendirıw sistemاسına bolǵan úsh túrli jandasıwdı keltirip shıǵaradı. Bular:

- xalıqaralıq,

- mámleketlik,
- regionallıq.

Shet mámleketlerdegi baslawish klasslardaǵı tálim ámeliyatı joqarı oqıw orininiń aldına tómendegi talaplardı qoyadı. Yaǵníy bolajaq baslawish klass oqıtıwshısı:

- sociallıq turmısta jumıs isley alatugin,
- kommunitativ kompetentlikke iye bolıwı,
- jámááttiń mápi ushın barlıq oqıwshılardı birlestire alıwı,
- individual dóretiwsheńlik nátiyjelerge erise alıwı,
- quramalı pedagogikalıq wazıypalardı sheshe alıwı h.t.b.

Baslawish klass oqıtıwshılarıń tayarlaw máseleleri menen shugıllanǵan ilimpazlar baslawish klass oqıtıwshılarıń tayarlawǵa ayırıqsha jantasiw kerek ekenligin, baslawish klass oqıtıwshılarıń jańa modelin jaratıw kerek ekenligin bildiredi. Bular:

- M.V. Gamezo, G.I. Spijankova sıyaqlı ilimpazlar joqarı oqıw orinlarında bolajaq baslawish klass oqıtıwshıları ushın iyelegen jańa bilimlerin mekteptiń pedagogikalıq jámáátine transformaciya qıla alıwına qaratılǵan ortalıqtıń qáliplestiriliwi tiyis ekenligin bildiredi,
- N.N. Bogorodskiy, S.N. Radinler talabalardıń tálim alıw formasına qaratılǵan oqıw reje menen baǵdarlamalardı modernizaciyalawdı usınıs etedi,
- M.E. Barskiy, M.V. Gamezo, P.I. Kisilyov, N.A. Oshueva talabalardıń oqıw-metodikalıq iskerligin jolǵa koyıwdı usınıs etedi,
- A.N. Pryadexo, N.S. Chaevskayalar talabalardı oqıtıwǵa qaratılǵan oqıtıw mazmuni hám metodların koordinaciyalawǵa qaratılǵan pánleraralıq baylanısti jolǵa qoyıú kerek ekenligin bildiredi,
- B.A. Gricyuk, E.S. Drujkova, T.A. Kulikova, T.D. Rechkinalar talabalardıń óz betinshe jumıs islewin;
- E.A. Bodina, L.U. Vaxovskiy, S.V. Savchenko, L.L. Yakovleva sırqı bólüm talabalarının oqıw processin sholkemlestiriwde arnawlı kurslar hám arnawlı seminarlar shólkemlestiriwdı;

- T.K. Guseva, V.N. Lazarev, R.M. Sit'ko, I.V. Shatoxina, E.N. Sherbinalar sırqı pedagogikalıq tálimde bolajaq baslawışh klass oqıtılıwshılarıń kásiplik taylorlaw sıyaqlı máselelerdi usınıs etedi.

Kóphilik ilimpazlar bolajaq baslawışh klass oqıtılıwshılarıń zamanagóy kencepciyalar tiykarında taylorlaw kerekligin bildiredi hámde modernizaciyalaw processleri kadrlardı taylorlawdıń teoretiko-metodologiyalıq bazasın támiyinlew kerek eknligin bildiredi. Bul process bolajaq baslawışh klass oqıtılıwshılarıń taylorlawdıń shólkemlestiriwshilik, huquqıy, ilimiy-metodikalıq, mazmunlı hám texnologiyalıq ózgerislerin talap etedi. Joqarı oqıw orınlarında bolajaq baslawışh klass oqıtılıwshılarıń tayalawda mádeniyatqa muwapiqlıq penen kompetentli jandasıwdıń integraciyasın talap etedi.

V.A. Bolotov, V.V. Kraevskiy, N.V. Kuz'mina, V.S. Lednev, V.L. Matrosov, L.S. Podımova, V.A. Slastenin, A.P. Tryapicına sıyaqlı ilimpazlar bolsa pedagogikalıq iskerlikti jolǵa qoya alatuǵın oqıtılıwshınıń idealın anıqlawǵa imkaniyat jaratqan. Bunda tómendegilerge ayırıqsha itibar qaratılǵan. Bunda:

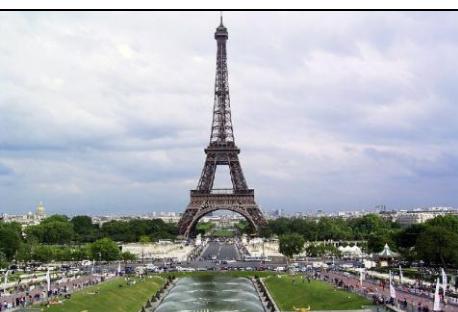
- kásiplik motivaciyalar,
- avtorlıq model' tiykarında anıq maqsetke qaratılǵan kásiplik taylorlıq,
- jeke hám kásiplik refleksiya,
- ózi qabil etken qararları ushın juwakershilikti seziniw,
- dialog júrite alıw hám óziniń iskerligin shólkemlestire alıwı,
- iskerlik hám qatnastiń individual stiline iye bolıwı h.t.b.

III - BAP. BOLON'Ya SISTEMASÍ NEGIZINDEGI TÁJIRIYBELERDI BASLAWÍSh TÁLIM SISTEMASÍNA ENDIRIW MÁSELELERI

3.1. Norvegiyada baslawish klass oqıtıwshılarıní kásiplik kompetentligi

Búgingi kúnde kóplegen mámlekетler, hättemi Rossiya mámlekетleri de Boloniya kelisiwi menen tastıyıqlanǵan bir pútin Evropa keńisligine kiriwdi basladı. Boloniya sistemesi tiykarınan tálimdi, sonıń ishinde pedagogikalıq tálimdi modernizaciyalawdı talap etedi. Bilimlendiriw sistemasiń modernizaciyalanıwınıń nátiyjeliliği pedagog-kadrlardı, oqıtıwshı kadrlardı taylorlawdıń sapası menen baylanıslı. Sonıń ushın pedagogalıq tálimniń modernizaciyalanıwı pedagog-kadrlardı, oqıtıwshı kadrlardı taylorlawdıń jańasha jandasıwların zaman talaplarına say kórip shıǵıwdı talap etedi. Sebebi **ulıwma bilim beriw mektepler ushın oqıtıwshı kadrlar** taylorlaw isleri mektep tálimi koncepciyalarına say keliwi tiyis. Kóphsilik jaǵdaylarda joqarı oqıw orınlarında oqıtıwshı-kadrlardı taylorlawda talabalarǵa berilip atırǵan bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar mektep rurmısı menen baylanıslı bolıwı tiyis. Yaǵníy joqarı oqıw orınlarında iyelenip atırǵan bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar olardıń mektep turmusındaǵı anıq realizacyası menen baylanıslı bolıwı tiyis.

FRANCIYa BASLAWÍSH TÁLIMI

Franciya bilimlendiriw sistemasi
Franciyaniń rásmiy ataması – Franciya Respublikası
Paytaxtı – Parиж
Aymaǵı – 551000 kv.km
Xalıq sanı – 61024316
Mámlekетlik tili – francuz
Dini – katolik (tiykarınan)
Pul birligi – evro

Franciyada sawathlılıq dárejesi.

Ulıwma sawathlılıq – 99%,

Erler -99% , hayallar – 99%

Bilimlendiriw sistemasiń tartılǵanlar ulıwma sanı – 15 mln. Sonnan: baslawish tálim – 6 -7 mln. Orta tálim – 4, 8 -5 mln. Joqarı hám onnan keyingi tálim – 2, 5 -3 mln.

Franciyada bilimlendiriw sistemasi basqıshları:

Mektepke shekemgi bilimlendiriw 2 -6 jas

Baslawish tálim – 6 -11 jas

Orta tálim – 11 -18 jas

Joqarı hám onnan keying bilimlendiriw

Franciyada baslawışh tálimge mektepke shekemgi dáwirden baslap tayaranadı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw májbúriy emes. Oğan 2 jastan qabillanadı, jasına qarap eń kishi topar, orta topar hám úlken toparlarga bólinedi. 3 jastan “Analar mektebi”ne baradı. Bul mekteptiń tiykarǵı wazıypası: balalardı mektepke tayloraw hám ózligin kórsetiwge úyretip bariw. Balalardı mektepke tayloraw ushın arnawlı dástúrler hám sabaqlıqlar islep shıǵılgan bolıp, olar tiykarında oqıw shınıǵıwları alıp barıladı. Bunnan kórinip turǵanınday balalar mektepke xattı tanıp, sawat ashıp keledi. Bul bolsa mektepke shekemgi tálim hám baslawışh tálim arasında keń baylanıstiń jolǵa qoyılǵanınan erek beredi.

Franciya Respublikasında baslawışh tálim tiykarının 6 jastan baslanıp, 5 jıl dawamında tálim-tárbiya aladı.

1-jıl CP (Curs préparatoire) 6-jasta “Tayloraw klası” dep ataladı;

2-3-jıllar CE1 CE2 (Cours élémentaire) 7-8 jas aralığı “Elementar klass”;

4-5-jıllar CM1 CM2 (Cours moyen) 9-10 jas aralığı “Orta” klaslar dep ataladı.

Franciya Billimlendiriw ministrligi tárepinen dúzilgen oqıw dástúrlerinde oqıw predmetleriniń hámmesine úsh basqısh boyınsha anıq hám ayriqsha talaplar qoyıladı. Hár túrli pánler boyınsha belgilengen tablicalar tálimniń 7 tiykarǵı baǵdarlarınıń hár biri ushın jetkilikli waqıttı támiyinleydi.

Franciya Respublikasında baslawışh tálimde bilim alıw hámme ushın májburiy hám húkimet tárepinen qarjılanǵan. Oqıw sabaqları azanǵı saat 9 dan 12ge hám 14 ten 16 ǵa shekem 5 saat dawamında alıp barıladı. Mekteplerde túski awqatlanıw pullı biraq, bahalar birqansha arzanlastırılıǵan.

Balalar baqshasınıń joqarı toparlarından baslanatuǵın tiykarǵı tálim cıklı (2-dáwir) – bul keyingi nátiyjeli oqıtıw ushın tiykar bolǵan sóylew mádeniyati, oqıw hám jazıw sıyaqlı bilimlerdiń qáliplesiw dáwiri bolıp tabıladı. Oqıwshı áste-aqırınlıq penen óz betinshe islewge úyrenip baradı. Bunnan tiykarǵı maqset balalardı jaslayınan jámiyyette óz ornın tabıwǵa iytermelew hám buniń ushın bilim alıw tiykarǵı qural ekenligin túsındırıw. Francuzlardıń pikirinshe bala qay dárejede erkin islewge úyrense dunyalıq bilimlerdi tereń úyrene aladı. **Franciyadagi**

balalardı erkin pikirlewge qaratılğan texnologiyaların elimiz baslawish klasslarında qollanıw óziniń nátiyjelerin beredi. Sebebi barlıq balalar da pikirlew qábletine iye, biraq olardı jáne de rawajlandırıw, óz pikirlerin logikalıq izbe izlik penen bayan etiwge úyretiw baslawish klass oqıtıwshınıń wazıypası bolıwı kerek.

GERMANIYa BASLAWÍSh TÁLIMDAGI JETISKENLIKLER

Germaniya – bilim hám kásipke baǵdarlaw, ilim hám ilimiý izlenisler mámleketi esaplanadı. Kóplegen Nobel premiyası lawreatları, joqarı dárejedegi ilimiý izertlewlerdegi jetiskenliklerge iye bolǵan, kóp proektlerge finanslıq jaqtan járdem berip kiyatırǵan, hár qıylı mámlekетlerden kelgen oqıwshılardı oqıtatuǵın mámlekет.

Bilim, ilim hám ilimiý izertlewler Germaniyanıń federativ strukturasına integraciyalanǵan. mektep tálimin rawajlandırıw máseleleri hár bir federal jerlerdiń kompetenciyasında.

Federaciya bilimlendiriw sistemasın rejelestiriw hám ilimiý izertlewlerdi qollap-quwatlaw komissiyası birgelikte jumıs alıp baradı. Jerler óz siyasatın hár bir jerdiń bilim hám mádeniyat ministrliginiń Turaqlı konferenciyasında kelisip aladı.

Berlin hám Brandenburgta balalar baslaǵısh mektepte 6 jıl, mámlekettiń qalǵan aymaqlarında bolsa 4 jıl oqıydı. Germaniyada tálim alıw universal hám biypul. Germaniya nızamlarına muwapiq, mektep bilimlendiriwi mámlekет qadaǵalawında bolıp tabıladı. Bilimlendiriw sisteması klassikalıq dúziliske iye bolıp, ol úsh basqıstı óz ishine aladı: mektepke shekemgi tálim, orta hám joqarı bilimlendiriw. Altı jastan 18 jasqa shekem puqaralar májbúriy bilim aladı. Hár bir altı jastan asqan hámme balalar tálimdi baslawish mektepte baslaydı.

Balalardıń 20% tiykarǵı mekteplerde dawam ettiredı. Bul mektepler tiykarǵı ulıwma bilimdi beredi. Tiykaǵı mektepti tabıslı tamamlaw kóp hallarda dual kásiplik bilimlendiriw sistemasına ótiw ushın tiykar bolıp xizmet etedi hám kóplegen ónerlerdi úyreniw ushın jol ashadı.

Tiykargı mektep hám gimnaziya basqıshları arasında real mektep orın alǵan. olar oqıwshılarǵa keńeytirilgen ulıwma bilim beredi. Ádette tálım 6 jıl dawam etedi, soń oqıwshılarǵa orta tálım haqqında guwaliq beriledi. Bul guwaliq tiykarında pitkeriwshiler basqa oqıw orınlarında bilim alıwın dawam ettiriwi mûmkin, máselen, gimnaziyanıń joqarı klasslarında.

Ádette gimnaziyada tálım 9 jıl bolıp, balalargá tereńlestirilgen ulıwmalıq bilim beriwe mólshellengen. Gimnaziyanıń joqarı klasslarında (11-13 klasslar) kurslı tálım sistması kirkizilgen. Gimnziyanıń joqarı klassların pitkeriw imtixanları 4 yaki 5 pánlerden ótkeriledi hám jetiklik guwaliǵı beriw menen tamamlanadı. (Abitur) Jetiklik guwaliǵı joqarı oqıw orınlarına kiriw imkaniyatın beredi.

Birlesken mektep baslawısh mektepten keyin ótiletuǵın mektep túrlerinen biri. Bul mektepte tiykarǵı hám real mekteplerdi pitkergendegi guwaliqlar beriledi.

Germaniya bilimlendirıw sistemasındaǵı dual sisyemasın Ózbekstanǵa en jaydırıw.

Germaniya mekteplerinde kompetentlikti qáliplestiriwde hár túrli interaktiv metodlardan (máselen fidbek, toparlı oqıw, birgelikte oqıtıw, toparlı islew, intervju) erkin türde oqıw, men-sen-bul metodı, svetofor siyaqlı metodlardan paydalaniw gúzetiledi.

Germaniyada bilimlendirıw sistemi oraylaspaǵan hámde ulıwmalıq bilimlendirıw standartları belgilenbegen. Germaniya bilimlendirıw sistemasındaǵı pánlerdi oqıtıw hám olardan didaktikalıq materiallar oqıtıwshınıń dóretiwshilik jaqtan islewin támiyinleydi. Hár bir oqıtıwshınıń pánlerdi úyreniw hám pánler aralıq baylanısqa úyretedi. (Germaniya tálım tizimi. <http://uz.denemetr.com/docs/369/index-21303-1.html>)

Germaniyada dual sistemi jolǵa qoyılǵan hám ol dúnya júzinde tán alıngan. **Dual' túsinigi «ekewlik» degen mániste qollanıladı. Dual' tálım** – bul oqıtıwdıń sonday túri bolıp, tayarıqtıń teoriyalıq bólegi oqıw orınlarda ámelge asırıladı. Al ámeliy tárepi bolsa islep shıǵarıw orınlarında ámelge asırıladı. Islep shıǵarıw shólkemlerdiń ózi joqarı oqıw orınlarına qansha hám qanday qánige kerek ekenligin buyurtpa beredi. Islep shıǵarıwshı organlardıń ózleri oqıw

bağdarlamalardı islep shıǵıwda qatnasadı. Talabalar oqıwdan ajıralmaǵan türde sol orınlarda ámeliyat óteydi. Háptede 6 kún oqıw bolsa sonıń 2 kúni islep shıǵarıw orınlarında tálim aladı. Bunda oqıwǵa bolǵan talap kúsheyedi hámde jumıs beriwshiniń roli sapa jaǵınan ózgerip baradı. Talabalar ushın islep shıǵarıw orınlarında arnawlı oqıw-jumıs orıneları shólkemlestiriledi. Islep shıǵarıw ooınlarında talaba ushın qánige ustazdıń bolıwı hám talabalar olar ushın shákır sıpatında jumıs úyreniwi bul sistemaniń jetiskenligi sanaladı. Mektepler islep shıǵarıw ornı sıpatında xár tárepleme rawajlanǵan balanı túsiniw kerek. Demek, bul sistemaniń **baslawish tálimge endiriwde** joqarı oqıw orınlarındagi pedagogikalıq hámde qánigelik ámeliyatlardıń da mazmunın qayta kórip shıǵıw kerekligin bildiredi. Bul sistema pútkil Evropa Birlespesi ushın úlgi sanaladı.

Demek, Germaniya bilimlendiriw sistemasınıń joqaridaǵı aldıńǵı qatar tájiriybeleri tiykarında **elimizde baslawish tálimdi modernizaciyalawda tómendegi usınlısları beriw múmkın:**

1. Joqarı oqıw orınlarında bolajaq baslawish klass oqıtıwshıların oqıwdan ajıralmaǵan türde háptede bir márte pedagogikalıq ámeliyatlarǵa (oqıwdan ajıralǵan xalda shólkemlestiriletuǵın qánigelik ámeliyatlardan tısqarı) bariwına, mektep turmısın kózi menen kórip, ondaǵı processlerdi úzliksız türde úyrenip bariwına erisiw. Egerde joqarı oqıw orınlarında oqıw 5 kúnlikke óce 6-kúni talaba-bakalavr bir kún mektep turmısın úyreniwi hám kúndelikke túsirip bariwı maqsetke muwapiq.

2. Mektepler menen joqarı oqıw orınları arasında innovacion birge islesiwdi jáne de janlandırıw. Ziyrek talabalardı tek ǵana joqarı oqıw orınlarındaga professor-oqıtıwshılarǵa emes, al mekteptiń muǵallimlerine de biriktiriw. Sol tiykarda xalqımızda ásirlerden beri óziniń jemisin berip kelgen, biraq búgingi kúnde óziniń qunlılıǵıń joytip kelgen «Ustaz-shákır» dástúrlerin janlandırıw.

3. Tálimdi kóbirek ámeliyat penen baylanıstırıw. Joqarı oqıw orınlarında tiykarinan teoriyalıq bilimler beriledi. Biziń pikirimizshe, teoriyalıq bilimlerdi talabaniń ózi izlep tabıwǵa qaratılǵan ámeliyat menen baylanıslı innovacion metodlardı kóbirek qollanıw.

4. Joqarı oqıw orınlarında óz bilimin tovarǵa aylandıra alatuǵın kadrlardı jetilistiriwge erisiw. Yaǵníy muǵallim óz bilimlerin tovarǵa aylandıra alıwı tiyis. Bunda muǵallim tekǵana klassındaǵı oqıwshılardı oqıtıp qalmastan, al mul'timediya, mediatálım, AKT tálimlerden paydalanıp óziniń islep shıǵarǵan ónimlerin (aydiosabaqlar, videosabaqlar, mul'tmediyalar, oqıwǵa qaratılǵan programmlar h.t.b.) tovar sıpatında satıwı. Yaǵníy joqarı oqıw orınlarında kadrlar tayarlaw biznesiniń aktiv qatnasiwshıllarına, yaǵníy tálim biznesine erisiwi. Tilekke qarsı búgingi kúnde hámme muǵállimler de komp'yuter texnologiyaları menen tolıq islesiw kónlikpesine erisiw.

Germaniyada dual' tálim túri qatan nızamlar menen belgilengen bolıp, **islep shıǵarıw + satıw + máhálliý óndiris(ónerment)tiń** integraciyasına erisiwge qaratılǵan.

Usı orında Tol'yatti social'-pedagogikalıq kolledjdiń oqıtıwshısı L.Z. Masterovaniń bul sistemaniń baslawish klass oqıtıwshılların tayarlawdaǵı áhmiyetine qaratılǵan pikirleri oǵada orınlı [36]. Ol talaba bir waqıttın ózine eki orında tálim aladı. Bul oqıw ornı menen ózi tańlaǵan kásip boyınsha islep shıǵarıw orınlarında dep kórsetedi. Joqarı oqıw orınlarında **bolajaq baslawish klass oqıtıwshıları** professor-oqıtıwshılardan zárür bolǵan teoriyalıq bilimlerdi iyelese, mekteplerdegi tájiriybely oqıtıwshıllar (joqarı oqıw ornı menen birgelikte islesiw haqqındaǵı shártnama dúzilgen mektepler) mektepte islew kónlikpeleri menen qurallandırıdı. Buniń ushın talaba 1-2 kún talaba mektepte tálim alıwı tiyis degen pikirdi bildiredi. Baslawish klass oqıwshılların oqıtıw – bul úlken mashqala dep esaplaydı avtor. Sonıń ushın ol talabalar arasında anketa soraw-juwap jumısların alıp bargan.

Sonday tájiriybelerdi **Biz Nókis mámlekетlik pedagogikalıq institutınıń Baslawish tálim fakul'tetinde ótkerip**, pedagogikalıq ámeliyat dáwirinde talabalardıń pikirlerin, bilim hám kónlikpelerin anıqlawǵa háreket ettik. Talabalarǵa sol mazmundaǵı sociologiyalıq anketa sorawların tarqattıq. Bul anketa tómendegi mazmunǵa iye boli.

Nókis mámlekетlik pedagogikalıq instituttıń Baslawısh tálım fakul'teti
talabaları ushın

ANKETA

1. Dual' tálım haqqında nelerdi bilesiz?
2. Siz baslawısh tálım boyınsha qanday kompetenciyalarǵa iyemen dep oylaysız?
3. Kompetentli, professional baslawısh klass oqıtıwshısı bolıp jetilisiw ushın joqarı oqıw orınlarında nelerge kóbirek itibar beriwin qáler edińiz?
4. Shet mámleketerdegi baslawısh tálım boyınsha aldıńǵı qatar tájiriybeler menen qızıǵıp kórgensizbe? Olardaǵı qanday metodikalar sizge unadı?

Alıp barılǵan tájiriybe-sınav processinde 80-90% talaba dual' sisteması haqqında esitken, biraq ol haqqında tolıq maǵlıwmatqa iye emesligin, 10% talaba oqıtıwdıń dual' forması nátiyjeli bolatuǵınlıǵın bildirgen. 90 % talaba ózin baslawısh klass oqıtıwshısı bolıp islew ushın iyelegen bilimleri jeterli dep esaplaǵan. 10% talaba kompetentli, professional baslawısh klass oqıtıwshısı bolıw ushın ele de óz betinshe izleniw kerekligin bildirgen. Sonday-aq sáwbetlesiw processinde kóphilik talabalar baslawısh klass oqıtıwshısı bolıw ushın kóbirek metodikalar hám texnologiyalardı biliw kerekligin bildirgen. «Baslawısh klasslarda sabaq ótiw» temاسında ótkerilgen disputta talabalarǵa Germaniya bilimlendiriw sistemasiń ózgeshelikleri túsındırılgende talabalardıń baslawısh tálimdi shólkemlestiriwge bolǵan kóz-qarasları ózgerip basladı. Olar oqıwshılarǵa kóbirek ámeliy tapsırmalar beriw kerek, sebebi qashan bala ózi islep úyrense, mashqalanıń juwabin ózi izlenip tapsa tálımnıń nátiyjesi sapalı bolatuǵınlıǵın, sonday-aq joqarı oqıw orınlarında da bul sistemanı endiriw kerekligi haqqındaǵı pikirlerdi bildirgen.

L.Z. Masterova baslawısh tálımnıń nátiyjeliligin asırıw ushın tómendegi usınıslardı bergen:

1. Joqarı oqıw orınlarınıń tómengi kurslarında talabalar ulıwmateoriyalıq baza menen qurallandırılıwi.

2. 3-hám 3-kurslarda ámeliy baǵdarlanǵan oqıw wazıypalardı óz ishine qamtiǵan hámde islep shıǵarıw sharayatında orınlawdı talap etetuǵın individual reje menen oqtılıwı.

3.2. Baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin rawajlandırıwda innovaciyalıq qatnaslar

Tálim hám tárbiya – insandı kámillikke jetelewshi tiykarǵı faktorlardıń biri. Álbette, hár bir dáwirde jas áwlad tárbiyası jámiyettiń aldına qoyǵan baslı wazıypa esaplanıp, tálim-tárbiya tarawında túrlishe qatnaslar júzege kelgen. Gárezsizlik jıllarında qabil etilgen “Bilimlendirıw haqqında”ǵı Nızam hám “Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması” mísalında bilimlendirıw sisteması ózine tán jańa bilimlendirıwdıń “Ózbek modeli”n jarattı. Sońǵı jıllarda qabil etilgen “2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń baslı bes baǵdari boyınsha Háreketler strategiyası”nın qabil etiliwi jámiyetimizdegi hámme tarawlar qatarı bilimlendirıw tarawında da túpkilikli jańalanıwlar hám innovaciyalardıń kirip keliwine imkaniyat jaratıp berdi. Usı strategiya tiykarında bilimlendirıw sistemasın jańa basqıshqa kóteriw baǵdarında bir qansha is-ilajlar alıp barılmaqta. Mektepke shekemgi tárbiya mekemeleri hám ulıwma bilim beriw mekteplerinde tálimniń sapasın jańa basqıshqa kóteriw, joqarı pedagogikalıq kadrlar menen támiyinlew hám jańa innovaciyalıq texnologiyalar tiykarında bilim beriw rawajlanbaqta. Úzliksiz bilimlendirıw sistemasınıń tiykarǵı buwını esaplanǵan ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqtıwdıń jańa usılların jetilistiriw, balalar baqshası menen baslawish klass arasında dawamlılıqtı hám baylanıslardı bek kemlew, balalardıń logikalıq oylaw qábiletlerin júzege shıǵarıw búgingi kún tálim sistemasınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri. Baslawish tálim – bul ulıwma orta bilim alıw ushın zárür bolǵan sawatlılıq, bilim hám kónlikpe tiykarların qáliplestiriwge qaratılǵan [9]. Baslawish tálim balanıń bilim alıwǵa bolǵan unamlı múnásebetin qáliplestiredi, sebebi, baslawish tálim ulıwma orta bilim alıwdıń tiykarǵı basqıshı ekenligi bárshemizge belgili. Balada dáslepki sawat ashıw, hár túrli maǵlıwmatlar menen islesiw sheberligin, tiykarǵı matematikalıq ámellerdi biliw hám olardı

kündelikli turmista qollana alıw kónlikpelerin, óz-ózin basqarıw, pozitiv hám kognitiv jaqtan pikirlewin, jazba hám awízeki qarım-qatnas mádeniyatın rawajlandırıwdan ibarat bolıp esaplanadı. Oqıtıwdıń jańa usılların jetilistiriw másalessinde rawajlangan mámlekетlerdiń bilimlendiriw sistemاسında ózine tán jetiskenliklerdi úyreniw, innovaciyalıq texnologiyalardı en jaydırıwda alındıǵı pedagogikalıq tájiriybelerinen modifikasiyalıq usıllar arqalı úlgi alıw hám oqıwshılardıń bilimlerin bahalawdıń xalıqaralıq dástúrleri hám izrtlewlerinde (PISA, TIMSS, PIRLS) mámlekетimiz qatnasın támiyinlewge qaratılğan is-ilajlar alıp bariw maqsetleri gózlenedi. Bunday izrtlewler qatarına PISA, TIMSS hám PIRLS xalıqaralıq izrtlewlerin kirgiziwimizge boladı.

Atap aytatuǵın bolsaq, oqıwshılardıń bilimlerin bahalawdıń xalıqaralıq izrtlewleri arasınan tikkeley baslawısh klass oqıwshılarınıń bilim sapasın anıqlaytuǵın PIRLS (Baslawısh mektep oqıwshılarınıń teksti oqıw hám túsiniw sapası dárejesin bahalaw) oqıw hám teksti túsiniw sıpatı xalıqaralıq izrtlewi keltirilip ótiwimizge boladı.

PIRLS bul qanday izrtlew hám onıń áhmiyeti nelerden ibarat?, - degen sorawǵa toqtalıp ócek. **PIRLS** tiykarınan anglishan tilinen alıngan bolıp (Progress in International Reading Literacy Study) bizińshe, “Xalıqaralıq oqıw sawatlılıǵın úyreniwdegi jetiskenlikler” degen mánisti ashıp beredi. Bul izrtlew haqqında tolıǵraq aytatuǵın bolsaq, PIRLS teksti oqıw hám túsiniw sapasın xalıqaralıq úyreniw, dunyanıń túrli mámlekетlerindegi baslawısh mektep oqıwshıları tárepinen oqıw hám túsiniw dárejesi hám sıpatın salıstırıw, sonday-aq, milliy tálım sistemасındaǵı ózgesheliklerdi anıqlawǵa imkaniyat beredi.

“PIRLS bilimlendiriw sapasın monitoring qılıwdıń tiykarǵı talabı – hár túrli qurallardan paydalangان halda hár túrli waqıtlarda alıngan temalardı túrlishe kórinislerde salıstırıwdı támiyinlew. PIRLS izrtlewinde oqıwshılar sabaqtan hám mektepten tısqarı waqıtlarda basqalardan kóbirek oqıwdıń eki túrin bahalaydı:

- oqıwshınıń ádebiy tájiriybesin úyreniw maqsetinde oqıw;
- maǵlıwmattı ózlestiriw hám onnan paydalaniw maqsetinde oqıw;

Izertlewdiń konceptual qaǵıydalarına muwapiq, kórkem hám informaciyalıq (ilimiy-ǵalabaliq) tekstlerdi oqıw waqtında oqıw qábletiń tórt toparı bahalanadı:

- anıq kórsetilgen maǵlıwmatlardı tabıw;
- juwmaqlardı qáliplestiriw;
- maǵlıwmatlardı sholıw hám ulıwmalastırıw;
- quramın, til harakterlerin hám tekst dúzilisin analizlew hám bahalaw.

PIRLSde orınlangan jumıslardı sıpatlı hám ólshemli bahalawda tómendegi sistema qollanıladı:

- juwaptı tańlaw menen tapsırmalar 1 ball menen bahalanadı;
- ilajlar izbe-izligin belgilew ushın wazıypalar 1 ball menen bahalanadı;
- erkin juwap talap etetuǵın tapsırmalar wazıypanıń qıynılıǵına qarap 1 balldan 3 ballǵa shekem aralıqta bahalanadı.

Nátiyjelerdi juwmaqlawshı qayta islew ushın zamangóy sınav teoriyası qollanıladı”[39].

Bul izertlew proektine qatnasiwdıń áhmiyetli táreplerinen biri biz dunya júzi kóleminde bellese alatuǵın jaslardı tárbiyalawımız hám olardıń bunday keń kólemindegi basqa da ilajlarda jetiskenliklerin támiyinlewdən ibarat. Biz jáhán standartları tiykarında bilim beriwdi maqset qılǵan ekenbiz, demek bunday xalıq aralıq dástúrler olardıń kelip shıǵıwı, masqeti, atqaratuǵın wazıypaları hám kútiletuǵın nátiyjeler haqqında keńirek maǵlıwmatlarǵa iye bolıwımız kerek.

Baslawısh klasslarda oqıw hám jazıw shınıǵıwları sawat ashıwdıń dáslepki qádemleri, balalarda oqıw kónlikpesi dáslep háripti tanıw menen baylanıslı. Biz oqıwdıń eki kórinisin ajıratıp kórsetiwimizge boladı. Birinshisi, texnikalıq jaqtan oqıw – bul balanıń berilgen teksti tez, anıq (háriplerdi tolıq aytıwı) hám mánili oqıwı. Ekinshisi bolsa, tekstiń mánisin sanalı túrde túsine alıwı hám berilgen tekstke óziniń erkin pikirin bildirilwi. Texnikalıq oqıw oqıwshınıń shaqqanlıǵı menen baylanıslı bolsa, oqıǵan tekstiniń mánisin ańlawı hám onnan kerekli maǵlıwmatlardı ala biliwi oqtıwshınıń pedagogikalıq sheberligine baylanıslı.

Tekstte berilgen anıq maǵlıwmatlardı izlep tabıw – bul balanıń dıqqatın rawajlandıradı hám sezgirligin asıradı. Maǵlıwmat bul qandayda bir san ýáki adam

atları, jerlerdiń atamaları bolıwı mümkin. Balada oqıw kónlikpesin jeterli dárejede rawajlandırıwda izbe-izlikke ayrıqsha itibar qaratiw maqsetke muwapiq boladı. Dáslep háripti jaqsı ózlestirip alıw, soń kishi kóiemdegi tekstler ústinde islesiw. Tekstler ústinde islegenimizde tómendegishe usıllardı alıp barıwımız mümkin:

- berilgen tekstti mánili oqıw;
- tekstte berilgen maǵlıwmatlardı aniqlaw;
- qaharmanlardıń ishki keshirmelerin seziniw;
- tekst mazmunın rolge kirip aytıp beriw;
- tekstke óziniń erkin pikirin bildiriw;

Biz sabaqlarda tekstler ústinde islesken waqtımızda joqarıda keltirilgen hár bir basqıshitı alıp barıw dawamında oqıwshıda berilgen tekstke sanalı túrde túsiniw hám onıń áhmiyetin ańlap jetiwine erisemiz. Bul process balada oqıw ziyrekligin asıradı. Túsinip oqıw balaǵa psixologiyalıq jaqtan da jaqsı tásir etedi hám balanıń oylaw qábletin rawajlandıradı.

“Oqıw ziyrekligin aktivlestiriw ushın men oqıwdı shólkemlestiriwde differential algoritminen paydalanaman. Onıń járdemi menen hár bir rásmiy erkin tekst bólimlerin logikalıq bólek elementlerge bóliw mümkin (sonıń ushın algoritm differential dep ataladı). Bunday jaǵdayda, teksttiń bólek logikalıq bólimi arqalı biz onıń mánisiniń hár bir punktin esapqa alamız. Algoritmniń hár bir blogi tómendegishe:

- 1-blok – gilt sózlerdi izlew hám tańlaw;
- 2-blok – táriypi hám semantikalıq qatarlardı tańlaw;
- 3-blok – tiykargı ideanı ashıp beriw.[3]

Tekstti bólimlerge bólip úyreniw: bul birqansha qolaylı usıl, bul balanıń bir waqıttıń ózinde logikalıq pikirlewin rawajlandıradı. Differential algoritmde áyne usı tárepler názede tutılǵan. Tekstti oqıp atırǵan oqıwshı ondaǵı keltirilgen maǵlıwmatlardı izlep tabıwı menen onı bólimlerge bóledi. Hár bir bóligen bölimdi úyreniw arqalı, oqıwshınıń tekst boyınsha túsinigi keńeyedi hám keyin olardı birlestiriw arqalı tiykargı idea kelip shıǵadı.

Baslawışh klasslarda ótiletuǵın tiykarǵı pánlerden esaplanǵan “Oqıw” sabaqlarında balalardıń oqıw kónlikpeleri qáliplestirilip hám rawajlandırılıp barıladi. Bul sabaqlarda aldińǵı qatar pedagogikalıq texnologiyalar hám metodlardı qollaniw unamlı nátiyjeler beredi. Olarǵa misal retinde, “Keys texnologiyası”, “Izertlewshilik texnologiyası” hám “Kishi toparlarda islesiw”, disput, debaplar shólkemlestiriw hám óz-ara sáwbetlesiw, erkin pikirlerdi bayan etiw usılların qollaniwimizǵa boladı. 4-klass “Oqıw kitabı” sabaqlığınıń 53-betinde berilgen “Baylıq, baxıt, aqıl” tekstin keltirip ótsek, bunda balalardı erkin pikirlewge bağdarlaytuǵın tárepleri ádewir dárejede, tekstti dáslep oqıwshı bir oqıǵanda onıń mazmunın túsiniwge qıynaladı. Durıs ádebiy shıgarmalardı kóp oqıǵan balalar bir eki qaytalawda onıń mazmunın ańlap alıwı múmkin. Al, toparlıq türde bolsa tekstti “Shınjırma-shınjır” usılında oqıtıp bolǵan soń, disput formasında balalardıń túsiniklerin keńeytiwimizge boladı. Al, tekstte berilgen “Adam balasına kim, qanday payda keltiredi?” – degen sorawdıń taslanıwı balalardı logikalıq pikirlewge iytermeleydi. Soraw-juwap usılı oqıwshınıń jańa ashılnaǵan qırıların ashıp beredi.

Men, ádette oqıǵanlarım haqqında sáwbet dawamında oqıw qábiletin sınap kóremen. Bunday jagdayda, sorawlar úsh oylaw dárejelerine tiyisli bolıwı kerek:

- 1- basqısh – real quramı;
- 2- basqısh – sebep-nátiyje múnásebetlerin túsiniw, belgiler háreketlerine túrkti;
- 3- basqısh – qaharmanlardı, olardıń háreketlerin óz betinshe bahalaw [24].

Sonday-aq, 59-bette berilgen “Ernazar Alakózdiń gúresi” tekstinde balalardı oqıǵan maǵlıwmatların analizlew hám salıstırıw konlikpelerin payda etiwshi tárepleri keltirilgen tariyxiy ápsanalıq shıgarma bolıp esaplanadı. Qosımsha retinde kitapta berilgen, “Ayanıshlı kúnler”, “Jetimniń júregi”, “Ańızǵa aylanǵan shınar”, “Jańa jıl qashan payda bolǵan”, “Awılǵa kelgen kiyikler”, “Qayır-saqawatlıq is” sıyaqlı shıgarmalarda balalardıń oylaw qábiletin tereńlestirip, oqıǵan tekstiniń mazmunın túsiniwge, keltirilgen jaǵdaylarǵa ózleriniń erkin kóz-qarasların bildiriwlerine túrkti bolatuǵın táreplerin ashıp beriw lazıim. Oqıwshılardıń oqıw

kónlikpelerin rawajlandırıw barısında olardı kórkem ádebiyatqa qızıqtırıw hám estetikliq jaqtan tárbiyalaw múmkinshilikleri de payda boladı.

Sabaqtan tısqarı oqıw kónlikpelerin qáliplestiriw balanıń oqıwǵa qızıǵıwshılıǵın arttıradı hám dóretiwshilikke baǵdarlaydı. Bunda balalardı kitapqa qızıqtırıwda sabaqlıqlarda beriletugın kórkem shıǵarmalardan úzindiler olardıń dawamın oqıwǵa qızıqtırıp balanıń kórkem shıǵarmanı izlep tabıwına iytermeleydi. Máselen: 24-bettegi qaraqalpaq ádebiytiniń bayteregi, shayır I.Yusupovtiń “Muǵallimge raxmet” shıǵarmasınan keltirilgen úzindini atap ótiwimizge boladı.

Baslawısh tálimde oqıwshılardıń oqıw kónlikpelerin rawajlandırıw, oqıǵan maǵlıwmatların túsinowi, anıq faktlerdi taba alıwı, berilgen jaǵdaylardı talqılay alıwı hám álbette, tekstke óziniń erkin pikirlerin jetkerip beriwge úyretiw lazım. Bunda tek bala berilgen tekstti qátesiz oqıp ǵana qoymay ondaǵı sóz etilip atırǵan jaǵdaydı kóz aldında sáwlelendirip baradı. Buniń ushın balada psixologiyalıq xarakterge iye bolǵan dıqqat, oylaw, qıyal sıyaqlı sezimlerdi de rawajlandırıp bariw maqsetke muwapiq boladı.

Oqıw kónlikpelerin integraciyalaw matematika sabaqlarında matematikalıq máselelerdi orınlığan waqıtta berilgen máseleni oqıp atırǵanda balanıń máseleni kóz aldına keltiriwi, anıq sanlar menen ámellerdi aniqlawı, ishki oylaw arqalı máseleniń sheshimin taba biliwi balada oqıw hám oqıǵan tekstine túsiniw kónlikpesiniń hár tárepleme áhimiyetli ekenligin dállilep beredi.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh tálim balanı hár tárepleme rawajlangan kámıl shaxs sıpatında tárbiyalawda ayriqsha áhmiyetke iye. Balalardıń oqıw kónlikpesin qáliplestiriw – bul keyingi balaga beriletugın hámme tarawlardaǵı bilimlerdiń tiykari esaplanadı. Sonlıqtan, balalarda oqıw kónlikpesin rawajlandırıw, tez hám anıq oqıwǵa, oqıǵanlarına sanalı túrde túsine alıwına baǵdarlap bariw kerek.

J U W M A Q L A W

Búgingi tezlik penen rawajlanıp atırǵan turmısımızda tálim-tárbiya úlken áhmiyetke iye. Tálim-tárbiya hár bir pedagogtan bárháma dóretiwshilikti hám

izleniwshilikti talap etedi. Sonlıqtan, bilimlendiriw sistemásında da hár bir zamanǵa say túrde jańalanıp, basqıshpa basqısh rawajlandırılıp barılağı. Bilimlendiriw sistemásın zaman talabına say jańalap bariw, jańa pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw, informaciyalıq qurallar menen támiyinlew búgingi kúnniń baslı talaplarınan biri. Usı orında Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevtiń usı pikirlerin keltirip ótiw orınlı “Biz tálım hám tárbiya sistemásınıń bárshe buwınları iskerligin búgingi kún talaplari tiykarında rawajlandırıwdı ózimizdń birinshi dárejeli wazıypamız dep bilemiz” [9.124]. Gárezsizlik dáwirinde bilimlendiriw tarawında aytarlıqtay ózgerisler boldı. Mámlekетimizde ámelge asırılıp atırǵan túp reformalar keleshek áwladımız, perzentlerimiz ushın bekkem fundament jaratıwǵa, olardı hár tarepleme rawajlandırıp, kámil insanlar etip tárbiyalawǵa qaratılǵan. Ásirese baslawısh tálım – bilimniń tiykarı, tárbiyanıń ózegi sıpatında ayırıqsha itibardı talap etedi. Sonlıqtan-da úzliksiz bilimlendiriw sistemásında tálimniń bul túri insan ómirinde ayırıqsha orın tutadı. Joqarida Biz sanap óten mámlekетlerdiń kóphiligindegi baslawısh tálım sol ellerdegi bala tár'iyasınıń ózine tán ózegeshelikleri menen de baylanısıp ketedi. Máselen Shveciyada shved shańaraqları balaga kishkene waqtınan baslap úlken adam sıpatında qarap, erkin tárbiyalawǵa háreket etedi. Balalardı qatań jazalaw biykarlangan, bunday háreket jinayat penen teń. Sol sebepli, hár bir shved balası ata-anası oǵan qol kóterse, policiyaǵa shaǵım etiwine huqıqlı. Bunday jaǵdayda ata-anaǵa hákimshilik jaza qollanılağı. Al Yaponianıń kóphilik mekteplerinde asxana joq. Balalar túslık awqatın úyinen arnawlı ıdısqa salıp alıp keledi. Al muǵallimler bolsa, balalardıń úyinen alıp kelgen awqatlarınıń sapasın tekserip kóredi. Sol sebepli, yapon anaları balalarına qanday paydalı awqatlar pisirip beriw kerekligi boyınsha arnawlı kurslarǵa qatnaydı. Hindler bolsa balaların qatań uslaydı. Olarda ata-ana menen bala arasında doslıq qatnasti oǵada az ushiratasız. Balalar kishkene waqıtlarının baslap ata-anasınıń qálewine boysınıp jasaydı. Al Germaniyadagǵı bala bolǵan itibar shańaraq tárbiyasında da kózge taslanadı. Germaniya mekteplerinde ekskursiyalıq sabaqlar jiyi-jiyi shólkemlestiriledi. Bul burınnan qáliplesken tártip esaplanadı. Máselen, muǵallim búgingi sabaqta shokolad hám onıń quramı

haqqında sabaq ótse, keyingi sabaqta olar shokolad fabrikasına ekskursiyaǵa baradı hám toplaǵan bilimlerin ámeliyatta kóredi. Qıtayda balalar tárbiyasında daocizmniń násiyatlarından jiyi paydalanyladi. Máselen: «Balaǵa mazalı zattı bergende, ol barlıǵın alıwdan bas tartadı. Óytkeni, men ele kishkenemen, sonlıqtan maǵan azǵana bólegi de jetedi» sıyaqlı násiyatlar qollanıladı. Bul balalardı qanáátshil, miyrimli, adamgershilikli etip tárbiyalawda áhmiyetli, dep esaplaydı. Franciyada bala dún'yaǵa kelmesten burın onıń tárbiyası baslanadı. Bala tuwılmastan burın shańaraq aǵzaları ata-babalarınıń tuwilǵan jerine kóship baradı hám sol jerde bala úsh jasqa tolǵansha jasaydı. Bul olardı watanǵa muhabbat ruwxında tárbiyalaw ushın áhmiyetli esaplanadı. Laoslılar balaların ózleri emes, tuwısqan-tuwıǵan, aǵayinleri, jaqın-juwıqları tárbiyalagandı maqul kóredi. Balaları úylenetuǵın waqıtta da ata-anasınıń emes, birinshi gezekte tuwısqanlarınıń ruxsatın aladı. AQShta «hár bir bala óz aldına jasawǵa úyreniwi kerek» degen qaǵıyda baslı esaplanadı. Sol sebepli, ata-analar balalarınıń qálewine qarsı shıǵa almaydı. Olar ata-anası menen klubqa birge baraman dese alıp baradı [37]. Demek, bala turmısında baslawısh tálım úlken áhmiyetke iye eken. Tikkeley usı dáwirde balalarǵa nátiyjeli tálım-tárbyai beriw talap etiledi. Bul boyınsha Respublikamızda kóplegen reformalar ámelge asırılıp atır. Solardıń biri rawajlangan shet el mámlekетleriniń aldıńǵı qatar tájiriybelerin úyreniw hám elimizdiń bilimlendiriw sistemасına en jaydırıw bolıp tabıldadı. Solay eken Biz magistrlik dissertaciya jumısımızda Boloniya sistemасın kirgen ellerdegi bilimlendiriw sistemaların úyreniw hám ondaǵı jetiskenliklerdi baslawısh tálım sistemасına endiriwshge qaratılǵan usınıslardı bildiriwdi maqul kórdik. Buniń ushın bilimlendiriw sistemасın modernizaciyalaw túsiniklerine anıqlıq kiritiw, nelerdiń esabınan modernizaciyalanıw processleriniń ámelge asırılıw imkaniyatları bar ekenligin, sol tiykarda baslawısh tálimdegi qaysı tárepler óziniń modernizaciyalanıw processlerin kútıp turǵanlıǵı boyınsha pikirilerimizdi bildiriw tiyisli depaptıq.

Demek:

1. Baslawısh tálimdi modernizaciyalawda Ózbekstan Respublikasında qabil etilip atırǵan Párman, buyrıq, qarar, nızam hám baǵdarlamalar metodologiyalıq

tiykar bolıp xızmet etedi. Bularǵa «Bilimlerdiriw haqqında»ǵı Nızamnıń, «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması»nın «2017-2021 jıllarda Özbekistan Respublikasın bunnan bılay da rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdari boyınsha Háreketler strategiyası»nın, «2004-2009 jıllarda mektep tálimin rawajlandırıwdıń mámleketlik ulıwma milliy baǵdarlama»sı sıyaqlı mámleketlik hújjetlerdi misal etip keltiriw mümkin.

2. Joqaridaǵı hújjetlerde bilimlendiriw sistemasın modernizaciyalawda aldińǵı qatar tájiriybeleden nátiyjeli paydalaniw mümkinligine ayırıqsha itibar qaratılǵan.

3. Shet el tájiriybesi sıpatında Boloniya sistemasın baslawısh sistemasın modernizaciyalawda tiykarǵı orındı iyeleytuǵın baslawısh klass oqıtıwshıların tayarlaw tájiriybelerin úyreniw maqsetke muwapiq.

4. Modernizaciya túsinigi «zamanagóy», degen mánisti bildiredi. Modernizaciya - bul obekttiń jańa talaplar h'ám ólshemler, texnikalıq, sıpat kórsetkishine say türde jańalaniw bolıp tabıladı. Modernizaciya processi «modifikaciya» hám «innovaciya» túsinikleri menen tikkeley baylanıslı. Bilimlendiriw sistemasına innovaciylar (jańalıqlar)dıń kirip keliwi menen sistemada modifikaciya (ózgeris) júz beredi. Bunday ózgeris sistmani modernizaciyalawǵa (zamanagóylestiriwge) alıp keliwi tiyis.

5. Respublikamızdaǵı **baslawısh tálimdi modernizaciyalawda Boloniya sistemasınıń jetiskenliklerinen paydalaniw mümkinbe?** – degan soraw biziń jumısımızdıń tiykarǵı ózegi boldı. Sol sebepli dáslep bul sistemanıń mánis hám mazmunın ashıp beriwigé háreket ettik.

Boloniya sisteması – bul bir türdegi bilimlendiriw keńligin jaratıw hám joqarı bililendiriw sistemasın birlestiriwge qaratılǵan dekloraciya sanaladı. Bul dekloraciya 1999 jılı İtaliyanıń Boloniya qalasında qabil etilgeni ushın da ol Boloniya dekloraciyası dep ataladı. Rásmyi türde Boloniya processinde 35 aǵza mámleketler qatnasadı. Joqarı bilimlendiriwdıń eki basqıshlı modelinde akademiyalıq dárejelerdi salıstırıw, akkumulyaciya (jámlew) hám kreditler transferti (ESTC - Kreditler transferti boyınsha Evropa sisteması), bilimlendiriw

sisteması kepillikleri tarawındaǵı birge islesiwdi rawajlandırıw, atap aytqanda, akkreditaciya hám sertifikatlastırıw mexanizmeleriniń óz-ara tán alınıwı dekloraciyada názerde tutılǵan processler qatarınan. ESTC – Evropada ótkeriň sistemasi lyuksemburglarǵa joqarıda sanalǵan imkaniyatlardı jaratıp berdi. Buniń ushın bilim aliwshılar sistema normaları boyınsha ózleri kóshirilip atırǵan joqarı oqıw ornı talabalarına juwap beriwi kerek.

Kórinip turǵanınday Boloniya deklaraciyasında tiykarinan Evropa mámleketerindegi (Franciya, Germaniya, Italiya, Avstriya, Angliya h.t.b.) tiykarinan joqarı oqıw orınlarındaǵa tálimdi birdey formaǵa hám mazmunǵa alıp keliw názerde tutılǵan. Yaǵníy misalı Franciyada tálım alıp atırǵan talaba belgili bir sebepler menen Germaniyada oqıwı kerek bolıp qalǵan jaǵdaylarda ol Germaniyada Franciyadaǵı oqıwdıń mazmunın sol jerinen baslap ketiwi názerde tutılǵan. Bul joqarı bilimlendiriw sistemاسına tiyisli. Bizdi qızıqtırǵan másele usı oqıw orınları mekteplerdeki baslawısh klassları ushın qanday qánigelerdi tayarlap atırǵanı boldı. Demek, Boloniya sistemасına kirgen mámleketerdeki barlıǵında kadrlardı tayarlawda, sonıń ishinde baslawısh klass oqıtıwshıların tayarlawda **tómendegilerge ayriqsha itibar beriledi:**

- oqıtıwshınıń kompetentligi,
- pitkeriwhilerdeki zamanagóy bilimlendiriwdegi talaplarǵa juwap beriwi,
- joqarı oqıw orınlarında iyelegen bilimlerin mektepte qollay alıwı,

Joqarıdaǵı mazmundaǵı kásiplik tayarlıqqa iye bolǵan baslawısh klass oqıtıwshıları mekteplerdegi pedagogikalıq xızmetinde tómendegilerge kóbirek itibar qaratadı:

- baslawısh klass oqıwshılarınıń erkin háreket etiwine erisiw;
- balalardıń dóretiwshilik qábiletin rawajlandırıwǵa;
- balalardıń óz pikirin bayan etiwi hám olardı tartınbay basqalarǵa jetkere alıwına;

Demek, **Ózbekstan Respublikası baslawısh bilimlendiriw sistemасına Boloniya deklaraciyasına kirgen mámleketerdegi baslawısh klass**

oqıtılıshılarıń tayarlaw hám baslawish klasslarındań tómendegi tájiriybelerdi qabil etiwdi Biz USINIS ETEMIZ.

**BOLOŃYA DEKLORACIYASINA KIRGEN MÁMLEKETLERDEGI
JOQARI OQIW ORINLARINDA BASLAWISH KLASS OQITIWSHILARIN
TAYARLAWDAĞI TÁJIRIYBELER**

1. Joqarı oqıw orınlarıń tómengi kurslarında talabalar ulıwma teoriyalıq baza menen qurallandırılıwı.
2. 3-hám 3-kurslarda ámeliy baǵdarlanǵan oqıw wazıypalardı óz ishine qamtiǵan hámde islep shıǵarıw sharayatında orınlawdı talap etetuǵın individual reje menen oqtılıwı.

**BOLONIYA DEKLORACIYASINA KIRGEN MÁMLEKETLERDEGI
MEKTEPLERDİN BASLAWISH KLASS SISTEMASINDAĞI
TÁJIRIYBELERI**

1. Franciya Respublikasında mektepke shekemgi tálim menen baslawish mektep ortasında tereń baylanıslardıń jolǵa qoyılǵanlıǵı. Balalardı mektepke tayarlaw ushın arnawlı dástúrler hám sabaqlıqlar islep shıǵılǵan bolıp, olar tiykarında oqıw shınıǵıwları alıp barıladı.
2. Franciya Respublikasında balalardı erkin pikirlewge qaratılǵan texnologiyalar
3. Germaniya baslawish bilimlendirıw sistemasında kóbirek balalardı kásıplıq iskerlikke baǵdarlaw, tájiriybelerin asırıp barıwǵa itibar qaratıldı hám balalardı erkin pikirlewge, óz betinshe islew kónlikpeleri menen támiyinlep barıladı. Mekteplerde dáslepki eki jıl dawamında balalardıń bilimleri bahalanbawı kóp tárepten balalardı erkinlikke hám psixologiyalıq jaqtan rawajlanıwına da unamlı tásır kórsetedi.
4. Germaniya mekteplerinde kompetentlikti qálidestiriwde hár túrli interaktiv metodlardan (máselen fidbek, toparlı oqıw, birgelikte oqtıw, toparlı

islew, intervju) erkin türde oqıw, men-sen-bul metodi, svetofor sıyaqlı metodlardan paydalaniw

5. Baslawış mektepte birinshi hám ekinshi klasslarda balalarga baha qoyılmayıdı. Oqıtıwshılar baha ornına balanıń individual hám psixologiyalıq rawajlanıw halatı boyınsha esabatlar tayarlaydı. Oqıwshılarǵa úshinshi klastan baha qoyılıp baslanadı.

6. Angliyada tiykarınan bilimdi balalardıń ózleri izlep tabıwı hám olardı ámelde qollanıwga ayırıqsha itibar qaratıldı. Sonlıqtan balalar kóphsilik waqtın kitapxana yamasa laboratoriyalarda ótkeredi. Olardıń iyelegen bilim hám kónlikpeleri jazba formada, yaǵníy esse jazıw yamasa proektlər taylorlaw menen bahalandı. Bunda oqıtıwshı belgili bir mashqalanı sáwlelendiredi, al oqıwshı bolsa óğan tema qoyıwı hám tiyisli materillardı jiynawı tiyis boladı. Sabaqlar oǵada jaǵımlı oyın formasında shólkemlestiriledi. Hár bir balanıń individual' rawajlanıwına ayırıqsha itibar qaratıldı.

Soniń menen bir qatarda Angliyadadaǵı balalardıń 4 jasınan baslap mektepke qádem qoyǵanlığı ushın da Angliyada balalıq dáwir erte juwmaqlanadı. Sonlıqtan bunday tájiriybeler elimiz bilimlendiriew sistemасına endiriwdi ma'kul kórmeymiz.

Juwmaqlap aytqanda tekǵana Bolon'ya sistemасın kirgen mámleketoerdiń baslawış tálım sistemасın emes, al basqa da mámleketerdiń bilimlendiriew sistemасın, sonıń ishinde baslawış klasslarda alıp barılatuǵın pedagogikalıq processlerdi tereńnen úyreniw elimizde bilimlendiriew sistemасın jáne de rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Sonlıqtan-da keleshektegi ilimiý jumıslarımızda bul máselelerdi tereńnen úyreniwdi óz aldımızǵa maqset etip alganbız.

PAYDALANÍLĞAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI

I.   Өзбекстан Республикасы Президентиниң шығармалары

1.   Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.:Ўзбекистон, 1996.-3-35 б.
2.   Каримов И.А. Баркамол авлод –Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: «Чўлпон» 1997, 34-бет
3.   «Конституция ва қонун устуворлиги – хуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир». ЎзР Конституцияси қабул қилинганлигининг 27 йиллиги муносабати билан ўтказилган тантанали йиғилишдаги маъruzasi. //Халқ сўзи, 2019 йил 9 декабрь
4.   Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. (Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ.) - Тошкент, “Ўзбекистон” 2016.
5.   Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.(Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабрь) Тошкент, “Ўзбекистон”, 2017 .
6.   Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “o’zbekiston”, 2017.
7.   Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Т. “Ўзбекистон”, 2019 йил.
8.   Мирзиёев Ш.М. Илм-фан ютуқлари – тараққиётнинг муҳим омили// “Халқ сўзи”, 2016 йил 31 декабрь.
9.   Мирзиёев Ш. “Миллий тараққиёт ва йўлимизни қатъият билан давом еттириб, янги босқичга кўтарамиз” 1-жилд. Т. 2017. 124-саҳифа

II. Normativ-huqiqy hujjetler

10. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» қонуни. 1997 йил 29 августда қабул қилинган Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.:Шарқ, 1997. – 20-29-б.

11. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: Шарқ, 1997.-31-61-б.

12. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда). http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036);

13. 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори;

14. Ўзбекистон Президентининг “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иктисадиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 27 июльдаги № 3151-сонли қарори // В.Р.Топилдиев. Олий таълимнинг норматив-хукуқий асослари. - Тошкент, 2018, 64-65 б.

15. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Муражгаатномаси: 2017 жыл. 22-декабрь. – Тошкент: «Ўзбекистон», ТМИУ, 2018. - 806

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 июндаги «Олий таълим муассасалари рейтингини аниқлаш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 467-сон қарори

17. Бошлангич таълим концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги. ЎзПФИТИ. (Тузувчилар: Р.Сафарова, Б.Абдуллаева). – Тошкент, – 2014

18. Умумий ўрта таълим жараёнида ўқувчи шахсини ривожлантириш концепцияси

19. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини ривожлантириш концепцияси. –Т., 2019.

<http://uz.denemetr.com/docs/768/index-93855-1.html>

20. Умумий ўрта таълимнинг давлат стандартлари. Бошланғич таълим-Т.: - Шарқ, 1999. 7- маҳсус сон.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси туғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармони // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

III. Monografiya, ilimiylar maqala, ilimiylar toplamlar

22. Аббасова М.А. Развитие образования в зарубежных странах (1950-1990г.г.). - Т.: Фан, 1994.-145 с

23. Волков К.Д. Норвегия вчера и сегодня / К.Д. Волков. М.: Знание, 1987. - С. 8-9.

24. Berdimuratov E., Pirniyazov J., Allanazarov Q., Usanova J.. 4-klass «Oqıw kitabı» sabaqlıǵı. Nókis «Qaraqalpaqstan» 2017

25. Вульфсон В. Г. Сравнительная педагогика. -М. : “Просвещение”, 2003. 2. Ҳошимов К. Ҳ. Педагогика тарихи. –Т. : А. Навоий номидаги Ўзб. миллий кутубхона нашр. , 2005. 3. www.pedagog.uz 4. www.edu.Uz

26. Germaniya tálim tizimi. <http://uz.denemetr.com/docs/369/index-21303-1.html>

27. Голованов А.И. Kinsey M. Global Institute, «Эффективная Россия: производительность как фундамент роста». <https://rus.neicon.ru/xmlui/handle/123456789/4794>

28. Есенина Е.Ю. Центр Профессионального образования «Что такое дуальная система образования?»

29. Evrokatalog.eu, SIA Alliance Media «Дуальное образование в

Германии - что это такое?» <http://www.hochschulkompass.de/studium/rund-ums-studieren/studienformen/duales-studium.html>

30. Evropaliklik boshlang'ich va wrta t'alim tizimidan mamnun emas. <https://sputniknews-uz.com/society/20160901/3630124.html>

31. Зиёмухамедов Б., Абдуллаева Ш. Педагогика. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000. –1276.

32. Зритнева Е.И. Семьеведение: учеб. пособие / Е.И. Зритнева. – М., 2006. – 246с.

33. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истебдод, 2008.-180 б.

34. Краткий словарь иностранных слов. (Под редакцией И.В.Лёхина, Ф.Н.Петрова) Государственное издательства иностранных и национальных словарей. М.1950.

35. Маллаев О. Янги педагогик технологиялар. Т. 2000

36. Мастерова Л.З. «Формирование профессиональных компетенций учителя посредством дуального обучения». <https://infourok.ru/formirovaniye-professionalnih-kompetenciy-uchitelya-nachalnih-klasov-posredstvom-dualnogo-obucheniya-2449162.html>

37. Матеков И.

[@nmpi1934\)](https://telegra.ph/file/265eca8628f2168597250.jpg)

38. Модификация. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

39. Овсиенко Л.И. «Федеральный институт развития образования» «Дуальное образование: перспективы проекта обсудили в Волгограде», *Ведомости* (02.06.2014).

40. Рогачева В.М. “Формирование навыка чтения в начальной школе” urok.1step.ru

41. Сафарова Р. Модернизациялашган таълим жараёнида ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш орқали ижтимоийлаштириш имкониятлари// ж. Халқ таълими. – 2010. - №3. – Б. 5.

42. Сафарова Р.Г., Ф.И.Юсупова, Д.Қосимова, Н.Атақулова, О.Болтаева, Г.Жиемуратова, Тошева Н.Т, В.Султонова Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини кенгайтиришга йўналтирилган ўқув вазиятларини танлаш ва тизимлаштириш // Қўлланма. - Тошкент: Фан ва технология, 2013. 124 б.

43. Қосимов С., Сапаев М., Юсупов А. Рисола. Европа тажрибалари асосида Ўзбекистон олий таълим муассасалари рейтинг тизимини такомиллаштириш. Урганч, 2009 й., 41 б.

44. Тошева Н.Т., Боймуродова Г.Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик йўналишлари // Халқ таълими –Тошкент, 2011. -№ 6.– Б. 16-19. (13.00.00 №17).

45. Ўзбекистон миллий энциклопедияси., 4-том., Т., «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» нашриети., 2002., 169-бет

46. Ўзбекистон олий таълим вазирлиги болонья жараёни хужжатларини нима сабабдан ратификация қилмаяпти /<https://daryo.uz/k/2019/02/23/o%CA%>

QOSÍMShALAR

Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituttıń Baslawısh tálim fakul'teti
talabaları ushın

ANKETA

1. Dual' tálim haqqında nelerdi bilesiz?
2. Siz baslawısh tálim boyınsha qanday kompetenciyalarǵa iyemen dep oylaysız?
3. Kompetentli, professional baslawısh klass oqıtıwshısı bolıp jetilisiw ushın joqarı oqıw orınlarında nelerge kóbirek itibar beriwin qáler edińiz?
4. Shet mámleketlerdegi baslawısh tálim boyınsha aldıńǵı qatar tájiriybeler menen qızıǵıp kórgensizbe? Olardaǵı qanday metodikalar sizge unadı?